

Joan Soler i Amigó

Els enllocs

*Els temps i els horitzons
de la utopia*

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla

ELS ENLLOCS

Joan Soler i Amigó

ELS ENLLOCS

*Els temps i els horitzons
de la utopia*

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla
1995

© Joan Soler i Amigó
i Fundació Serveis de Cultura Popular, 1995

Primera edició: abril de 1995

Propietat d'aquesta edició: Editorial Alta Fulla
Passatge d'Alió 10, 08037 Barcelona
i Fundació Serveis de Cultura Popular

Imprès a Novagràfik, S. L.
Puigcerdà 127, 08019 Barcelona
Dipòsit legal: B. 16.198-1995
ISBN: 84-7900-060-0

Al meu germà Santi, de qui un dia, ja fa molts anys, vaig aprendre que la utopia és al límit del possible.

A Joan N. Garcia Nieto, «Nepo», recentment finat en acabar jo d'escriure aquest llibre. Des de la consciència compartida que les utopies sobreviuen les persones i no paren mai d'obrir camins.

Caraeixut i sense un sou
vinc d'Enlloc en la Nit clara..

J. V. FOIX

«AIXÒ ERA I NO ERA...»

Aquesta és la fórmula inicial de moltes rondalles mallorquines. Hi resta un cert ressò del «kâna ma kâna...» dels contes de les *Mil i una nits*: ‘era el que era...’, amb el verb *ésser* en el seu significat més precís d’‘existir’, de ‘ser’, però alhora envoltat de la boira que enterboleix la veritat i la faula, que aureola el mite. Perquè —com afirmava Carles Riba— «el nostre mot “rondalla”, un grec l’hauria traduït per *mythos*, per ‘mite’, sense reserves».

Això era i no era
i bon viatge faci la cadenera,
per a vosaltres un picotí
i per a mi una quartera
del bon blat que es bat a l’era.
I el bé que se’n vingui
i el mal que se’n vagi,
i qui bé faci que bé trobi
i el dolent que mal hagi.

I el poeta Bartomeu Rosselló-Pòrcel reprenia així l’antiga cantarella popular en un poema lleu:

Això era i no era
quan naixia la Primavera...

per afegir, uns versos després:

Avui ja no és avui.
Ahir no era ahir...

Aquell «era i no era» de la rondalla, del mite, en pretèrit imperfecte —no completament acabat, segons la definició del diccionari—, de quan el temps tímidament començava, de quan emergia del no-temps, de la buidor eterna. Inici de la rondalla, inici de la creació per la paraula. També ha hi fórmules de transformació, en el rondallari, que hi mantenen relació:

No és i serà,
per la virtut que el pare em donà,
que el cavall es torni hort
i jo hortolà...

L'univers del mite i de la rondalla meravellosa se situa en un altre ordre d'existència, en una altra dimensió: una manera d'ésser en el món i en el temps no pas irreal, tal vegada sobre-real, entre el somni i la vigília, entre la ciència i la fe, i fins sustentador del món i el temps reals, del seu sentit, de l'anhel que hi batega. L'inconscient col·lectiu, que s'expressa en mites i llegendes, sovint en forma de doctrina secreta, que són arquetipus de naturalesa universal, com diria Carl J. Jung.

Però, ¿hi ha relació, hi ha un camí que hi mena, des de la realitat, a aquest altre univers? ¿O es tracta d'un món i d'una plenitud inabastables? ¿És una terra per descobrir, un projecte per realitzar, un anunci profètic, una vida que fou o que serà, un origen, un terme, un nou començament? ¿Enyorament, esperança, follia? Perquè, ¿és, realment —i no sols idealment—, un lloc o no és enlloc, en cap lloc?

ALTRES MONS, ALTRES TEMPS

EL PAÍS D'ENLLOC

La paraula «utopia» va ser creada per l'humanista i polític anglès Thomas More: la va compondre amb els mots grecs *ou*, 'no', i *topos*, 'lloc', és a dir: 'no-lloc', que en català podem ben traduir per 'en cap lloc', 'enlloc'.

En el seu famós llibre *De nova insula utopia*, publicat l'any 1516, More ens transporta a un país «illocalitzat» els habitants del qual viuen en una societat ideal, que contrasta críticament amb la societat real del seu temps. ¿Un llibre denunciador?, ¿profètic? Utopia, la nova Illa d'Enlloc. Tanmateix, sembla que a More li agradaven els jocs de paraules i, doncs, que tal vegada el nom de la seva illa no fos solament *ou-topia*, sinó alhora *eu-topia*, 'bell lloc', ¡'el millor dels mons possibles'! «El món millor d'Enlloc», una i altra cosa a la vegada... L'Illa d'Enlloc, una Terra de Ningú, una Terra de Tothom, un futur imperfecte, és a dir, obert.

El *Diccionari general de la llengua catalana* defineix així la paraula «utopia»: «Concepció imaginària d'un govern ideal; concepció d'un ideal irrealitzable.» I la *Gran enciclopèdia catalana* hi afegeix: «El terme *utopia* serveix també per a indicar el caràcter fals, imaginari i il·lusori de moltes afirmacions que es basen en el sentit comú i no en la ciència.» La cort de paraules que acompanyen la utopia, doncs, està formada pels adjectius ideal, imaginari, irrealitzable, fals i il·lusori. La intencionalitat crítica originària ha desaparegut: l'accepció que li concedeix el nostre lèxic oficial es decanta a illús i visionari. I el diccionari de sinònims ens suggereix, per a «utopia»: «aparença», «ficció», «hipòtesi», «ideal», «fantasia», «quimera», «projecte», «somni»... I a la llista dels sinònims d'«utòpic» afegeix: «irrealitzable», «il·lusori», «teòric», «imaginari», «impracticable», «impossible»...

Una paraula bescantada

Heus aquí una paraula nova, culta, de caràcter clàssic, de nissaga renaixentista, d'extracció filosòfico-política, que al cap de més de quatre segles arriba a l'ús comú de la gent amb el seu potencial creatiu i crític original desactivat; encara més, amb una significació confusa, equívoca; més i tot, tendenciosament desvirtuada, injustament pervertida.

Potser perquè és una paraula perillosa per revolucionària, carregada amb bala. O perquè els que la predicaven no s'hi van saber lliurar o se'n van voler

apropriar possessivament. ¿Massa vulnerable en boca dels polítics, vulnerable també en mans dels revolucionaris? O potser va restar pólvora mullada...

A les accepcions oficials del diccionari, hauríem d'afegir-hi d'altres connotacions —que són, doncs, valoracions, judicis de valor— també freqüents en l'ús comú actual.

Relacionat amb el caràcter d'ideal, de no-real, hom sol atribuir a «utòpic» el caràcter de «teòric», pronunciat amb cert to disculpatori: un qualificatiu marcat pel descrèdit comunament admès de la teoria, considerada ineficaç en contraposició a la pràctica, com a inútil, incomplidora, tal com ho palesa aquella expressió tan habitual d'«en teoria...», significat que gairebé mai no s'acompleix, sinó que es concreta sempre per defecte:

- ¿Quanta benzina consum aquest cotxe?
- En teoria, deu litres per cent quilòmetres...

- ¿A quina hora comença la classe?
- A les 9..., ¡en teoria!

En lloc de ser la inspiradora de la praxi, la teoria s'ha convertit en la seva contrària, la seva negació, la seva nosa. El menyspreu per la teoria deriva al menyspreu envers qualsevol ideal, per qualsevol ideologia. Aquesta és una de les pertinàcies de Marx, refractari a qualsevol seducció utòpica; això diu en la seva obra *La ideologia alemanya* (tesi VIII sobre Feuerbach):

Tota vida social és essencialment pràctica. Tots els misteris que desviïn la teoria cap al misticisme troben llur solució racional en la pràctica humana i en la comprensió d'aquesta pràctica.¹

En nom de la ciència

Una altra connotació d'«utòpic» és la de «no-científic», ja que la utopia no es fonamenta en la realitat i en les lleis físiques, naturals, econòmiques, sociològiques... que la regeixen. El positivisme científic del segle XIX bescaanta qualsevol opció per la utopia, en un context dominat pel pragmatisme, en què «ser científic» esdevé una exigència inexcusable; mentre que tot allò que no es fonamenta en les condicions objectives, tot allò que «no és científic» és considerat erroni, equivocat, poc seriós, gratuït en la seva accepció d'arbitrari, de no fonamentat. Continua afirmant, Marx mateix:

És allà on acaba l'especulació i on s'examina la vida real, doncs, on comença la ciència real, positiva, l'anàlisi de l'activitat pràctica, del procés de desenvolupa-

1. Els textos d'altres llengües que se citen en el llibre han estat traduïts al català per l'autor mateix, si no s'indica altrament en nota a peu de pàgina.

ment pràctic dels homes. Desapareix la fraseologia sobre la consciència i és reemplaçada pel coneixement real. La filosofia com a activitat independent perd el seu medi d'existència amb l'estudi de la realitat.

Segurament, des del punt de vista ideològic, la versió vulgaritzada del marxisme ha contribuït a remarcar aquestes connotacions: és la praxi que és revolucionària i no la teoria, la ideologia, la filosofia... No es tracta d'explicar el món: «els filòsofs no han fet altra cosa que interpretar el món de diferents maneres; el que cal és transformar-lo»... Al llibre *La filosofia de la misèria*, de Pierre-Joseph Proudhon, Karl Marx respon polèmicament i amb un toc d'ironia amb aquest altre: *La misèria de la filosofia*, així com oposa al socialisme «utòpic» el socialisme «científic». Com si la utopia fos «l'opi del poble»... Tanmateix, Edgar Morin, en la seva *Introducció a una política de l'home* —publicada l'any 68, en el context encara calent del maig revolucionari—, es permet la ironia de titllar Karl Marx d'utòpic, amb les mateixes connotacions pejoratives que Marx solia donar a aquest terme:

No es tracta ja d'entrar al segle vint sinó de sortir-ne; es tracta de preparar el segle vint-i-u, baldament sigui per salvar el vint. Caldrà un progrés fantàstic de l'home per resoldre els seus problemes elementals, que no són només de fam i de demografia, sinó de relacions entre ètnies i races, entre grups i individus, entre ell i ell mateix.

Per obrar aquest progrés fantàstic, ja no es pot pensar com el socialista utòpic Karl Marx que calgui actuar essencialment sobre les relacions de producció; Fourier era més científic, sabia que l'acció transformadora hauria de recolzar-se «en la indústria i les passions a la vegada».

En els escrits juvenils de l'intel·lectual marxista italià Antonio Gramsci apareix amb contundència aquesta denúncia, aquest rebuig íntim de la utopia; més ben dit, d'una determinada concepció d'utopia:

La utopia consisteix a no aconseguir entendre la història com a desenvolupament lliure, a veure el futur com un sòlid ja perfilat, a creure en plans preestablerts. La utopia és el filisteisme, tal com el va ridiculitzar Heinrich Heine: els reformistes són els filisteus i els utopistes del socialisme, igual que els proteccionistes i els nacionalistes són els filisteus i els utopistes de la burgesia capitalista... Són els que prediquen les missions històriques nacionals, o creuen en les vocacions individuals; són tots els que hipotequen el futur i creuen empresonar-lo en els seus esquemes preestablerts, els que no són capaços de concebre la divina llibertat i gemeguen contínuament davant el passat perquè els esdeveniments es van desenvolupar malament.

«Tot el racional és real i tot el real és racional», s'ha repetit insistentment des del racionalisme: la utopia és acusada d'irreal, d'irracional i, doncs, de forassenyada.

Una aventura apassionant

I segueixen més concepcions desvirtuadores: l'utòpic és titllat de romàntic, d'apassionat, de foll —Ramon Llull se'n qualifica a ell mateix, de foll, i amb molta honra—, de rebel, d'extremista, de radical, de revolucionari eixelebrat, apocalíptic. L'ordre establert el miraria amb prevenció, com un proscrit, per mor de qualsevol esbravada violenta o terrorista amb què pogués reaccionar, sempre justificada i exigida pels més nobles ideals. Un utòpic, per més admiració que provoqui, és perillós, no gaire de fiar.

¡Tant li fa! ¿I per què, ben mirat, ho hauria de ser, d'assenyat, un pensament utòpic? André Breton en fa acte de fe:

Crec en la pura alegria surrealista de l'home que, conscient del fracàs de tots els altres, no es dóna per vençut, parteix d'on vol i, al llarg de qualsevol camí que no sigui raonable, arriba on pot.

I segueixen expressant-se apassionades manifestacions de fe en la utopia. Com la d'Ernst Bloch —tan criticat pel marxisme oficial— a l'*Esperit de la utopia*, que es fonamenta en el principi de l'esperança orientador de la història personal i social humana:

No som, en efecte, éssers desarrelats, perquè hi ha quelcom de divers que empeny endavant la nostra fosca vida. Si no fos així, la nostra indiferència ens impediria de recordar fins i tot històricament com era la vida i de quina manera torna a nosaltres.

[...]

També en la història de l'Esperit trobem més d'un deute oblidat i no extingit, més d'una acció a la qual no va ser donada cap compensació, més d'un somni aravat que encara no s'ha acomplert. El nostre segle pot veure la seva realització, i la consciència del que és Incondicionat i el concepte del que és Universal poden trobar encara una força nova i inesperada.

O es té l'utòpic per profètic, testimoni d'un món nou, d'una societat futura, justa, fraternal i feliç. I aquí ens adonem, estupefactes, del desprestigi creixent i ja absolut del terme i del concepte «testimonial» en la nostra societat aquests darrers vint anys. No fa pas gaires anys, la persona que donava testimoni era valenta i lúcida; tenir una actitud testimonial significava estar compromès, sostingut per unes fermes conviccions, animat per una llibertat interior en la lluita per la justícia i per la pau. Mentre que actualment «testimonial» és sinònim de situar-se al marge del curs dels esdeveniments, viure en un altre món, als núvols, ser un sonat, un beneit.

Com si no fos més que una esma inútil, un perillós desvari, i no una aventura apassionant aquest viatge «al fons de l'Inconegut per trobar-hi allò nou» —com deia Baudelaire a *Les flors del mal*—, l'obligada fuga del present cap a un terme no descrit o indescriptible, per'copsar la utopia.

Perillós somiar

El profètic ha estat titllat d'illuminat, de visionari, contraposat al polític, a l'home d'acció, de la praxi, de la realització, de la realitat, del realisme, d'aquell tan gastat «art del possible», enfront d'un discutit «art de l'impossible»... Però el descrèdit actual de la política, les contínues denúncies de corrupció sorgides arreu, no sembla pas que retornin el respecte al profetisme ni que rescabalin el profeta com a denunciador de la injustícia i anunciador de l'esperança.

Sinó que l'ensulsiada de la política sembla deixar darrere seu un amarg desencís, una fonda desesperança, un buit de sentit i d'humanitat, una manca d'ideals, de fites més enllà. I de camins, llevat dels que representen les noves tecnologies, que poden arribar a convertir el científisme i el tecnocratismes de finals del segle XX en utopies disfressades, semblantment a com l'industrialisme ho fou en el XIX.

«¿Lo mejor es enemigo de lo bueno?» Així ho sembla. És tremend el mal que ha fet la Utopia, qualsevol utopia en majúscula, com a sistema ja tancat d'idees. La utopia, dic; no pas la il·lusió, l'esperit de superació, que sempre és motor de canvi. Però la utopia així en pla total no solament és quelcom inviable per definició, sinó quelcom que no mereix que li sacrifiquem el possible.

Un dia em van venir de la tele perquè digués alguna cosa de «la utopia», així en general, i en només vint segons. Vaig declinar. ¿Com argumentar en tan poc temps que la utopia ha estat durant segles l'opi dels intel·lectuals?... ¿Com explicar en un dir Jesús que en aquests temps que corren utopia i demagògia van de bracet?

Ho diu Oriol Pi de Cabanyes en un article sobre la utopia (*La Vanguardia*, 3-II-1994). Cal ser possibilista, deixar tot allò que és inviable. Es tracta de tocar tocar, mentre que predicar ideals, apostar per una societat més justa, més solidària i més lliure és pura demagògia. Es permet la il·lusió, l'esperit de superació, «que sempre és motor de canvi». ¿Però de canvi de què, de canvi cap on? Tant se val, mentre n'hi hagi ganes...

Esperit de contradicció

I vet aquí com la utopia, que era en l'obra de Thomas More una crítica profètica de la societat i de la política del seu temps, és ara criticada des de tots costats: des d'un postmodernisme que es permet allisonar; des d'un moralisme que vol ser compromès i revolucionari: l'utopisme —ja apareix l'«isme», el sufix desfigurador— és un sistema tancat, que no va «enlloc»; o bé distreu de fer allò possible i urgent, s'abstreu de l'acció i de la lluita reals, ajorna la tasca concreta, menysté el present proper i immediat per un futur incert i inassolible. És, doncs, inoperant, inseqüent, incoherent, enfront

d'una moral per a la qual la coherència és posada com a valor dominant. Però coherència ¿entre quins mitjans i quins fins?, ¿entre qui i què?

O ben al contrari: la utopia és citada, lloada, conjurada, des de posicions ideològiques conservadores, més que no des dels sectors tinguts per progressistes. És lloada i anhelada per damunt de tot, valorada com un sentiment puríssim, com a projecció darrera, com a finalitat última i sobrenatural.

És enlairada a un grau tan eminent de perfecció, tan elevada, tan lluny, que és convertida en ideal inabastable, en miratge, en quimera, en punt de fuga: som persones humanes i vivim en aquest món, l'únic que hi ha, i cal ser realistes. «¿Què més voldríem que assolir la utopia!», diuen, com aquell a qui sap greu, amb dissimulada suficiència. Però les invocacions al realisme solen derivar fàcilment a acceptacions resignades de la realitat, o a un pessimisme fatalista.

O bé, en lloc d'entronitzar la utopia en una mena de cel ideal, sovint, conscientment o no, és situada en el passat més que no pas en el futur o en un més enllà. Així és com les utopies han deixat de ser exclusiva del progressisme i es van configurant i prenent cos utopies de tarannà conservador: cada vegada hi ha més valors i conquestes socials que cal salvar de la crisi, preservar de la degradació, recuperar de l'ensulsiada; aquí hi cabrien les prèdiques de certs ecologismes.

Són utopies de la fi del segle i del mil·lenni, de la pretesa fi de la història, de la fi de les ideologies i del sentit de viure, sorgides de la por a l'avenir, de l'angúnia del buit, utopies sense anunci d'un món nou, òrfenes d'esperança. No són sinó expressions vanes d'un anunciat final de la utopia.

«¿Demaneu l'impossible!»

Tanmateix el missatge utòpic es resisteix a esvanir-se, a ser manipulat i trastocat, té —sempre n'ha tingut— ànsia d'horitzons oberts. Com si en els solcs del vell món i del vell temps hi hagués colgada una llavor de neguit, hi fermentés un llevat nou. «Hi ha d'altres mons, però són en aquest», anuncia el poeta Paul Éluard (abans que aquest vers fos manllevat furtivament per un recent eslògan publicitari que anunciava utopies de consum, que convidava al consum d'utopies).

I s'hi acorden veus rebels, com les del Maig del 68 a París-Nanterre reclamant «la imaginació al poder» i incitant el jovent amb renascuda lucidesa: «Sigueu realistes, demaneu l'impossible.» I veus inconformistes com la de John Lennon, invitant a imaginar la utopia en el present, i posant la imaginació com a força transformadora de la realitat:

Imagina't que no hi ha paradís
—és ben fàcil, intenta-ho—
ni cap infern dessota nostre.

I damunt nostre el cel tan sols.
Imagina't tothom
vivint avui per avui.
Imagina't que no hi ha pàtria
—fes un esforç, no costa—
ni res per què matar ni morir.
Ni tampoc cap religió.
Imagina't tothom
vivint la vida en pau.
Pots dir-me somiatruites,
tanmateix no sóc l'únic.
Tant de bo te'ns uneixis un dia
i el món serà tot u.
Imagina't que no hi ha propietat
—¿t'hi veus amb cor, segur?—,
cap fretura per cobdícia ni per fam.
Una humanitat fraternal.
Imagina't tothom
compartint tot el món.
Pots dir-me somiatruites,
tanmateix no sóc sol.
Tant de bo te'ns uneixis un dia
i el món serà tot u.

Alhora, quan sembla arribar, servit per Herbert Marcuse, el «final de la utopia», apareixen en determinats nuclis de la societat reformulacions de la utopia com a dimensió fonda de la persona, de la humanitat, com un repte creatiu i com una exigència inesquivable de l'acció. Ja ho deia Albert Einstein: «En temps de crisi, la imaginació està per damunt del coneixement.» I Roger Garaudy ho confirma:

No ha estat un fruit de l'atzar, sinó una necessitat de la història el fet que les grans utopies hagin nascut en moments de ruptura dins el desenvolupament de la humanitat.²

El camí i l'horitzó

«El màxim del possible» en cada situació, sense consensos, l'horitzó abastable més enllà del qual sempre n'hi haurà d'altres de nous incitant-nos a continuar avançant, a no desistir, a seguir anhelant i creant, a anunciar de paraula i testimonialment una «esperança contra tota esperança», a dur a l'existència allò encara inexistent.

2. Roger Garaudy, *Paraula d'home*, Ed. Claret, Barcelona, 1976.

Però Garaudy, des de la seva ascendència marxista, ha de precisar:

El punt feble de la utopia no és precisament el fet d'anar davant de la història, ben al contrari; el punt feble és que no inclou una anàlisi de les condicions objectives de la seva realització, ni tampoc una tècnica d'aquesta realització.

I adverteix, encara:

L'essencial és no confondre la utopia abstracta (separada de les condicions de la seva realització possible i, per tant, irrealitzable, il·lusòria) i la utopia concreta, és a dir, un projecte qualitativament nou, l'anticipació creadora d'un model de futur capaç de superar les contradiccions presents i a partir del qual s'han de suscitar els mitjans de realitzar-lo.

La utopia és la tensió vital entre la praxi i la teoria, entre el real i l'ideal, la visió a llarg termini, la recerca incansable de sentit, l'opció portadora de futur, la voluntat de «fer viable el que és inèdit» —com apunta Paulo Freire—, o «l'inèdit viable», que formula, a partir d'ell, la Fundació Utopia d'Estudis Socials del Baix Llobregat en la seva declaració de principis. La utopia: el recomençament, el camí i l'horitzó. Un acte de fe en l'ésser humà, en la llibertat, com ho expressava Goethe:

La natura és insensible.
El Sol lluu sobre els dolents i els bons
i la Lluna i les estrelles lluen
tant per a l'home carregat de delictes
com per a l'home millor.
Vents i rius
baten i bruelen,
obren amb fragor llur camí
i trasbalsen, al seu pas avalotat, allò que troben.
L'home, només, pot l'impossible.

PARADÍS, TERRA PROMESA

Animal racional, animal social... l'ésser humà és, en el fons, un animal utòpic, un desvetllador, un creador constant d'utopies. D'aquí el caràcter universal i arquetípic de la utopia. Tant els mites dels orígens com els de la fi dels temps aporten clares descripcions de mons i temps utòpics, on es fonen poesia i profecia. Mites capaços de generar creences, de sostenir esperances, d'instituir celebracions, ritus litúrgics, de convocar un poble, una comunitat. Utopies que brollen d'un univers religiós.

¿O la utopia no fóra sinó la profecia que sorgeix d'una societat laica, el fonament i l'animació d'una fe laica, quan el missatge religiós és esgotat o mistificat, segrestat, desarmat de la seva càrrega profètica? Quan l'Església defalleix i abdica d'anunciar l'evangeli als pobres, d'altres ho faran, i encara més, atacant i denunciant la cristiandat, com a contrapartida. L'animal utòpic reprèn, tanmateix, la seva vocació profunda, anunciant la bona nova, desvetllant expectatives inèdites allà on es frustraven les antigues esperances. La utopia és tossuda, es resisteix a restar absent del cor humà, es nega a abandonar la història humana a la deriva.

L'Edat d'Or

Segons la mitologia romana, la vida, la història del món, era la successió de quatre edats o races, perquè a cada una esqueia una raça d'humanitat: l'Edat d'Or, el regnat de Saturn; la d'Argent, amb Júpiter sobirà suprem; la de Bronze, el domini de Neptú; i la de Ferro, que pertany a Plutó i que és la nostra, precedida per una edat dels herois de les guerres de Troia i de Tebes, els quals frueixen del premi diví d'una vida benaurada en unes llunyanes illes de la felicitat.

En l'arcaica Edat d'Or sempre era primavera, però en la d'Argent ja va diferenciar-se en quatre estacions i va caldre protegir-se del fred i de la xafor, l'abundància va començar a minvar i van originar-se els treballs i els neguits, l'agricultura, el pasturatge i els oficis. En l'Edat de Bronze el mal es va encomanar a la vida humana i van esclatar les primeres guerres, fins que, en la de Ferro, la maldat s'apoderà del cor de l'home i l'odi i la por van governar la terra.

Ovidi, en les *Metamorfosis* (I, 89-112), descriu així l'Edat d'Or original, llibertària i idíl·lica:

L'Edat d'Or fou creada en primer lloc, una edat que sense autoritat i sense llei, per pròpia iniciativa, conreava la lleialtat i el bé. No existia el càstig ni el temor, no es fixaven, gravades en bronze, paraules comminants, ni les multituds escrutaven tremoloses el rostre dels jutges, sinó que, sense autoritats, hom vivia segur.

[...]

Encara no hi havia ciutats cenyides per fossats abruptes; no hi havia trompetes rectes ni trompes corbades de bronze, ni elms ni espases; sense necessitat de soldats els pobles passaven la vida tranquils i envoltats de serenor. I la mateixa terra, a la qual hom res no exigia, sense que la toqués l'aixada ni la trossegés cap rella, ella per si sola ho donava tot.

[...]

La terra, sense llaurar, produïa cereals, i el camp, sense haver estat deixat en guaret, emblanquia d'espigues curulles de gra. Corrien també rius de llet, rius de nèctar, i rossa mel degotava de l'alzina verdejant.

Però Virgili albira més enllà: ara esdevé profeta. L'Ègloga IV és un text pagà clarament messiànic: anuncia un retorn a l'Edat d'Or original. El seu anunci d'una futura Edat d'Or apunta a un món feliç, al retorn als orígens, a la bellesa, a la bondat, a la plenitud, a una humanitat nova:

L'última edat de la profecia de Cumes, a la fi és arribada.
Íntegrament reneix el gran ordre dels segles.
Ja torna la Verge, torna el regnat de Saturn;
ja una nova generació davalla de les altures del cel.
Tu, casta Lucina, sigues propícia a l'infant adés nat,
sota el qual desapareixerà finalment la raça de ferro
i sobre el món enter sorgirà la raça d'or;
des d'ara regna el teu germà Apol·lo.
I justament sota el teu consolat, sí, sota el teu, Pol·lió,
s'obrirà aquesta edat gloriosa, i començaran els mesos
del Gran Any llur carrera durant el teu comandament.
Si resten encara alguns rastres dels nostres crims,
ja seran en va, i les terres
seran alliberades de llur perpètua paüra.
Aquest infant rebrà una vida divina
i veurà els herois mesclats amb els déus
i entre aquests ell mateix serà vist;
i regirà l'univers pacificat per les virtuts del seu pare.
Quant a tu, infant, de bell principi la terra,
sense cap conreu, et prodigarà els seus petits presents:
les heures que erren d'ací i d'allà, amb la valeriana
i el lotus unit a la rient carnera. Elles soles,
les cabres tornaran a casa unes mamelles tibants de llet,

i els arments no temeran els grossos lleons.
 El teu bressol es cobrirà per a tu de flors agradables.
 I morirà la serp, i l'enganyosa herba de verí morirà:
 pertot arreu naixerà el gingebre d'Assíria.
 Tanmateix, així que podràs llegir
 les lloances dels herois i els fets dels teus avis
 i conèixer el que val la virtut,
 la plana a pleret groguejarà de la flexible espiga,
 dels aranyoners incultes penjarà el raïm vermellenc
 i els roures de fusta dura estil·laran una rosada de mel.
 Amb tot, subsistiran alguns rastres de l'antiga maldat,
 que forçaran a acarar-se amb Tetis damunt les naus,
 a cenyir de murs les ciutats, a fendre de solcs la terra.
 Aleshores hi haurà un segon Tifis
 i una segona Argo que s'endugui la flor dels herois;
 hi haurà també d'altres guerres i de nou
 serà enviat a Troia el gran Aquilles.
 Després, quan l'edat ja afermada haurà fet un home de tu,
 el navegant deixarà ell mateix la mar
 i el pi de les naus ja no tragarà mercaderies:
 tot el país ho produirà tot. La terra no patirà el rasclat
 ni la vinya el podall; des d'aleshores també
 el robust llaurador deslligarà el jou als bous;
 i la llana ja no aprendrà de mentir colors variats;
 ans el marrà, ell mateix, mudarà la seva llana pels prats,
 ja en la porpra suau del múrex,
 ja en el color safranenc de la galda; espontàniament,
 l'escarlata vestirà els anyells mentre pasturen.
 «Per filar uns segles tals, correu!»,
 han dit a llurs fusos les Parques
 concordes per la immutable voluntat dels fats.
 Encamina't cap als supremes honors, aquesta serà l'hora,
 oh car rebrot dels déus, noble acreixement de Júpiter!
 Mira el món oscil·lant sota el pes de la volta celeste,
 i les terres i les esteses del mar i les pregoneses del cel!
 Mira com tot s'omple d'alegria amb el segle que s'acosta!
 Oh, pogués jo aleshores veure prolongar-se
 l'última part de la meua vida,
 i tenir prou alè per cantar les teves fetes!
 No em venceria amb els seus cants, no,
 ni Orfeu de Tràcia ni Linus, per bé que
 l'un ajudés la mare i l'altre el pare,
 a Orfeu Cal·liope, a Linus el bell Apol·lo.
 Pan mateix, si lluités amb mi davant l'Arcàdia per jutge,
 Pan mateix, davant l'Arcàdia, es confessaria vençut.
 Comença, petit infant, a conèixer amb un somriure la mare:
 la teva mare, deu mesos li han portat llargues fatigues.
 Comença, petit infant: aquell que no ha somrigut

als seus pares, ni un déu no l'ha jutjat digne
de la seva taula, ni una deessa del seu llit.¹

Virgili profetitza el despuntar d'un món nou, l'infantament d'una humanitat lluminosa. Semblantment, el profeta Isaïes (11, 1-2, 5-9) havia descrit la pau messiànica regnant en la plenitud dels temps:

Sortirà un tany de la soca d'Isaí,
brotarà un plançó de les seves arrels.
L'esperit de Jahvè reposarà sobre ell,
l'esperit de saviesa i d'intel·ligència,
l'esperit de consell i de força,
l'esperit de ciència i de temor de Jahvè.
[...]
La justícia serà la cingla dels seus ronyons,
la lleialtat, el cinturó dels seus llocs.
Llavors el llop habitarà amb l'anyell,
la pantera jaurà amb el cabrit;
vedell i lleó jove pasturaran junts,
els podrà menar un noieta petit.
La vaca i l'óssa es faran amigues,
les seves cries jauran plegades,
i el lleó menjarà palla com un bou.
L'infantó jugarà sobre el forat de l'àspid,
el deslletat estirarà la mà cap al cau del basilisc.
La gent no seran dolents ni faran el mal
sobre tota la meua muntanya santa;
perquè el país estarà ple de la coneixença de Jahvè,
com les aigües cobreixen el mar.

Retorn al Paradís

El passat fa eclosió en el futur, acomplint-se en un present sens fi. La vida no és sinó un «pelegrinatge als orígens», un «etern retorn»: la Terra Promesa —que regala llet i mel, mel i mató— reprèn el Paradís Terrenal —on els fruits de la terra estan a l'abast de la mà, sense haver de treballar per obtenir-los—, tal com el paisatge de la nova terra no és sinó aquell del jardí genesiàc:

Després plantà Jahvè Déu un jardí a Edèn, vers l'orient, i col·locà allí l'home que havia format. I Jahvè Déu féu brotar de la terra tota mena d'arbres formosos a la vista i bons per menjar; i al bell mig del jardí l'arbre de la vida i l'arbre de la coneixença del bé i del mal. I un riu brollava d'Edèn per tal de regar el jardí, i d'aquí es destriava en quatre braços (*Gn.* 2, 8-10).

1. Virgili, *Èglogues* (IV), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1975.

Sí, Jahvè té pietat de Sió,
té pietat de les seves ruïnes.
Convertirà el seu desert en un Edèn;
la seva estepa, en un jardí de Jahvè.
S'hi sentiran crits d'entusiasme i de joia,
acció de gràcies i so de música (*Is.* 51,3).

Em va ensenyar també el riu de l'aigua de la vida, transparent com un cristall, que naixia del tron de Déu i de l'Anyell. Al mig de l'avinguda principal de la ciutat, a banda i banda del riu, creix l'arbre de la vida, que dóna fruit cada mes, dotze vegades l'any, i les seves fulles són medicinals per a tots els pobles (*Ap.* 22, 1-2).

Estrenar el temps

Per a l'*homo religiosus* —com l'anomena el mitòleg Mircea Eliade—, el temps de la vida en aquest món, la història de la humanitat, se situa entre dues eternitats, l'una original, l'altra escatològica; entre un Paradís perdut sempre enyorat i una Terra anhelada i sempre inabastable, entre el dia primer de la creació i el vuitè de la nova creació, entre el primer diumenge i el darrer, entre una Alfa i una Omega. Dues utopies que s'aposten a l'inici o al final de la història: la creença nostàlgica i conservadora que tot el que era abans era millor, i la del progrés indeturable, ambdues trobant-se a l'infinit, talment que allò que fou al principi serà de bell nou a la fi.

A través dels ritus, de la festa, que se celebra en un temps sagrat, hierofànic, de caràcter cíclic, segons un calendari anualment repetible, és possible de commemorar, de reviuere els esdeveniments mítics dels orígens, ser-ne contemporani. Periodicitat, repetició, etern present, tres característiques del temps màgico-religiós:

En religió, com en màgia, la periodicitat significa abans que tot la utilització indefinida d'un temps mític fet present. Tots els rituals tenen la propietat de succeir ara, en aquest instant. El temps que va veure l'esdeveniment que es commemora o es repeteix amb el ritual en qüestió és fet present, «re-presentat», per molt remot que l'imaginem.

[...]

Mai no serà prou subratllada la tendència —observable en tota societat, qualsevol que sigui el seu grau d'evolució— a restaurar «aquell temps», el temps mític, el gran temps.

Eliade, en el seu *Tractat d'història de les religions*, completa la seva explicació citant Van der Leeuw:

Un ritu és la repetició d'un fragment del temps originari; i el temps originari serveix de model a tots els temps. Allò que s'esdevingué un dia es repeteix constantment. N'hi ha prou de conèixer el mite per entendre la vida.

El temps sagrat és el temps còsmic, primordial, un temps qualitatiu, no-històric, que es fa present cíclicament: mor cada Fi d'Any i reneix cada Cap d'Any; és l'etern retorn al temps fort, fresc, pur, virginal, dels orígens, un temps no precedit per cap altre temps. És el temps arcaic —en grec, *én arkhé* significa 'al principi'—, arquetípic, indefinidament recuperable, repetible, a través de l'oportunitat sacramental dels ritus, de les festes. És el temps de la creació del cosmos, de les gestes dels déus, dels herois i avantpassats mítics.

L'hort de les tres taronges

Els orígens sempre són descrits idealment, utòpicament: la Terra era un Paradís on no existien sofriments ni calamitats, ni malalties ni vellesa ni mort; tot era un bé de Déu, la creació estava en pau, en pla d'igualtat —«les bèsties parlaven»— i a disposició d'Adam i Eva, perquè en fruïssin, sense penes ni treballs. Déu Nostre Senyor es passejava pel Paradís en la primavera del món, i a Eva i Adam els era familiar. Però el pecat original va engegar-ho tot en orris i la humanitat fou expulsada del Paradís Terrenal per sempre més.

Sovint, la felicitat se situa en un passat mític, als orígens, d'on deriva la convicció que qualsevol temps passat fou millor; també se solen envoltar els records de la infantesa d'una aurèola de nostàlgia i d'innocència feliç. El Paradís perdut és, doncs, l'enyorament del temps passat, de la feliç Edat d'Or, que esdevé, d'alguna manera, en l'esperança, imatge de la Utopia final, del Cel, de la Terra Promesa, com un pelegrinatge o un retorn definitiu. La nostàlgia dels orígens, de la perfecció dels començaments, és una nostàlgia religiosa. Així ho expressa Salvador Espriu en una de les *Cançons de la roda del temps*:

Solitari, en la pau
del jardí dels cinc arbres,
he collit ja el meu temps,
la rara rosa blanca.
Cridat, ara entraré
a les fosques estances.

El mite d'un Paradís es troba en totes les cultures: als orígens del món, al final de la vida, sempre en indrets llunyans, perduts en l'oblit dels temps antics o inassolibles sense passar pel tràngol de la mort: la prada feliç dels antics egipcis, la regió dels benaurats dels iranians, Tlapallan per als asteques... El nom de «paradís» prové del sànscrit *paradesha*, 'indret suprem'.

El Paradís, l'Edèn, és un jardí amb arbres, prats, flors i fruits de tota mena i a l'abast de la mà, on les bèsties no tenen feresa i on el llop i l'anyell pasturen junts. Al bell mig, una font d'aigua viva forma quatre rius que parteixen en creu la Terra, un continent rodejat de mar, formant quatre horitzons: el

Paradís és el centre místic del món. Allí s'alça l'arbre de la vida, l'arbre còsmic de fruits meravellosos.

En la rondalla és descrit com l'hort de les tres taronges, de l'arbre que canta, ple d'ocells, l'arbre de totes les llavors, de fulles medicinals, de fruits guaridors, que donen l'eterna joventut o ressusciten de la mort. Un jardí tancat, guardat per un drac o un serpent, per un gegant, per un àngel formidable d'espasa flamejant.

És a l'Altre Món, i el noi hi va, en pren el tresor: la branca de l'arbre de la vida, el fruit meravellós del qual fins el pinyol té virtut, l'ocell parlador, el càntir ple de l'aigua que canta, la flor de la joventut... Ha vençut o esquivat el monstre, que és la Mort figurada, i en torna —renascut iniciàticament— convertit en heroi.

El centre del món

El Paradís Terrenal es troba al centre del món, avui enlloc, perdut. La humanitat erra lluny del seu centre, sense centre, descentrada, excèntrica: els místics el delegen i el cerquen amb ànsia, els poderosos volen establir-lo o imposar-lo al seu entorn com la capital de l'univers. Els centres del món són nuclis, llocs de concentració còsmica del sagrat, de comunicació universal entre els tres móns, celestial, terrenal i infernal. Per això el guarden monstres o àngels custodis; també el laberint defensa un centre.

Els centres del món solen estar assenyalats per un megàlit, clavat en un forat vulvar tellúric, per on la Terra Mare dóna a llum la humanitat. O indiquen el llombrígol, l'*omphalos* de la Terra, i el pedró que el tanca s'anomena «clau del Paradís»: així és un *omphalos* la mola foradada que assenjala el cim de l'antic Mons Taber, on es dreçava el temple de Barcino, a Barcelona, precisament al carrer anomenat del Paradís.

Aquella nostàlgia crònica dels orígens és, segons Eliade, simètrica de la nostàlgia tòpica del Paradís situat en el centre del món: d'aquí els ritus de consagració d'un espai, d'un temple, la instauració d'un «centre» obert a l'eternitat, transcendent. És en la cruïlla de les coordenades espai-temps que els ritus màgics o religiosos fan present l'esdeveniment creador o salvador com un memorial; ara i aquí repeteixen simbòlicament, sacramentalment, la cosmogonia; regeneren el temps i la vida.

«In illo tempore...»

Les antigues mitologies recorden o anuncien tant un món com un temps sagrats, un més enllà, una transcendència en l'espai com en el temps, tant una *ou-topia* com una *ou-cronia*. La ucronia seria el Mai, el Fora-del-temps, abans o després, més ençà o més enllà de la història humana, l'alfa i l'omega,

el que era i el que ve, els orígens com les darrereries, l'eternitat primera o la darrera. O bé un «altre temps», una altra dimensió del temps, un bell-temps —*eu-cronia*—, ideal, pur, d'acompliment de l'esperança, o de recomençament.

Són les profecies que comencen: «era un temps», «en altre temps», o que anuncien: «vindrà un temps», «dia vindrà»... El mític *in illo tempore*, tant *in principio* com *in saecula saeculorum*. I són també les fórmules obligades a l'inici de rondalla: «Vet aquí que en aquell temps», «temps era temps», «temps fa temps», «en aquell temps que els ocells tenien dents» al costat de «l'any tirurany», del «vet aquí que una vegada», de «l'era i no era»...

Tanmateix, l'evangeli cristià estableix una ruptura amb una tal concepció mítica del temps, amb els ritus màgic-religiosos. La vida és una aposta radical des de la fe —a «qui perd guanya»—, una opció ètica, una lluita per la justícia. El Regne de Déu «no és d'aquest món», però «és enmig de vosaltres»; per això és viscut en la tensió utòpica del present, des de «la gran tribulació», en «la fam i set de ser justos», i en la plenitud de la utopia assolida, que serà donada per escriure:

Feliços els pobres en l'esperit: Déu els dona el seu Regne.
Feliços els qui estan de dol: Déu els consolarà.
Feliços els humils: ells són els qui posseiran el país.
Feliços els qui tenen fam i set de ser justos: Déu els saciarà.
Feliços els compassius: Déu se'n compadirà.
Feliços els nets de cor: ells són els qui veuran Déu.
Feliços els qui posen pau: Déu els reconeixerà com a fills.
Feliços els perseguits pel fet de ser justos: Déu els dona el seu Regne.
(Mt. 5, 3-10)

Llavors, un dels ancians va preguntar: «Aquests que van vestits de blanc, ¿qui són i d'on vénen?» Jo li vaig respondre: «Senyor meu, tu ho saps.» Ell em digué: «Aquests són els que vénen de la gran tribulació... Mai més no passaran fam ni set, ni estaran exposats al sol ni a la calor, perquè l'Anyell que està en el tron els guiarà i els conduirà a les fonts on brolla l'aigua de la vida. Déu els eixugarà totes les llàgrimes dels seus ulls (Ap. 7, 13-17).

Des de les benaurances, les utopies històriques formulades des de la laïcitat mantenen una fonda ressonància evangèlica: l'Home Nou —és a dir, una Nova Humanitat—, la Terra Nova, la Justícia, la Pau universal.

LA CIUTAT FILOSÒFICA

En primer lloc es troben la ciutat, la constitució i les lleis ideals en les quals té la màxima realització l'antic proverbi, que diu que els béns dels amics són veritablement comuns. Així, doncs, si enlloc es dóna actualment aquesta situació o enlloc s'hagués mai de donar —és a dir, que les dones, els fills i totes les coses siguin comunes—, si mai s'hagués extirpat de la vida del tot i a tot arreu allò que hom sol estimar com a propi, mai ningú no podria formular altra norma més justa ni millor per concedir-li el títol de major excel·lència.

Així fóra la *polis*, la ciutat, la república ideal, segons descriu Plató a *Les lleis*. El bé comú excelliria per damunt del bé particular: un Estat on regiria un «comunisme» entès no pas com els comunismes moderns sinó jeràrquic, un règim de sacrifici imposat als estaments que tinguessin la comesa de regir la ciutat i de guardar-la. Una mena de comunisme selectiu, aristocràtic.

L'ésser humà és social per naturalesa. I, segons Plató, l'individu només pot assolir la perfecció a l'interior d'un Estat perfecte, tal com un Estat perfecte només és concebible en la mesura que els seus ciutadans són virtuosos, i en això rau la felicitat.

La república ideal

En el diàleg sobre *La república*, Plató va descabdellant, a través de la maièutica, del diàleg, la seva concepció política, la seva utopia filosòfica: un Estat ideal que no es troba enlloc d'aquest món, el millor dels mons reals possibles, es va configurant en el seu pensament, des del món de les idees.

És a dir, una comunitat en la qual els homes poguessin menar una vida plena i feliç hauria de ser un organisme: les parts subordinades al tot, adaptant-se a la realització de les pròpies funcions, a fi de contribuir a l'ordre i al benestar col·lectius.

I les parts foren tres: l'estament dels governants, el dels guardians o defensors i el poble. Als governants escauria de regir amb seny la política de la ciutat. El govern correspondria, doncs, no pas als rics i poderosos, ni a la jerarquia sacerdotal, sinó als savis i honestos, als filòsofs, l'elit intel·lectual: fóra el «govern dels millors», una autèntica «aristocràcia» natural.

Els guerrers tindrien encomanada la defensa de la ciutat. El filòsof, com l'auriga els cavalls, menaria amb regna ferma l'ardor i la fogositat naturals dels soldats, talment que, en lloc d'obrar arrauxadament, s'esmercessin a conservar la permanència i la integritat de la pàtria.

L'altra classe, el poble —el tercer estat—, tindria per funció proveir a les necessitats econòmiques: li escauria tot allò que convé al viure material —és a dir, el treball agrícola, l'artesanía, la indústria i el comerç—. ¡Vet aquí com el treball manual ja és menystingut!

En l'Estat utòpic de Plató, només al poble, a la classe treballadora, li fóra permès de tenir propietat privada —¡cap semblança, llavors, amb el proletari modern!—, tot i que aquesta propietat estaria limitada i controlada per l'Estat. Perquè l'ambició dels polítics d'enriquir-se és envilidora i corromp, ¡fins a quin punt!

Per això Plató estableix un divorci total entre els poders polític i econòmic. La classe dels estadistes, així, tindria com a única ambició el bon govern, assolir el bé comú. Tanmateix, al polític que mostrés una avidesa en demesia pels diners, l'Estat no li impediria pas que s'afanyés a aconseguir-los. Això sí, ¡mentre abans renunciés als càrrecs públics que ostentava! La vida dels governants, doncs, fóra austera, estricta, gairebé espartana: ni propietat privada, ni família, ni muller, ni fills que ningú no pogués dir que fossin propis.

¿I les dones, llavors? Aquestes, ja que posseeixen les mateixes capacitats que els homes, tindrien les mateixes funcions socials: filòsofes, guardianes, pageses, menestres...

En un principi, aquests estaments o ordes socials es fonamentarien en les aptituds naturals de les persones, i es mantindrien generacionalment per raó de naixença: ja que els fills, per herència, per educació i per la influència de l'entorn social on viurien, tendrien a assemblar-se a llurs pares i així seguirien pertanyent a la mateixa classe. Tot i que es podrien donar desclassaments, tant en el cas d'un plebeu superdotat com d'un fill de militar que no assolís la dignitat ni les virtuts escaients al seu rang. Ja que l'educació s'esmerçaria a promoure i seleccionar els millors, la flor i nata de la societat.

L'ànima de la ciutat

A cada estament de la ciutat li escau una ànima, amb el principi o la tendència corresponent: als governants, l'ànima racional i la facultat de la intel·ligència; als guerrers, l'ànima irascible i el domini de la voluntat; al poble, l'ànima concupiscible i l'estímul de les passions.

Així, doncs, hem arribat a posar de manifest que en l'ànima de cada un de nosaltres es troben els mateixos principis que en la ciutat, i en el mateix nombre.

Així mateix escau a cada un dels tres estaments una virtut cardinal: als polítics, la prudència, per al bon govern de la ciutat; als militars, la fortalesa, per a la seva salvaguarda; mentre que la menestralia, sempre atreta envers les coses dels sentits, cobejosa de tot allò que es veu i es palpa, hauria de captar-se amb la virtut de la tempra. Però hi ha una virtut superior que les concorda totes i a la qual totes s'han d'orientar:

Amb això ja hem vist tres coses de la ciutat —tempra, fortalesa i prudència—; resta tan sols a considerar aquella qualitat que acorda la seva virtut a la ciutat, la qual no pot ser altra que la justícia.

La justícia fóra, doncs, la virtut del comú, la bona disposició de cada classe a exercir la pròpia funció, a fer allò que li escau. La justícia, harmonia entre les tres classes que formen l'Estat, l'ànima de la ciutat. La salvaguarda del bé comú és per damunt del bé individual: tal és el comunisme platònic, el seu model ideal de ciutat, la seva utopia social.

Realitzar la justícia ¿no és preparar les parts de l'ànima perquè acompleixin la seva comesa, segons la seva naturalesa, com realitzar la injustícia és atribuir-los un govern que va contra la seva naturalesa?

Vet aquí com psicologia, ètica i política coincideixen en la *polis* ideal i l'estableixen i ordenen per al bé comú. La *polis* és pensada a imatge de l'home, l'ésser social per naturalesa; la ciutat ideal esdevé la plena realització col·lectiva de la idea d'humanitat, per damunt de l'existència de l'ésser humà contingent i material.

La idea de l'Estat platònic perdurarà a través de la història del pensament com un model ideal: el seu caràcter orgànic i estamental configurarà la societat cristiana medieval, amb una jerarquia sacerdotal substituint els filòsofs, una noblesa militar assumint la defensa —els senyors de la guerra—, i un poble menestral i serf sotmès al seu domini. Però el comunisme platònic i la justa reclamació del bé comú continuaran alimentant els anhels dels pobres en l'esperit.

LA CIUTAT TEOLÒGICA

Dos amors van fundar dues ciutats, és a dir: l'amor propi fins al menyspreu de Déu, la terrenal, i l'amor a Déu fins al menyspreu propi, la celestial. La primera es gloria d'ella mateixa, i la segona en Déu, puix aquella cerca la glòria dels homes i aquesta té Déu per la seva major glòria, testimoni de la seva consciència. Aquella s'envaneix en la seva glòria i aquesta diu al seu Déu: «Vós sou la meva glòria i el que em fa anar amb el cap alt.»

Dues ciutats de lleis contràries, l'egoisme i l'amor de caritat, en pugna contínua per l'assoliment dels seus interessos. Dues ciutats oposades i tanmateix complementàries, que caminen plegades tant de temps com durarà la història humana, fins al triomf final de la Ciutat de Déu sobre la d'aquest món. Durant el temps històric és la celestial la que ha de sotmetre's a les lleis terrenals, mentre no atemptin contra la religió. Perquè la ciutat d'aquest món té com a missió garantir la convivència en l'ordre i en la pau.

Així, la ciutat terrenal, que no viu de la fe, també la desitja, la pau, però fixa la concordança entre els ciutadans que manen i els que obeeixen, que les seves volences s'acordin a allò que escau a la vida mortal. Tanmateix, la ciutat celestial, més ben dit, la part que pelegrina per aquesta vall i que viu de la fe, se serveix d'aquesta pau per necessitat, mentre no passi la mortalitat, que de tal pau fretura. I per això, mentre ella roman com un viatger captiu en la ciutat terrenal, on ha rebut la promesa de la seva redempció i el do espiritual com a penyora, gens no vacilla a obeir aquestes lleis que regulen tot allò que és necessari.

La història és creuada per la tensió activa d'edificar la Ciutat de Déu. Sant Agustí (350-430) fa la primera interpretació filosòfica de la història de la humanitat, formula la primera filosofia —o la primera teologia— de la història. La història de la humanitat està marcada per tres grans edats: la primera, des de la creació a la caiguda en pecat dels primers pares; la segona, de Caín fins al present; i una història a venir, fins a l'acompliment de la Ciutat de Déu, el fi darrer.

La ciutat celestial està inserida en la ciutat terrenal, i anirà manifestant-se, emergint, desplegant-se, madurant amb sofriment i amb joia: és l'avenç lent i tenaç, amb alts i baixos, fins al triomf definitiu del bé i de la pau. Hi ha una dialèctica de la història: la humanitat avança a través de la lluita, del conflicte,

no hi ha temps per al repòs, i aquí rau la seguretat de l'esperança. En definitiva, pertànyer a la ciutat terrenal o a la celestial és qüestió d'opcions, tant personals com collectives, com molt bé explica Étienne Gilson a *Les metamorfosis de la Ciutat de Déu*:

La qüestió no és saber si es viu o no en una de les ciutats en què es reparteix actualment la terra, la qual cosa és inevitable, sinó si un mateix situa el seu propi fi últim en la terra o en el cel... El problema no canvia d'aspecte quan es planteja, no a propòsit dels individus, sinó de les societats mateixes.

La història té un sentit

Perquè hi ha un sentit de la història, una Providència que vetlla i anima el seu acompliment —«Déu escriu recte amb ratlles tortes»—, es dóna la llibertat humana enfront del pecat i del mal en el món, com un risc, com una aposta. I aquest sentit de la història apunta més enllà dels interessos d'aquest món, dels objectius de la política, més enllà de la història i del seu terme: la meta-història és el Cel, la felicitat plena, la unió amb Déu:

La pau celestial és la pau veritable, l'única digna de ser i d'anomenar-se pau de criatura racional, és a dir, la unió ordenadíssima i concordíssima per fruir de Déu i en Déu alhora.

Sant Agustí transporta al pla religiós la polèmica de la seva època en el pla polític. El saqueig de Roma pels gots d'Alaric, l'any 410, representa una commoció enorme per a l'Imperi, i els cristians són acusats de ser la causa de tan gran calamitat, d'haver contribuït a la crisi de decadència que afecta el conjunt de la societat romana.

La temptació de la cristiandat

Però Agustí respon a tals acusacions: la Roma imperial no és pas la clau de la història, ni el seu poder sobre el món el bé suprem, ni la seva destrucció la fi dels temps. La caiguda de l'Imperi no ha estat a causa de l'abandó dels falsos déus, sinó per efecte de la seva corrupció. Si hi hagué una Roma pagana, sorgirà una Roma cristiana, inspirada en un altre poder que no és pas d'aquest món.

Des d'aquesta interpretació dels esdeveniments com a signes dels temps, sant Agustí s'aventura a traçar una gegantina perspectiva de la història general del món. A la ciutat pecadora que mena a la perdició es contraposa una altra ciutat, espiritual, que duu a la salvació. ¿Transcendència o immanència de la Ciutat de Déu?

Malgrat la seva voluntat de rigor filosòfic, la visió mítica descrita en el llibre de l'Apocalipsi atreu el pensament d'Agustí de forma inevitable:

Em transportà en esperit dalt d'una muntanya gran i alta i m'ensenyà la ciutat santa de Jerusalem, que baixava del cel, de la presència de Déu, envoltada de la glòria de Déu. Resplendia com les pedres més precioses, com un jaspi de transparència cristal·lina... La ciutat no necessita que la il·luminin el sol o la lluna, perquè la glòria de Déu l'omple de claror i l'Anyell li fa de llum. Els pobles caminaran a la seva llum i els reis de la terra li portaran les seves riqueses (*Ap.* 21, 10-11.23-24).

Certament, la visió de la Ciutat de Déu és difícil de copsar. ¿És d'aquest món o de l'altre? ¿Es pot identificar la ciutat terrenal a l'Estat i la celestial a l'Església? La Ciutat de Déu ¿tindria, llavors, primacia sobre la d'aquest món, el poder espiritual sobre el poder civil, la tiara pontifícia sobre la corona reial, la creu sobre l'espasa? La tendència al teocratism de la cristiandat des de *La Ciutat de Déu* agustiniana és realment arriscada, però temptadora per a molts: una dicotomia que ha marcat profundament la societat medieval i es manté enervada en l'integrisme catòlic.

Però, contràriament, sembla inspirar utopies socialistes, des de la religiositat inconscient del laïcisme més militant: la Ciutat de Déu convertida en una visionària societat sense classes —¿immanent o transcendent?— a les darreries de la història. Com si l'apocalíptica tornada que segueix cada estrofa de l'himne de la Internacional s'hagués encomanat, sense voler, del neguit i del sentit últim de la història que batega en la ploma d'Agustí:

És la lluita darrera,
agrupem-nos, germans!
La Internacional serà
la pàtria dels humans...

Sant Agustí és l'últim exponent de la cultura antiga i el primer índex del món medieval. En la cruïlla de dues èpoques, enmig del desconcert causat per l'esfondrament de la civilització romana, quan molts coetanis seus profetitzaven la fi de la història, ell anuncia la utopia d'una nova Ciutat.

L'EDAT DE L'ESPERIT

La predicció «¡La fi del món és a prop!» és una de les més insistents proclamades pels moviments herètics medievals més exaltats: un repte, una amonestació amenaçadora, desafiant, sentida i anhelada com un alliberament social. Hi sura la utòpica intuïció, l'ansiosa creença que una catàstrofe còsmica imminent esbotzarà el món vell i apareixerà una nova terra on els justos ressuscitats viuran desvetllats i feliços per una durada de mil anys, fins al judici universal a la fi dels temps.

Si des de l'Església tals dissidències són denunciades i perseguides com a herètiques, és sobretot pel seu caràcter de protesta social, pel seu accent subversiu: les desviacions doctrinals són una conseqüència sovint inevitable de l'exaltació, de l'anarquisme elemental d'expressió apocalíptica d'aquests grups insurgents, que rodolen fàcilment cap a alienacions místiques.

L'heretgia és la contestació més radical d'aquell règim totalitari de la cristiandat. És una forma de manifestar el refús a les institucions opressores, al papat prepotent i al feudalisme soberg, que exerceix els mals usos sobre els pobres.

El clergat ha pretès dividir la societat en tres ordes —l'Estat platònic, la Ciutat de Déu agustiniana traduïts a cristiandat—: foren els *oratores*, dedicats a la pregària; els *bellatores*, ensinistrats per a la guerra; i els *laboratores*, conformats al treball i sotmesos a la jerarquia dels ordes superiors.

Són precisament els estaments populars de les noves viles i ciutats, la recent menestralia urbana assalariada, que es revoltien: teixidors, drapers i altres oficis de la indústria de la llana, que comencen a constituir una estructura de tipus capitalista, als llindars de l'Edat Moderna.

La revolta dels benaurats

Després vaig veure un àngel molt poderós que baixava del cel. La resplendor de la seva glòria illuminà tota la terra i cridà amb tota la força: «Ha caigut, ha caigut Babilònia, la gran capital, i s'ha convertit en cau de dimonis, refugi de tots els esperits malignes i de tots els ocellots dolents i malastrucs, perquè havia fet beure a totes les nacions el vi de l'orgia del seu pecat; els reis de la terra s'havien prostituït amb ella i els comerciants de tot el món s'havien enriquit amb el seu luxe escandalós.»

[...]

Aleshores vaig veure uns setials, on es van asseure tots aquells a qui Déu dóna el poder de judicar. Els que havien estat decapitats perquè havien donat testimoni de Jesucrist i anunciat la paraula de Déu, i tots els que s'havien negat a adorar la Bèstia i la seva imatge, o a prendre el seu encuny al front o a les mans, van tornar a la vida i van regnar amb el Crist durant mil anys.

Els altres morts no van reviure fins a haver-se complert els mil anys. Aquesta és la primera resurrecció. Feliços i sants els que tinguin part en aquesta primera resurrecció. La segona mort no té cap poder sobre ells: seran sacerdots dedicats a Déu i al Crist, i regnaran mil anys amb ell (*Ap.* 18, 1-3; 20,4).

Aquesta profecia del llibre de l'Apocalipsi que ressonava des dels primers segles del cristianisme entre les sectes gnòstiques ressorgeix i torna a atreure i a sollevar els pobres. Dels bogomils balcànics s'encomana als càtars occitans i s'estén, malgrat la repressió de la primera Inquisició, als patarins de Milà, als arnaldistes d'Arnaldo de Brescia, als valdesos de Pere Valdo, als joaquimites de Joaquim de Fiore, als begards i les beguines, als seguidors del lliure esperit, als germans de la bona voluntat, als pobres de Lió i de Llombardia, als humiliats, als apostòlics... «Inescoltada encara, se'ns ofereix la història subterrània de la Revolució», interpreta Ernst Bloch, a la seva obra sobre Thomas Münzer.

Renuncien als béns de fortuna i s'apliquen a viure la pobresa evangèlica en comunitat, en un esperit de germanor i de llibertat espiritual. Refusen de reconèixer el papa com a vicari de Crist a la terra i denuncien l'Església per haver pervertit el sentit de la pobresa i les virtuts evangèliques. Tenen el món com la gran Babilònia, la ciutat terrenal pecadora, la iniqua prostituta. I increpen els poderosos d'aquest món amb les malaurances: «¡Ai de vosaltres, els rics...! ¡Ai de vosaltres, els que ara aneu tips...!» (*Lc.* 6,24s).

Tots aquests moviments religiosos són combatuts durament tant pel poder civil com per l'eclesiàstic, pel primer tribunal de la Inquisició, més obstinada en el càstig que no pas amatent a suscitar la conversió, més entestada a extirpar la culpa que no pas a procurar la salvació eterna. Allò que aquestes tendències heterodoxes posen en qüestió és el sistema mateix i no qualsevol dogma de fe.

La llibertat de l'Esperit

Després de la poderosa onada del catarisme albigès, prenen cos les impetuoses doctrines del calabrés Joaquim de Fiore (1130-1202), monjo cistercenc, fundador del monestir de San Giovanni in Fiore. El seu pensament teològic i social, una original interpretació apocalíptica de la història, sedueix amplis sectors de la societat medieval, sobretot les capes populars, crèdules i enrevoltades.

La història de la humanitat es divideix en tres edats successives, que concorden amb el misteri trinitari. L'Edat del Pare, l'Antic Testament, era la de la submissió a la llei, la de l'obediència servil, el temps de la culpa i del penediment. La segona és l'Edat del Fill, el Nou Testament, l'era present, on encara prevalen les relacions jeràrquiques dins l'Església, el temps de la conversió i la renaixença. I heus aquí que vindrà que esclatarà l'Edat de l'Esperit, una nova era on regnarà la llibertat plena dels humans, el temps de la resurrecció. Una nova Edat d'Or.

L'Esperit Sant no es limitarà a promoure la reforma de l'Església, sinó que desvetllarà una nova societat, justa, alliberada i feliç, sense opressions ni servituds ni angúnies, on els humils conviuran emancipats en la perfecta alegria, tal com anuncien les benaurances evangèliques: «¡Feliços els humils, perquè posseiran la terra!»

Joaquim de Fiore és condemnat pel Concili de Laterà com a heretge, però la seva visió trinitària de la història continuarà present durant els segles XIII i XIV, consoladora profètica dels pobres. Fins un sector del moviment franciscà, els germanets o *fratricelli*, els espirituals, mantenen en el seu pensament i en el seu cor aquell anhel de la vinguda del regne de l'Esperit: veuen en sant Francesc d'Assís el seu herald carismàtic.

Més que una doctrina teològica, en el joaquimisme batega l'expressió d'un anhel d'alliberament, de bondat i de pau, que s'ha d'acomplir en la segona vinguda del Crist, el qual, com en una definitiva Pentecosta, deslliurarà l'Esperit i renovarà la faç de la terra. Malgrat la seva bellesa, la teologia de Joaquim de Fiore no sembla que el transcendís: fou ofegada pel poder. Tanmateix, afirma Garaudy a *Paraula d'home*,

la utopia nascuda morta de Joaquim de Fiore, que només reviscolerà episòdicament amb les revoltes també ofegades de Jan Hus i de Thomas Münzer, pot irradiar en nosaltres una vida més intensa que no l'obra triomfant de sant Tomàs d'Aquino, que ha estructurat durant molts segles una Església i una civilització.

Perquè aquesta esperança escatològica en «un cel nou i una terra nova on regnarà la justícia» (2 Pe. 3,13) continua bategant fins a convertir-se en un utopisme revolucionari. La seva principal característica rau en el fet que concep el regne de Déu no pas com un altre món, sinó com un món diferent, possible pel propi esforç i per la força de l'esperança dels pobres: no és una promesa rebuda passivament, sinó una tasca a realitzar. Així la predica Thomas Münzer (1468-1520), «teòleg de la revolució», segons Ernst Bloch; «precursor del socialisme modern», segons Kautsky; predicador d'un cristianisme comunista, inspirador de la guerra dels camperols a Turíngia, a principis del segle XVI:

Amb l'adveniment de la fe ens ha d'esdevenir a tots nosaltres que, d'homes carnals que som, ens convertim en déus per obra de l'encarnació de Crist i siguem amb ell deixebles de Déu, instruïts i edificats per ell. I, encara més, experimenta-

rem una transformació total i absoluta per tal que, d'aquesta manera, la vida terrenal arribi a confondre's amb el Cel.

Marx i tot admeté que les exaltacions visionàries acomplien un determinat paper al començament de tota gran revolució.

EL SENY I LA FOLLIA

Som a l'Edat Moderna. Adonem-nos com la descripció del país d'Utopia ve precedida, ben de prop —set anys de l'una a l'altra, de 1509 a 1516—, d'aquell lúcid i agosarat encomi que Erasme de Rotterdam, amic de Thomas More, havia fet de la Follia:

Si em pregunteu on sóc nascuda (puix que actualment tothom pensa que la noblesa depèn del lloc on es van fer sentir els primers vagits), no vaig néixer a l'erràtica Delos, ni al mar onejant, ni en una cova profunda, sinó a les mateixes Illes Afortunades, on tot creix sense sembra ni conreu. Allà no hi ha treball ni velledat ni malaltia de cap mena, i enlloc dels camps no es veu l'asfòdel, la malva, la ceba, el llobí, la fava ni d'altres galindaines semblants. Al contrari, pertot la vista i l'olfacte hi segueixen el moli, l'ambrosia, el lotus, la rosa, la violeta, el ja-cint, propis tots ells del jardí d'Adonis. Havent nascut, doncs, enmig d'aquestes delícies, no vaig pas començar la vida amb un plor, ans de seguida vaig somriure dolçament a la mare.

[...]

Després de tot, no envejo a Cronos altíssim la cabra que el nodrí, car m'alimentaren amb llurs mamelles dues nimfes enciseres: l'Embriaguesa, filla de Bacus, i la Ignorància, filla de Pan.¹

La Follia trasbalsa irònicament les sòlides estructures de la cristiandat, els carreus granítics del dogma, els fonaments de la tradició, els camins eixarreitats de la virtut. És un aire de llibertat, un bufó que pica l'ullet invitant al plaer i al goig de viure, un barret de rialles, un artista que desvetlla la creativitat, un trapella que posa el món a l'inrevés, un murri que fa pessigolles a tot el més sagrat.

Comptat i debatut, sense mi no pot haver-hi relacions ni tractes amables i duradors: el poble i el príncep, l'amo i el criat, la serventa i la mestressa, el preceptor i el deixeble, l'amic i l'amic, la muller i el marit, l'arrendador i el llogater, el camarada i el camarada, el convidat i el convidat, no s'aguantarien ni un moment els uns als altres si recíprocament no s'enganyaven, s'adulaven, sabien fer els ulls grossos o s'untaven una mica amb la mel de la follia.

1. Erasme de Rotterdam, *Elogi de la Follia*, Edicions 62 / «La Caixa», Barcelona, 1982.

Erasmus, des de la sàvia follia que ell reivindica per al món, per a la vida, es permet de mirar desvergonyit les forassenyades teories dels savis i amb ulls crítics la realitat maquiavèlica de la política:

Hom elogia encara —¡que els déus em perdonin!— la il·lustre sentència de Plató: «Les repúbliques serien afortunades si governaven els filòsofs o si els governants filosofaven.» ¡I què més! Qui consulti els historiadors s'adonará, ben segur, que mai no hi ha hagut prínceps tan perjudicials per a un estat com quan un govern ha recaigut en algun afeccionat a la filosofia o a la literatura...

L'*Elogi de la Follia*, contrapunt dialèctic des de la modernitat a les sàvies sentències de Qohelet, guardades en el bíblic llibre de l'Eclesiasta. El contemporani Edgar Morin, en el seu llibre *El paradigma perdut: la natura humana*, recupera el discurs de la Follia per aplicar-lo, també dialècticament, a una filosofia de l'ésser humà i de l'ordre humà:

Ens cal sobreposar al rostre seriós, treballador, aplicat d'*homo sapiens* el rostre alhora altre i idèntic d'*homo demens*. L'home és foll-assenyat. La veritat humana comporta l'error. L'ordre humà comporta el desordre. A partir d'això, es tracta de preguntar-se si els progressos de la complexitat, de la invenció, de la intel·ligència, de la societat, s'han esdevingut malgrat, amb o a causa del desordre, de l'error, del fantasma.

I respondrem alhora a causa de, amb i malgrat, ja que la resposta correcta no pot ser sinó complexa i contradictòria.

LA NOVA ILLA D'ENLLOC

Utopia és una illa perduda en la mar oceana, allà on es pon el sol, en el Nou Món, a les Amèriques, les Índies occidentals de fa pocs anys descobertes per Cristòfor Colom. Utopia la va descobrir Thomas More sagaçment, en somnis o amb els ulls ben oberts, mentre els conquistadors espanyols, per aquelles mateixes latituds, creien haver trobat Eldorado o el Paradís Terrenal...

Tanmateix, en l'illa d'Utopia —rodejada de mar per tots costats menys per un, pel qual s'uneix a la fantasia—, tot és imaginari, desconcertant i alhora natural i enraonat d'allò més, la societat ideal esdevinguda estranyament real, una realitat anticipada, fins al punt que el món inconseqüent i insensat resulta ser la societat en què l'autor i els seus conciutadans viuen. Les seves formes de vida són descrites amb precisió d'anglès:

Divideixen el dia i la nit en vint-i-quatre hores, i dediquen sis hores diàries al treball, tres al matí, al final de les quals van a dinar. Tenen una sesta de dues hores en havent dinat i, un cop descansats, tornen a la feina durant tres hores més, que conclouen amb el sopar.

Les vint-i-quatre hores comencen a comptar-se a partir de migdia. A les vuit es retiren a dormir durant vuit hores. En els intervals de dinar, sopar i dormir, cadascú empra el seu temps en allò que més escau al seu lliure albir; però no pas de manera que s'esbravin en excessos ni en ganduleries, sinó que, lliure del seu treball, cadascú s'ocupi en algun exercici honest de la seva elecció. La major part d'aquestes hores lliures les dediquen als estudis literaris, ja que és costum que hi hagi lliçons públiques abans de sortir el sol, a les quals assisteixen per obligació tan sols aquells que estan encarregats i escollits per tenir cura de l'estudi. A més d'aquests, hi concorren voluntàriament gent de tot estat, tant homes com dones, a escoltar els dissertants, segons llurs afeccions i segons llur professió.

[...]

En havent sopat, tenen una hora d'esbarjo, que a l'estiu transcorre en els jardins i a l'hivern en les grans sales que serveixen de menjadors collectius, on s'escolta música o es fa tertúlia.

[...]

Hom podria imaginar-se que, només amb sis hores de treball diari, no es podran produir els béns d'ús indispensable, cosa que és ben lluny de succeir, perquè amb aquest temps no tan sols basta, sinó que en sobra i tot, per obtenir en abundància les coses necessàries per a la vida, i àdhuc les supèrflues.

En els països en què quasi totes les dones (que són la meitat del poble) treballen i els homes es lliuren al repòs, a més del gran nombre de sacerdots i religiosos que no produeixen res amb les seves mans, ni els senyors rics i hereus (als quals la gent anomena nobles i cavallers), incloent en aquest compte tota la caterva dels que serveixen a aquests darrers d'espadaixins i bufons, i els mendicants que, tenint salut, fingeixen malaltia per endropiment, trobareu que són molts els que no produeixen res; i d'entre els que treballen n'hi ha una bona part que no s'ocupen en coses necessàries, ja que on tot s'aconsegueix amb diners és forçós que hi hagi moltes arts totalment vanes, que sols serveixen al caprici i a l'excés.

[...]

No intercanvien entre si moneda de cap mena, sinó que l'emmagatzemen, per mai que res s'esdevingués. L'or i la plata, materials amb els quals es fabrica la moneda, allí no posseeixen altre valor que el que la natura els conferí. ¿I qui no s'adona de la diferència de valor que té amb el ferro? ¡Per Hèrcules!, els mortals no poden menysprear el ferro ni el foc ni l'aigua, mentre que l'or i la plata no tenen cap utilitat pràctica. Tan sols la insensatesa dels homes els dóna valor pel fet que no abunden. En canvi, la mare amantíssima que és la natura, totes les coses necessàries les va posar sense estalviar-les i de manera que poguéssim abastar-les sense cap mena d'esforç.

Utopia, una lúcida visió

More, doncs, no fou un visionari ni un idealista, sinó un crític de mestria excepcional, un lúcic polític, un humanista cristià —amic d'Erasme de Rotterdam i de Joan Lluís Vives— moralment compromès en la lluita per la justícia i la defensa de la veritat, un home de tremp: hi va apostar la vida. *Under-sheriff* de Londres, membre del consell privat del rei, *speaker* de la Cambra dels Comuns, canceller del ducat de Lancaster i després del regne, s'oposà a Enric VIII quan aquest s'erigí com a cap de l'Església a Anglaterra, i fou decapitat a causa de la seva rectitud.

¿Quin descobridor li hauria portat notícies d'aquella illa perduda, d'aquell veritable Nou Món? La doctrina platònica de la república ideal, la teologia agustiniana de la Ciutat de Déu, l'anàlisi incisiva de la societat del seu temps és prou per traslladar-lo a les platges d'aquesta illa perduda en el mar, allà on es pon el sol.

A Utopia, on tot és comú, ningú no sent temor que pugui arribar-li a mancar res de personal, mentre contribueixi a fer que les sitges públiques estiguin sempre plenes..., i no hi ha pobres ni mendicants i, encara que ningú no tingui res, tots tenen de tot.

Thomas More descriu amb admiració l'esperit comunista que regna en la societat utopiana. Menjadors col·lectius, hospitals públics que constitueixen una modèlica Seguretat Social, escoles per a tothom, homes i dones, durant tot el transcurs de llur vida. El comunisme convertit en organització de l'Es-

tat, jun règim polític i social amb unes institucions i unes lleis molt superiors a les de l'Europa coetània!

En la seva gran saviesa, aquest home ha vist amb innegable simplicitat que l'únic mitjà de garantir el benestar general és observar el principi d'igualtat en tot. Però dubto que aquesta igualtat pugui mantenir-se on hi ha propietat privada. Quan cadascú procura obtenir la propietat absoluta de tots els béns que pugui adquirir, per gran que sigui la massa de riqueses existent, només les comparteix un escàs nombre de persones; la resta segueix vivint en la pobresa...

A Utopia, doncs, no hi ha pobres ni rics, tot és de tots i cada u ha de contribuir amb el propi treball a les necessitats de la comunitat: treballen sis hores diàries dia sí dia no, sobretot en el conreu de la terra, que els forneix l'aliment. En el lleure, hom s'aplica al cultiu de l'esperit i a fruir de la vida.

A Utopia res no es compra ni es ven, i l'or només serveix per forjar les cadenes dels presos. Tot hi és de franc, es menja i es frueix en comú i hom ho comparteix tot amb esperit convivial; no hi ha propietat privada, sinó una comunitat igualitària de béns, llevat de les dones, ja que cada home té la pròpia, bé que, en casos d'incompatibilitat de caràcters, és permès el divorci. La moral, tanmateix, hi és rigorosa: a Utopia, l'adulteri és durament castigat. La igualtat de drets i d'oportunitats de les dones, doncs, no sembla pas que s'hi acompleixi encara, ni tan sols idealment:

Les noies, a Utopia, no es casen fins als dotze anys, i els nois fins als setze, i si per atzar abans de casar-se són atrapats cometent accions impúdiques són greument castigats, privant-los perpètuament del matrimoni, com no sigui que el Príncep en la seva clemència vulgui perdonar-los. Són severíssims en matèries sexuals, car prou entenen que no hi hauria gaire gent que se sotmetés al jou del matrimoni si es permetés anar avui amb un, demà amb un altre.

En la manera de tractar-se els casaments, procedeixen d'una manera que jo trobo en extrem ridícula, però que a llur parer és de gran prudència. Una honesta matrona rep l'home que desitja prendre muller i li mostra, del tot nua, la donzella o viuda que suposa que li convindria; i després, un honest baró fa despullar el pretendent i el mostra nu a la donzella o viuda que ell acaba d'examinar; i com sigui que jo els blasmés, fent riota d'un costum tan inepte, ells em respongueren que trobaven que era una manifesta insanitat voler posar-se a casa un cavall o un ase sense examinar-lo, traient-li la sella o l'albarda de por que porti qualsevol nafra amagada, i prendre per muller una companya que pot ser motiu de gaubança o una deu de llàgrimes, no coneixent d'ella més que el rostre o les mans; i que, per altra banda, tothom no és tan savi o virtuós que pugui passar-se dels encisos corporals i exposar-se a prendre una dona que després sigui eternament odiosa.

Utopia és una república democràtica: el poble és sobirà i ningú no és súbdit, tot i que hi ha un Senat format per magistrats elegits per un any, que tenen cura del benestar material i espiritual dels ciutadans utopiàns. Els magistrats elegeixen un Príncep de dignitat vitalícia «llevat que sigui sospitós de voler tiranitzar l'Estat».

Abominen en gran manera la guerra com a cosa de bèsties, ja que ni les feres més feres la fan tant com l'home. Per això, i al revés del que ocorre arreu, res no consideren tan roí com la glòria adquirida per les guerres.

Malgrat això, ordinàriament s'exerciten en la disciplina militar en dies i llocs assenyalats per a tal objecte, no sols els homes sinó també les dones, per tal que, si es presenta la necessitat, no els trobi sense preparació.

Mai no emprenen la guerra inconsideradament, sinó tan sols per defensar les seves fronteres o per foragitar els enemics dels seus territoris, o per alliberar de la servitud algun país amic i posar-los en llibertat, i això ho fan moguts per la compassió, sense altre fi que la fidelitat al seu sentit humanitari.

La guerra, doncs, ha estat desterrada d'Utopia. També la pena de mort hi és abolida, ja que «tots els béns del món no equivalen al preu de la vida humana». ¡Som a començaments del segle XVI!

Arreu regna l'amor i la fraternitat, el respecte a tota persona i la tolerància religiosa, tan sols amb la condició de reconèixer tres principis fonamentals de la teologia natural: l'existència de Déu, la immortalitat de l'ànima i el premi i el càstig a l'altra vida. Curiosament, Utopia és un Estat on no ha arribat encara la predicació cristiana i es regeix pels principis de la raó i del dret natural. ¿Utopia, una illa llunyana, el millor dels mons, el país d'Enlloc «en lloc» d'aquest món on vivim?

¿«De llunyanes terres, grosses mentides»? No sempre els refranys l'encerten: qui sap si llunyanes veritats...

He de confessar sincerament que moltes de les coses d'Utopia, més tinc desig que no confiança d'arribar-les a veure en les nostres ciutats.

Tanmateix, si Thomas More va descriure aquell Enlloc llunyà tan de prop i amb tanta realitat devia ser perquè, malgrat que inabastable, en el fons el volia fermament i hi creia, no pas com una hipòtesi, sinó com una fita.

L'EDAT D'INVENTAR

Des de la Utopia de Thomas More, la imaginació anticipadora d'un món nou, d'una societat alliberada ja no es deturarà més enlloc: aquest és, sens dubte, un dels invents més atrevits de l'Edat Moderna europea, al costat de la pólvora, la brúixola o la impremta. Un invent ansiós, que incita a la dèria d'inventar, de descobrir, de crear, de marxar a córrer món, a l'encaç d'horitzons.

Cristòfor Colom descobreix un continent desconegut, a l'horitzó boirós que hi ha entre aquest món i el mite, *plus ultra*, més enllà de les columnes d'Hèrcules, desafiant el formidable *Finis Terrae*, seguint el curs del Sol fins a les Índies, l'orient mític retrobat per ponent, si la Terra és rodona. Galileo Galilei demostra —*eppur si move*— la teoria heliocèntrica. Tanmateix, la visió de Thomas More no és tangible ni demostrable, però s'albira de lluny i atreu amb una força estranya. Indiscutiblement, l'humanisme utòpic és un llevat que revoluciona la modernitat.

Europa, el vell continent, és trasbalsat. El Nou Món és descobert i pregonat per tot Europa, les Amèriques, la terra dels atzars, on diuen que els somnis són tocant a mà. Però ¿és de veritat el paradís somiat, o bé una terra ignota? ¿On es trobaria aquest món, el millor dels possibles? L'aventura de les descobertes s'encomana als més agosarats, la cobdícia possessiva de la felicitat. Claude Lévi-Strauss, en els seus *Tristos tròpics*, descriu el trasbals que deriva d'aquell descobriment.

Un continent tot just petjat per l'home s'oferia a d'altres homes, l'avidesa dels quals no s'acontentava amb el seu. Tot es replantejaria. Tot seria verificat de fet i revocat de dret. Verificats: l'Edèn de la Bíblia, l'Edat d'Or dels antics, l'Atlàntida, les Hespèrides, les Illes Afortunades; però també posats en dubte, davant l'espectacle d'una humanitat més pura i més feliç (que en realitat no ho era veritablement, però que un secret remordiment li ho feia creure); la revelació, la salvació, els costums, el dret. La humanitat mai no conegué una prova tan esquinçadora.

Molts s'embarquen «para servir a Dios y Su Majestad, llevar la luz de la fe a quien vive en las tinieblas y para hacerse rico, como es deseo de todo el mundo».

Però no pas tothom, segurament. També n'hi ha que van a les terres d'ultramar amb la dèria de desembarcar a l'illa d'Utopia, una terra de promissió

on assajar una nova manera de viure, són una altra mena de conquistadors. El jutge castellà Vasco de Quiroga, destinat a Mèxic el 1531, ven tots els seus béns per construir dues ciutats ideals, inspirades en la Utopia de More, on els indis visquessin i treballessin en comunitat, les ciutats-hospital. Un comunitarisme que també assajaren els jesuïtes a les reduccions del Paraguai.

«*De revolutionibus...*»

Ho proclama el cantaire de romanços a l'obra teatral *Galileo Galilei*, de Bertol Brecht:

Quan el Totpoderós va pronunciar el seu gran «faci's»,
va cridar el Sol, a fi que, seguint les seves ordres,
portés una llumenera al voltant de la Terra,
com una serventa, en cercles ordenats.
Car era el seu desig que, en endavant,
cadascú anés girant al voltant de qui és més que ell.
I van començar a giravoltar
al voltant dels poderosos els que són més poca cosa,
i al voltant dels del capdavant els de la cua,
per tal que es faci
així en la Terra com se fa en el Cel.
Al voltant dels papes giren els cardenals,
al voltant dels cardenals giren els bisbes,
al voltant dels bisbes giren els secretaris,
al voltant dels secretaris giren els regidors,
al voltant dels regidors giren els cortesans,
al voltant dels cortesans giren els servents,
al voltant dels servents giren els gossos,
les gallines i els captaires.

Aquest, bona gent, és el gran ordre, *ordo ordinum* —com diuen els senyors teòlegs—, *regula aeternis*, la regla de les regles; però ¿què passa, caríssims bona gent?

S'alça el doctor Galilei
(aparta la Bíblia, treu el telescopi,
llança una ullada a l'univers)
i al Sol li diu: ¡tu, quiet!
Ara la *creatio dei*
haurà de girar a l'inrevés.
Ara qui era l'amo, ¡ep!,
girarà al voltant del servent.
Senyors, ¡no va de broma!
¿Tot és diferent, doncs?

¡Els servents es tornen
més i més atrevits!
I, amb la mà al cor, ¿qui no voldria
ser amo i senyor de si mateix?

Distingits ciutadans, ¡teories d'aquesta mena
són absolutament impossibles!¹

Nicolau Copèrnic rellegeix els filòsofs grecs Aristarc de Samos i els pitagòrics i posa en dubte la vella astronomia medieval. No és la Terra sinó el Sol el centre de l'univers: la Terra gira al seu entorn amb els altres planetes. El seu tractat *De revolutionibus orbium coelestium* (1543), fonamentat en la ciència matemàtica més que en la Bíblia, provoca una ruptura en la ideologia religiosa de la cristiandat medieval: l'univers jeràrquic de la vella astronomia geocèntrica, en el qual l'home és el centre, deixa pas a un cosmos sense límits, un àmbit infinit...

I Galileo Galilei amb el seva ullera telescòpica acabarà de rompre en mil bocins, en el *Sidereus nuntius* (1619), les velles teories sobre el cosmos i inaugurarà la ciència moderna, basada en l'observació intel·ligent de la natura i en el mètode experimental. «Conèixer ja no és copiar fidelment», dirà el filòsof Karl Jaspers de Leonardo da Vinci, «sinó descobrir les lleis mecàniques que governen el món...»

De revolutionibus..., una teoria «revolucionària» que no es confina en l'univers sideral, sinó que es traspassa, com un calc, a l'univers social. Aviat, el mot «revolució», que té, segons explica Joan Coromines, un significat geomètric i astronòmic —«volta d'un astre a l'entorn d'un altre»— se l'apropia la política, en el sentit de

«revolució de les coses del Estat, *publicae rei commutatio*», una accepció que apareix primerament en anglès (segle XVI), mentre que en francès no s'assenyala fins a Montesquieu (1748), ço que va d'acord amb les dates respectives de les dues grans revoltes democràtiques europees; però en català ja n'hi ha ús l'any 1473, poc després de la lluita contra Joan Sens-Fe, generalment coneguda per la «Revolució catalana». La lògica dels mots va amb la dels fets. És estrany que tant revolta com revolució es registressin, abans que enlloc, en llengua catalana?²

Tanmateix, d'ençà de l'època moderna, el curs de les revolucions —científiques, ideològiques, industrials, socials, culturals— ja no es deturarà, com no es detura la història de la humanitat ni el curs dels astres.

El pensament és revolucionari. «No hi ha pensament sense utopia», deia un eslògan del Maig francès del 68. Un cas d'extraordinària clarividència de

1. Bertold Brecht, *Galileo Galilei*, Edicions de 1984, Barcelona, 1985.

2. Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (vegeu «volta»), vol. IX, Ed. Curial / «La Caixa», Barcelona, 1991.

l'època és el d'Étienne de La Boétie (1530-1563), hel·lenista i gran amic de Montaigne. En el *Discurs de la servitud voluntària* exalta la llibertat i combat la tirania:

Fins ara us heu cregut que hi ha tirans. Doncs bé, aneu errats, no hi ha sinó esclaus: allí on ningú no obeeix, ningú no mana... Pel que fa a mi, poso en discussió la constitució del govern i, d'altra banda, deixo als altres la facultat de servir-lo, de pagar-lo, d'estimar-lo i, finalment, de morir per ell. Però encara que el poble en ple consentís a ser governat, jo declaro amb tot el dret que la seva voluntària esclavitud en res no empenyora la meua responsabilitat, així com la seva estupidesa no compromet la meua intel·ligència. I, tanmateix, de fet la seva servitud s'estén sobre mi sense que em sigui possible de sostreure-me'n. No n'hi ha cap dubte: és palès que la submissió de sis, set o vuit milions d'individus a un o més homes comporta la meua pròpia submissió a aquest o a aquests homes... Però jo no puc pas creure que tots els meus compatriotes sentin deliberadament la necessitat de servir. Això que jo sento, tots ells ho haurien de sentir; això que jo penso, tots ells ho haurien de pensar; perquè jo no sóc ni més ni menys que un home... Les masses, encara en demesia dòcils, són innocents de totes les brutalitats que es cometen en nom seu i en perjudici seu. Són innocents, però són ignorants; crec que, com jo mateix, les senten i se n'indignen; crec que, com jo mateix, s'apressarien a suprimir-les; només que, no adonant-se prou de les causes, no saben com actuar...

La Ciutat del Sol

D'ençà de Thomas More, no paren d'aparèixer illes utòpiques: Macària, Ícaria, Olbia, l'Illa de l'Amor, Nova Atlàntida, Oceana... Totes elles, alhora que guarden elements descriptius anteriors, de la mitologia grega i de llegendes medievals, són constants a insistir en determinades característiques del país imaginat per More, fins a configurar un gènere utòpic. Marcos Martínez, en el seu estudi *Canarias en la mitología*, sintetitza els trets que defineixen una obra com a utòpica:

- Insularisme, no sols geogràfic sinó també allegòric, en el sentit de preservar la comunitat de la corrupció exterior i d'oferir un cosmos clos en miniatura: només una societat a l'abric de les influències perniciosos de l'exterior pot assolir la perfecció.
- Menyspreu pels sistemes monetaris generadors de desigualtats i injustícies. L'or i la plata es fan servir per fabricar objectes, no per bescanviar mercaderies.
- En conseqüència, economia tancada, autàrquica, que pressuposa fòbia al comerç, considerat com a antisocial i immoral.
- Economia exclusivament agrícola.
- Absoluta regularitat en el funcionament de la societat, semblant a l'exactitud d'un mecanisme de rellotgeria, cosa que suposa una distribució geomètrica de tota l'administració social.

- Especial atenció al compliment de les lleis i als aspectes relacionats amb l'administració de la justícia. La llei és per a l'utòpic una autèntica finalitat.
- Uniformitat social, evitant tota mena de controvèrsies i dissidències. Es pretén aconseguir la unanimitat absoluta.
- Els aspectes anteriors impliquen igualtat dels ciutadans i superació de les classes socials.
- Aspiració a una felicitat col·lectiva.
- Especial atenció als aspectes de l'educació i el lleure dels membres de la comunitat.

D'entre les utopies següents a la de Thomas More, destaca La Ciutat del Sol (1602) del monjo filòsof calabrès Tommaso Campanella. Una ciutat, com poguessin ser-ho la República de Plató i la Ciutat de Déu d'Agustí, però de nom no teològic sinó clarament heliocèntric, com correspon a les teories astronòmiques de l'època:

Admirandam urbem, Solis de nomine dictam,
me signasse tibi, puer, alto ex corde resigno.

Campanella, ja vell, l'escriu a la presó. Processat en tres ocasions pel Sant Ofici, set vegades torturat i empresonat durant vint-i-set anys, condemnat a cadena perpètua per rebutjar la filosofia aristotèlica, per fer l'apologia de Galileo i decantar-se per doctrines i teories científiques heterodoxes. A la presó de Roma escriu la seva *Philosophia realis*, apèndix de la qual és la *Civitas Solis*, una ciutat imaginària d'un urbanisme extrapolat.

Imagina i propugna una comunitat universal, basada en els principis naturals i regida per normes de natura i de raó. La principal finalitat de la Ciutat del Sol és l'assoliment del benestar social de tots els ciutadans, el bé comú. Per això la propietat privada és abolida, i també la família, i regna el respecte envers les idees d'altri i la tolerància religiosa... en una mena de república teocràtica, ¡com una cristiandat comunista sota la tutela espiritual del papa!

La ciutat científica

La ciutat filosòfica, la ciutat teològica, la ciutat teocràtica... Francis Bacon, baró de Verulam, polític, filòsof i assagista anglès, profeta de la ciència moderna, també se sent atret a imaginar utopies. Després del *Novum Organum*, basat en el mètode experimental, en la inducció, en el qual prevé de qualsevol «ídol» o pre-judici a fi de garantir una investigació objectiva i lúcida, Bacon de Verulam comença a escriure la seva *New Atlantis* (1626), la ciutat científica.

¿És l'Atlàntida mítica que engolí l'oceà en càstig de les seves perversions, ressorgint de les aigües? No l'és, no és el paradís fabulós amb l'arbre els fruits del qual concedeixen l'eterna joventut o la immortalitat: és una «nova» At-

làntida, un continent ideal presidit pels principis de la ciència, a la qual se sotmeten tots els poders polítics de l'Estat.

La Nova Atlàntida és una utopia científica, el regne de la ciència-ficció esdevinguda realitat per mètodes empírics: el rejuveniment corporal, l'allargament de la vida, la modificació de l'alçària i dels trets corporals per mitjans científics; i fins i tot la transformació dels elements, el domini del temps meteorològic i la possibilitat de suscitar temporals. La ciència totpoderosa, les noves tecnologies: el futur del passat és el present.

Francis Bacon va deixar inacabada la seva *New Atlantis*: no va tenir oportunitat de concloure-la, o és que potser les utopies de la ciència han de restar inconcluses, obertes a noves fantasies i a noves exigències, en un repte constant.

UTÒPICA NATURA

El pensament no es detura. Però ara no tant per imaginar utopies fasci-nants com per comprendre i fonamentar teòricament la societat en els orígens de la humanitat. No són profecies bíbliques ni somnis d'utopistes, sinó reflexions filosòfiques sobre la societat, com ja havia encetat Étienne de La Boétie.

El filòsof anglès John Locke, en el seu *Assaig sobre el govern civil*, n'assenyala la via: cal remuntar-se als orígens, ja no amb actitud religiosa, però encara cercats com a mite fonamentador:

Per comprendre bé en què consisteix el poder polític i per remuntar-nos a la seva veritable font, forçós serà que considerem quin és l'estat en què es troben naturalment els homes...

Però és l'enciclopedista Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), en la primera pàgina del *Contracte social*, qui posa la qüestió clau, així de bursada:

L'home ha nascut lliure i arreu es troba encadenat. Hi ha qui es creu senyor d'altri sense per això deixar de ser més esclau que els altres mateixos. ¿Com ha tingut efecte aquesta mudança? Ho ignoro.

S'esboira el vell Paradís terrenal de la Bíblia; ara reapareix en versió laica —som a la modernitat—, amb els primers humans guimbant feliços, agom-bolats per la mare Natura.

Tot és perfecte en sortir de les mans del faedor de totes les coses; tot degenera entre les mans de l'home.

Així és com Rousseau comença l'*Émile*. En l'estat natural, érem innocents —és a dir, «no nocents», exempts de culpa, mancats de malícia—, lliures i iguals. No fou el pecat original que ens féu maliciosos, que trencà aquella justícia original, sinó la societat. En el principi —reprèn Locke—, regnava la igualtat viscuda en fraternitat.

Els homes són, per llei natural, tan iguals entre si com ho eren els animals de cada espècie.

També la llei natural substitueix la llei divina, en la teoria lockiana:

L'estat natural té una llei natural per la qual es governa, i aquesta llei obliga tothom.

La Natura —en majúscula— és el nou mite, del qual sorgiran més tard, a partir de l'*Émile* de Rousseau, figures com la del bon salvatge, de Tarzan, de Robinson Crusoe..., i se'n nodriran les tendències naturistes, el neoruralisme i l'ecologisme actual. En *El contracte social*, J. J. Rousseau reconeix la dificultat d'escatir com foren els orígens de la societat:

No és pas una tasca senzilla descobrir allò que hi ha d'original i d'artificial en la naturalesa actual de l'home, ni conèixer perfectament un estat que ja no existeix, que tal vegada no ha existit, que probablement mai no existirà, i del qual convé, no obstant, tenir idees justes per poder jutjar bé sobre el nostre estat present.

L'home i l'Estat

El fet és que d'aquella paradisiaca igualtat original degué esclatar l'enemistat i d'aquella justícia pervingué la injustícia.

D'aquesta igualtat de capacitats sorgeix la igualtat en l'esperança d'assolir els nostres fins. I, per tant, si dos homes qualssevol desitgen la mateixa cosa i, tanmateix, ambdós no en poden fruir, esdevenen enemics i, en el seu camí vers el seu fi, malden mútuament per destruir-se i subjugar-se.

Així és com, segons Thomas Hobbes (1588-1679), esdevé «l'home un llop per a l'home». Fins al punt que es fa necessari d'arribar a un pacte i transferir a un tercer el dret natural de cada u: així s'institueix l'Estat, l'autoritat política absoluta, talment un mostruós Leviatan.

L'Estat exerceix el poder... el comportament de l'Estat és la violència, i a aquesta violència l'anomena dret.

En canvi, segons John Locke (1632-1704), l'autoritat es fonamenta en el consentiment del poble:

Per tal d'impedir que els homes atropellin els drets dels altres, que es facin mal els uns als altres, i per tal que sigui observada la llei de la Natura, que cerca la pau i la conservació de tot el gènere humà, ha estat posada en mans dels homes, dins d'aquest estat, l'execució de la llei natural... Seria vana la llei natural si en l'estat natural no hi hagués ningú amb poder per fer-la executar, defensant d'aquesta manera els innocents i posant un obstacle als culpables... Déu degué fixar un poder que evités la parcialitat i la violència dels homes. Concedeixo, sense di-

ficultat, que el poder civil és el remei apropiat per als inconvenients que ofereix l'estat de natura.

Vet aquí com apareix i arrela el concepte de llei natural i dels drets humans: la imatge utòpica d'un Paradís terrenal no se sosté ella mateixa sense una ordenació fonamentada en el dret.

Aquell qui posseeix més enllà de les seves necessitats, sobrepassa els límits de la raó i de la justícia primitiva i pren allò que pertany als altres. Tota superfluitat és una usurpació, i la vista de l'indigent hauria de desvetllar remordiment en l'ànima del ric. ¡Homes perversos, que nedeu en l'opulència i les voluptats, tremoleu, que un dia l'infortunat a qui manca el necessari no aprengui a conèixer de veritat els drets de l'home!

Aviat, doncs, d'aquella utòpica igualtat original sorgirà la iniqua diferència que enfronta rics i pobres; de l'arguït i alhora denunciat dret de propietat:

Els homes són iguals en dret. La natura ha fet comuns tots els béns... En el cas de partició, la part de cada un esdevé la seva propietat. En tots els casos la societat és sempre l'única propietària de tots els béns... D'on se segueix que l'estat social no és avantatjós als homes sinó en tant que tots tenen quelcom i que cap d'ells no té res en demesia... El mal pitjor ja està fet quan hi ha pobres a defensar i rics a contenir.

També segons Rousseau: és el contracte social que resol, vulgues o no, aquella impossible utopia naturalista:

El pacte fonamental substitueix una igualtat moral i legitima allò que la natura hagi pogut posar de desigualtat física entre els homes; podent ser desiguals en força i en geni, passen a ser iguals per convenció i dret.

La universalitat dels drets humans

A la ja vella Europa, tot plegat no són, llavors, altra cosa que teories societàries de caire filosòfico-polític. Però a l'altra riba de l'Atlàntic, en aquell *plus ultra* —més enllà— emergeix un Nou Món on les teories del Vell Món s'escriuen institucionalment en la *Declaració d'independència de les colònies americanes*, de 1776, redactada per Thomas Jefferson:

Tenim per evidents en si mateixes aquestes veritats: que tots els éssers humans són creats iguals; que estan dotats pel seu Creador de certs drets inalienables, entre els quals hi ha la vida, la llibertat i la recerca de la felicitat; que, per tal de garantir aquests drets, s'institueixen entre els humans els governs, els justos poders dels quals deriven del consentiment dels governats; que cada cop que una forma

de govern entra en contradicció amb aquests fins, el poble té dret de modificar-la o abolir-la...

Poc temps després (1789), aquestes idees fonamentaran el lema de «Llibertat, Igualtat, Fraternitat» i encapçalaran la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà* decretada per l'Assemblea Nacional sorgida de la Revolució Francesa:

Els homes neixen i romanen lliures i iguals en drets; les distincions socials no poden basar-se més que en la utilitat comuna.

Jules Michelet ho diu així de clar: «La Revolució Francesa formula en lleis la filosofia del segle XVIII.» Tanmateix, hauran de transcórrer encara cent cinquanta anys (1948) fins a ser proclamats en la *Declaració universal dels drets humans* de les Nacions Unides:

Tots els éssers humans neixen lliures i iguals en dignitat i en drets. Són dotats de raó i de consciència, i els cal mantenir-se entre ells amb esperit de fraternitat.

Vet aquí com una fantasia utòpica deriva a reflexió filosòfica i política i finalment és assumida universalment. Vet aquí com les utopies acreixen la consciència de la humanitat, i fins hom pot apellar-hi al seu favor.

¡ANEM A ICÀRIA!

Però proclamar la igualtat, ni que sigui en la Constitució, no és dur-la a compliment. «¡Treballadors, anem a Icària!», crida Étienne Cabet des del diari *Le Populaire*:

Ja que a França se'ns persegueix, ja que ens neguen tots els drets, qualsevol llibertat d'associació, de reunió, de discussió i de propaganda pacífica, anem a cercar a Icària la nostra dignitat d'homes, els nostres drets de ciutadans i la Llibertat amb la Igualtat.¹

Però ¿què és Icària? ¿on és? i ¿com anar-hi? Icària és un bell país on el comunisme esdevé realitat. El seu nom és manllevat del mite grec d'Ícar, el qual, volant amb unes ales emplomallades i acoblades amb cera, inventades i construïdes segons una alta tecnologia per Dèdal, el seu pare, va sentir la incitació d'arribar al Sol; però la cera es va fondre i va caure al mar com una àguila ferida o un avió tocat. Un anhel impossible.

Un comunisme fraternal

Icària, un país bonic, ben conreat i ordenat, amb una tecnologia avançada i sorprenent: comunicació entre els diferents indrets mitjançant globus aerostàtics, ferrocarrils que travessen muntanyes o les pugen amb l'ajut de màquines potents construïdes a tal fi, naus que naveguen per dessota de l'aigua... La ciutat d'Icària, dividida en dues parts pel riu Tàir, sense casernes ni presons, entusiasma el visitant —lord Carisdall— per la seva calma, netedat i bellesa.

A Icària tot és de tots; l'Estat paga a cada ciutadà en espècies: no és coneguda la compra ni la venda. A canvi, tots els habitants treballen en l'ofici que han triat lliurement i, endemés, el mateix nombre d'hores, sigui quin sigui el treball realitzat. La nova tecnologia —al servei de l'home— sorprèn, a tots els llocs i a cada moment, l'atònit visitant.

A Icària l'ensenyament, al qual es concedeix una atenció primordial, està estructurat de forma progressiva: domèstic, comú, intel·lectual, físic, professional i

1. Citat per Santiago Riera Tuèbols a *Narcís Monturiol: una vida apassionant, una obra apassionada*, Generalitat de Catalunya, CIRIT, Barcelona, 1986.

cívic. Quan finalment s'arriba a l'edat d'escollir una professió té lloc la cerimònia del «naixement de l'obrer». A Icària es facilita el matrimoni i el divorci, es condemna el celibat voluntari, i el concubinat i l'adulteri són considerats veritables crims.

D'hospitals n'hi ha a bastament i la justícia és suau, car les faltes no poden ser altra cosa que faltes menors, en un país en què la possessió i les passions són desconegudes. Hom contempla així mateix una tolerància religiosa total; tanmateix, existeix una religió republicana nacional amb sacerdots i sacerdotesses escollides pels ciutadans, un culte sense superstició i una litúrgia senzilla i a l'abast de tot-hom. En una paraula, es tracta d'una religió no excoient i d'un acusat matís moral.

Viatge a Icària és una novella filosòfica escrita pel visionari Étienne Cabet; acusa la influència de la novella de Thomas More —tres-cents anys després— i dels plantejaments del socialista David Owen. La primera edició es difon en la clandestinitat: en aquells temps, el comunisme, per més que fos utòpic i pacífic, no era del grat del poder. ¡Oimés si al «bon pare Cabet» li havia entrat la dèria de posar-lo en pràctica!

Segons Cole, en la seva *Història del pensament socialista*, «el comunisme de Cabet es va acostar molt més que el d'Owen a una comunitat completa de vida; va unir el mil·lenarisme d'Owen amb aspiracions comunistes manllvades dels cristians primitius, del radicalisme social de l'Edat Mitjana i del catolicisme del Renaixement». Cabet, ell mateix, ho manifesta amb fermesa: «Doncs bé, sí, ¡sóc comunista!... Sóc comunista com Sòcrates, Plató, Jesucrist...» Per afirmar després:

Ni violència ni misteri: el comunisme ha d'expressar-se amb claredat, com una opinió raonable; cal que s'organitzi com un partit digne de respecte més que no pas com una societat secreta, i no ha de tendir mai a apoderar-se del poder per la força.

Un comunisme que s'ha d'assolir a través de la conscienciació, de l'educació i de la propaganda mitjançant l'exemple. En determinats casos, a través de la desobediència civil.

Assajar la utopia

El dia 3 de febrer de 1848, 69 icarians salpen del port de Le Havre rumb a Amèrica tot cantant:

Soldats de la fraternitat,
anem a fundar Icària,
¡la felicitat del la humanitat!

La revista *La Fraternidad* publica les condicions d'admissió per enrolar-se a la «grande emigración para ir a fundar en América el comunismo icariano»:

1. La condició més essencial és una abnegació reflexiva i absoluta per causa de les dones, dels nens, del poble i de la humanitat. Cal sentir-se amb el valor de prendre aquesta abnegació com a guia en tot, a fi de suportar totes les fatigues i de sacrificar tot sentiment de vanitat o de gelosia en favor de l'empresa.
2. Cal adoptar completament i sincerament els principis generals del sistema icarià, la Fraternitat, la Llibertat, la Solidaritat, la Comunitat. En conseqüència, cal conèixer tots els escrits icarians. I, en conseqüència, també aquells que no els coneixen han de cuitar a estudiar-los.
3. Cal ser conegut com a home treballador, tenir una professió útil i estar a punt de treballar en el desboscament de terres en cas necessari.
4. Cal posseir una reputació irreprotxable.
5. Cal comprometre's a lliurar a la Comunitat tot allò que posseirà en el moment de la partença, i anirà a càrrec de la Comunitat de proveir a totes les seves necessitats.

D'entre els catalans que hi van, hi ha el metge Joan Rovira i Ignasi Montaldo. El primer, malalt i desmoralitzat després de diverses temptatives fallides, acaba suïcidant-se; Montaldo s'oposa a la direcció de ribets dictatorials que Cabet vol imposar i, després de dissidències i vicissituds, la seva pista es perd per la vastitud del continent americà.

D'entre els catalans que resten a port —els del grup de *La Fraternidad*, que havien emprès la traducció de *Voyage en Icarie* i la seva publicació en fascicles— hi ha Narcís Monturiol, Josep Anselm Clavé i Ildefons Cerdà. L'idealisme icarià es plasma en el nostre país amb l'invent del submarí, els cors obrers i la idea original de l'Eixample barceloní. La primera colònia comunista icariana s'estableix a Nauvoo (Illinois): arriben a ser més de tres-cents. Però sovint els somnis utòpics tenen desvetllaments amargs. L'experiència es tornarà a intentar a Illinois, a Missouri, a Iowa, a Califòrnia... Els icarians catalans encara faran una darrera aposta, un darrer desafiament per Icària, al Poblenou de Barcelona:

Com que nosaltres no pretenem mai que ningú sigui objecte de ridícul, creiem que *El Heraldo* coneix el comunisme icarià i, en bona llei, el desafiem a provar i desenrotlli la següent proposició: «El comunisme icarià no està fundat en la naturalesa física, moral i intel·lectual de l'home i, per consegüent, és irrealitzable.»

Encara resta el nom, per al record: la via Icària, en el Poblenou. Pensin el que pensin, diguin el que diguin, facin el que facin, llançar-se a l'aventura de realitzar la utopia té sentit per si mateix, tan sols sigui per la seva capacitat provocadora: els personatges cabdals de la història ho són precisament per haver-se lliurat al servei d'altra cosa que la realitat, d'una utopia concreta; «no

és foll tothom que vol», deia Gaston Bachelard. I el poeta André Breton va dedicar una oda a Charles Fourier, el socialista utòpic dels falansteris, de la qual són aquests versos:

Davant el gran escàndol dels uns,
sota l'ull tot just menys sever dels altres,
aixecant el seu pes d'ales, la teva llibertat.

Com l'ocell d'Ícar.

LA REVOLUCIÓ ESCATOLÒGICA

Era la millor de totes les èpoques, era el pitjor de tots els temps, era el segle de la saviesa, era el segle de l'estupidesa, era l'època de la fe, era l'època de la incredulitat, era l'estació de la Llum, era l'estació de les Tenebres, era la primavera de l'esperança, era l'hivern de la desesperació, ho teníem tot davant nostre, no teníem res davant nostre, anàvem de dret al cel, anàvem exactament en la direcció oposada: en resum, aquell període s'assemblava tant al present que algunes de les autoritats més cèlebres de l'època insistien que se'n parlés només en superlatiu, tant per a bé com per a mal.

Així descriu Charles Dickens, a *Història de dues ciutats*, el segle XIX, l'era industrial, en la qual les filosofies polítiques de segles anteriors no resistien de mantenir-se en el cel de la teoria ni en la lletra de les constitucions democràtiques. Eren, en l'apocalíptica visió de Dickens, també «dues ciutats», però ja no en dialèctica teològica com les que descrivia sant Agustí, tot i que també es debatien en el despuntar d'una nova era, en el torb de la revolució industrial. Despuntava l'hora de la «democràcia del proletariat», de la revolució, de la «lluita final», de l'apocalipsi que inauguraria una nova societat, un món nou:

La terra serà tota nostra,
no hem estat res i ho serem tot.

L'organització secreta revolucionària anomenada dels Germans Internacionals, l'any 1868, reprenia els discursos de Hobbes, Locke i Rousseau, però no pas amb intenció filosòfica, sinó amb voluntat revolucionària:

Tot individu humà és el producte involuntari d'un medi natural i social al si del qual ha nascut, ha crescut i del qual continua patint la influència. Les tres grans causes de tota immoralitat humana són: la desigualtat, tant política com econòmica i social; la ignorància, que n'és el resultat natural; i llur conseqüència necessària: l'esclavatge.

Una nova era

Alliberar-se de les causes d'aquesta immoralitat, així és com formula la utopia el comunisme. Qualsevol situació social revolucionària és una oportunitat d'assolir-la, en l'aquí i l'ara, no pas en terres llunyanes ni en temps fora del temps. I la primera manifestació pràctica de la presa del poder per les classes treballadores, el primer intent d'exercir la utopia comunista, és la Comuna de París:

Jo estic a favor de la Comuna de París... sobretot perquè ha estat una negació audaç, ben pronunciada, de l'Estat... París inaugurant la nova era, la de l'emancipació definitiva i completa de les masses populars i de llur solidaritat, des d'ara ben real, a través i malgrat les fronteres dels Estats. París matant en patriotisme i fundant damunt les seves runes la religió de la humanitat.

En aquesta declaració de Bakunin ressona profètic l'himne dels partits socialistes: «La Internacional serà la pàtria dels humans.» Tanmateix, el Comitè de Salut Pública aviat haurà de cridar tothom «a les barricades» i proclamar amb neguit aquest ban:

Al poble de París:

El poble que va destronar els reis, que va destruir les Bastilles, el poble del 89 i del 93, el poble de la revolució, no pot perdre en un dia el fruit de l'emancipació del 18 de març.

¡A les armes, doncs, a les armes! Que París s'erici de barricades i que, darrere d'aquestes improvisades muralles llanci als seus enemics el crit de guerra, crit d'orgull, crit de repte, però crit alhora de victòria: perquè París, amb les seves barricades, és inexpugnable.

Hôtel de Ville, 2 pradiàl, any 1871.

La insurrecció de la Comuna de París, aquest llampec enlluernador, aquesta breu vivència revolucionària, és sufocada per les forces de l'ordre, per l'exèrcit. És cert, tanmateix, que «el cadàver resta en terra abatut, però la idea es manté dempeus», com digué Victor Hugo.

També Barcelona coneix el braó revolucionari: Engels la declara la ciutat amb més barricades del món. I Joan Maragall, en l'article titulat *Ah, Barcelona...*, s'exclama dolgut profundament dels seus arrauxaments, dels escamots, «dels de la flamarada».

¿Com és que aquesta i altres coses que passen a Barcelona no passen en tal grau en cap més banda? ¿Com és que de Barcelona se'n diu ja arreu «la ciutat de les bombes», i ara de poc se n'ha dit «la ciutat famosa infame»?... L'esperit revolucionari hi és fort com el vi...

Ja abans, la ingrata experiència de Fiódor Dostoievski, esposada en el *Somni d'un home ridícul*, prevenia de qualsevol il·lusió en la realització de la utopia i denunciava l'ús de la violència, de la guerra per aconseguir la pau...

Van començar a sorgir persones en les quals naixia la idea d'unir-se novament, per tal que cadascú pogués deixar d'estimar-se a si mateix més que els altres..., i d'aquesta manera tots podrien viure plegats en una societat harmoniosa. Fent honor a aquesta idea esclataren guerres en les quals els combatents estaven convençuts que la ciència, la sapiència humana i l'instint de conservació finalment obligarien els homes a aplegar-se en una societat harmoniosa i assenyada i, per això, de moment, per tal que les coses s'acceleressin, els «assenyats» intentaven anihilar com abans millor els «desassenyats», és a dir, aquells que no comprenien la Idea, per tal que no obstaculitzessin el seu temps. Però l'instint de conservació aviat va començar a afeblir-se, van aparèixer els orgullosos i els voluptuosos que ho exigien tot o res. A fi d'assolir el tot es recorria a la dolenteria i, si així no s'assolia, al suïcidi.

La humanitat solidària

Segons el comunisme llibertari, la llibertat troba la seva plena realització en la solidaritat, no pas en l'individu, com pretén el liberalisme burgès. Per a Bakunin, la força del proletariat no rau pas tant en el treball com en la solidaritat: un sol home treballant cent hores no dreça l'obelisc de la plaça de la Concòrdia de París, però cent com un sol home, en tan sols una hora sí que tenen prou força per dreçar-lo. La unió fa la força, la solidaritat obrera.

Per ser lliure, necessito veure'm rodejat i reconegut com a tal per homes lliures. La llibertat de tots —lluny de ser un límit de la meua, com pretenen els individualistes— és, ben al contrari, la seva confirmació, la seva realització i la seva extensió infinita. Voler la llibertat i la dignitat humana de tots els homes, veure i sentir la meua llibertat confirmada, sancionada, infinitament estesa per l'assentiment de tothom: heus aquí la felicitat, el paradís humà sobre la terra.

Feu que totes les necessitats esdevinguin realment solidàries, que els interessos materials i socials de cada u s'harmonitzin amb els deures humans de cada u. Per a tal cosa no hi ha sinó un mitjà: destruiu totes les institucions de la desigualtat; fundeu la igualtat econòmica i social de tots, i damunt d'aquesta base s'eleva-rà la llibertat, la moralitat, la humanitat solidària de tot el món.¹

1. Citat per H. Avron, *Bakounine*, Ed. Seghers, París, 1966.

La societat sense classes

Al seu torn, la ideologia marxista pren, entre les capes populars, connotacions de mitologia, i alimenta una mena de religió laica. El seu credo proclama la salvació de la humanitat de tota alienació, per obra i gràcia del proletariat, la classe oprimida i carregada d'oprobri, redemptora de tota la humanitat present i venidora a través de la lluita de classes fins a l'esclat d'una lluita final apocalíptica, que donaria pas a una societat alliberada i sense classes, talment el cel en la terra: una transcendència realitzada en la immanència d'un món transfigurat. Marx ho manifesta en *La ideologia alemanya*:

En totes les revolucions anteriors, el mode d'activitat quedava sense canvis, i es tractava únicament d'una altra distribució d'aquesta activitat, d'un nou repartiment del treball entre altres persones. La revolució comunista, contràriament, va dirigida contra el mode d'activitat anterior, suprimeix el treball i aboleix el domini de totes les classes abolint les classes mateixes, ja que és feta per aquella classe que la societat no considera com a classe, que no és reconeguda com a tal i que és en si mateixa l'expressió de la dissolució de totes les classes, de totes les nacionalitats, etc., en el quadre de la societat actual.

Homenatge a Catalunya

Però és la utopia llibertària la que abraça la classe obrera catalana —adscrita majoritàriament a l'anarcosindicalisme— a la revolució: a Catalunya, la data del 19 de juliol de 1936 no representa només el sufocament d'una sublevació militar, sinó sobretot l'oportunitat de fer esclatar la revolució social. No es tracta de cap utopia filosòfica: és una voluntat impetuosa, obsessiva, d'«anar a totes» per fer sorgir del caos una nova societat, per fer triomfar l'ideal de l'acràcia.

L'escriptor anglès Eric Arthur Blair —conegut pel pseudònim de George Orwell— descriu a *Homenatge a Catalunya* —descriu, no novel·la, no inventa— les seves impressions d'aquella insòlita i tensa situació d'unes masses enrevoltades debatent-se entre la necessitat de guanyar la guerra i la dèria de fer la revolució, de desbrossar camins a la utopia:

Era la primera vegada que em trobava en una ciutat on manava la classe obrera. Pràcticament tots els edificis importants havien estat ocupats pels treballadors i apareixien decorats amb banderes vermelles o amb la bandera vermella i negra dels anarquistes; les parets eren plenes de dibuixos amb la falç i el martell i de les inicials dels partits revolucionaris; gairebé totes les esglésies havien estat saquejades i les imatges cremades. Equips d'obrers es dedicaven a enderrocar sistemàticament els temples. Totes les botigues i els cafès exhibien una inscripció fent constar que havien estat collectivitzades; fins i tot els enllustradors de sabates havien estat collectivitzats i s'havien pintat les caixes de vermell i negre. Els cam-

brers i els dependents et miraven a la cara i et tractaven de tu a tu. Les locucions verbals de tipus servil i fins i tot cerimonial havien desaparegut temporalment. Ningú no deia «senyor» o «don», i ni tan sols «vostè»; tothom et tractava de «camarada» i de «tu», i deia «¡Salut!» en comptes de «Bon dia».

[...]

No hi havia automòbils particulars, perquè tots havien estat requisats, i tots els tramvies i els taxis i bona part de la resta de vehicles de transport apareixien pintats de vermell i negre. Pertot arreu es veien cartells revolucionaris, que flamejaven en les parets en llurs colors vermells i blaus purs, que feien que els pocs anuncis que quedaven semblessin taques de fang. Al llarg de la Rambla, l'ampla artèria central de la ciutat, per on la multitud circulava constantment amunt i avall, els altaveus bramaven cants revolucionaris tot el dia i bona part de la nit. I el més sorprenent de tot era l'aspecte d'aquesta multitud. En aparença era una ciutat on les classes riques havien deixat pràcticament d'existir. A part d'un petit nombre de dones i d'estrangers, no es veia gent «mudada». Gairebé tothom portava roba de feina o granota blava, o alguna variant de l'uniforme milicià.

«M'estimo els insurgents...»

L'ideal àcrata vibra entusiasta en l'obrerisme català del canvi de segle i cala en amplis sectors de la societat. El poeta Joan Salvat-Papasseit la viu amb passió, místicament, la utopia llibertària, com un camí de somni, traspua en els seus versos —«encara no he escrit mai sense mullar la ploma al cor»—; ell —«un enemic del poble»— hi pren posició obertament, descaradament i sense escarafalls:

No camino pels altres,
i no bellugo els peus
si no és per avançar i trepitjar quelcom.
M'estimo els insurgents
més que no els conformistes i oprimits.
Processat i portat
al banc dels acusats per una causa noble,
he estat condemnat
per un Jurat d'indoctes i un Tribunal de vells.
Jo ara vaig contra aquests i la dita Justícia.
I no sóc un programa, sinó una realitat,
una forma tangible primer que no una imatge.
Ni vull agrair res a aquells amb els que he anat,
perquè no he tingut mestre.
Jo no prometo res. Només camino.
Jo no sé el que em proposo.
El tenir un propòsit no és fer feina.
Val més ésser gosat.
Ara sols prenc esment de les coses eternes,
per damunt de les lluites, que són materials.

M'he adonat que jo sóc una part de Déu,
i que així em pertany tota cosa que és feta.
Cadascú que esguarda enlaire és una part de Déu.
Tan sols hi ha una ambició que és plena de grandesa:
la de voler anar a l'avantguarda sempre
entre els intel·ligents i entre els gosats.
Jo sóc, doncs, posseït per aquesta ambició.
Jo no vull allistar-me sota de cap bandera.
Són el ver distintiu de les grans opressions.
Àdhuc el Socialisme
és una nova forma d'opressió,
perquè és un estat nou seguidor de l'Estat.
Seré ara glossador de la divina Acràcia,
de l'Acràcia impossible en la vida dels homes
que no senten desig d'una Era millor.
Hi ha joves de vint anys que en volen dir setanta.
Jo ara en tinc vint-i-tres que no passen de deu.
I a tots els Aristarcs,
a aquells que no fent res veuen en cada afany un arribisme,
els diré que si el món tenia una munió
de joves com aquest que ara es descriu,
el món caminaria més de pressa.
El que pensin de mi, però, no m'interessa gens...

Joan Salvat-Papasseit, poeta, un jove a l'avantguarda. El seu poema és una sageta disparada el 1917 des de la Barceloneta vers el maig de 1968 a París-Nanterre... o més lluny.

UTOPIES DE NOVEL·LA

Des de Thomas More, es podria embastar una sorprenent història d'utopies literàries, famoses unes, ignorades d'altres. Una insistència repetida d'illusions i quimeres, de neguits i cabòries. Utopies de tot signe, de tota condició. També la literatura popular abunda en rondalles i llegendes, en auques del món al revés i en fulletons romàntics.

Utopies comunitaristes, utopies totalitàries..., contradictòries maneres de resoldre la igualtat. La novel·la *Mirant enrere: 2000-1887* del novel·lista nord-americà Edward Bellamy propugna un socialisme d'Estat com a societat ideal, amb la nacionalització de la indústria en mans d'un Estat omnipotent, omnipresent i omniscient que disposa d'una complicada màquina burocràtica controladora de la vida de cada ciutadà.

«Notícies d'Enlloc»

Com a reacció contra aquest *Mirant enrere*, William Morris escriu *Notícies d'Enlloc* (1890), on imagina una societat organitzada en federació de comunitats agro-industrials rígides de forma autònoma. Per a ell —al revés del comú d'escriptors utòpics de l'època—, la solució dels mals socials no es fonamenta en el mite del progrés tècnic que aboliria el capitalisme i procuraria la felicitat humana tot satisfent les seves necessitats materials. Per a Morris, la nova societat justa, lliure i feliç sorgiria quan les persones, anheloses de llibertat, prenguessin consciència de les seves pròpies forces i es proposessin abolir la vella societat.

El treball plaent va néixer quasi espontàniament, per una mena d'instint dels homes que ja no estaven obligats a fer un treball penós i horrible. Aquest instint els va dur a perfeccionar cada vegada més els productes fins a fer-los excel·lents: amb el temps, va semblar desvetllar-se un desig de bellesa en l'esperit de l'home.

Arreu d'aquesta societat imaginada regna una atmosfera de bellesa, de serenitat i joia. L'autor havia desitjat sempre copsar una realitat així: «¡Si jo pogués veure-ho tan sols un dia!, ¡sols un dia!» *Notícies d'Enlloc* descriu el somni de l'autor, el viatge a aquest país anhelat. Els seus pobladors li expliquen amb gran naturalitat com van assolir aquell estat:

Abolida la propietat privada, totes les lleis i tots els crims legals inherents a ella, naturalment, es van acabar. La màxima «No robaràs» fou traduïda així: «Has de treballar per ser feliç.» ¿I cal imposar això per la força?

[...]

Per exemple, l'èxit que es basava a desacreditar els altres va desaparèixer per sempre. Avui cadascú és lliure de cultivar la seva especial tendència fins allà on li plagui, i tothom l'anima a fer-ho. Així hem destruït l'enveja, feréstec sentiment que els poetes, amb molta raó, havien unit a l'odi, i amb ella han desaparegut el dolor i la ira que l'acompanyaven, i que en els homes ardents i apassionats, és a dir, de natural altiu i enèrgic, degeneraven sovint en violència.

L'autor, tanmateix, s'hi sent estrany, entre ells, i ells li ho retreuen amb mirada trista:

Pertany tan de ple a la infelicitat del passat, que la nostra felicitat l'enutjaria. Que se'n torni, ara que ha vist, ara que els ulls del seu cos han observat que, malgrat tota la infal·libilitat de les màximes del nostre temps, hi ha una era de pau reservada al món, així que la sobergueria sigui canviada en fraternitat..., no pas abans. Que se'n torni, a viure envoltat d'homes atents a procurar als altres una vida horrible, alhora que no tenen cura de la pròpia; homes que odien la vida tant com temen la mort. Que se'n torni i sigui més feliç pel fet d'haver-nos vist, de poder lluitar animat amb una nova esperança. Que visqui tot allò que pugui i que lluiti sense acovardir-se, ni pels obstacles ni per la tasca, amb el propòsit d'instaurar de mica en mica l'era de la fraternitat, del repòs, de la felicitat.

Notícies d'Enlloc no és ni una profecia ni una promesa, sinó, senzillament, l'expressió franca de la seva preferència personal: «Aquesta és la societat en la qual m'agradaria de viure: ara descriu-me la teva.»

«*El País d'Elles*»

Doncs, bé: l'escriptora nord-americana Charlotte Perkins (1860-1935) es decideix a escriure la seva, *El País d'Elles*, una bella utopia feminista.

Cal que el món s'assabenti de l'existència d'aquest país. No penso dir res de la seva localització, no fos que presumptes missioners, comerciants o persones amb avidesa de conquesta vagin a entrar-hi a sac. Gaire ben acollits no ho serien, us ho puc assegurar, i en sortirien molt més mal parats que no pas nosaltres, mai que arribessin a descobrir-lo.¹

Tres aventurers el descobreixen casualment en una exploració geogràfica «no del tot incompreensible»:

1. Charlotte Perkins Gilman, *El País de Ellas*, Ed. La Sal, Barcelona, 1989.

A mesura que remuntàvem la vall, per l'obscur laberint de rius, llacs, fangars i atapeïts boscos... vaig adonar-me que augmentava la insistència amb què parlaven els nadius d'un estrany i espantós país de dones, allà lluny.

«Allà lluny», «més cap enllà», «cap amunt», deien per dir la direcció, però les seves històries tenien totes un factor comú: es tractava d'un estrany país sense homes, un país de dones i nenes, exclusivament.

No l'havia vist mai ningú. Era perillós, mortal, deien, per als homes. Però es contaven històries antigues d'algun valent explorador que l'havia vist: un gran país, cases grans, moltes persones, totes dones...

¿Ningú més no hi ha estat? Sí..., molts..., però cap no n'ha tornat...

Finalment, hi arriben. Entren en una ciutat i se les troben:

No eren joves. No eren velles. No eren maques, en el sentit que poden ser-ho les noies. El seu aspecte no era feréstec, no, de cap manera. I tanmateix, en veure'ls les cares, serenes, serioses, sàvies, sense cap senyal de temença, clarament segures i resoltes, em vaig sentir penetrat d'un sentiment curiosíssim —molt remot—, un sentiment que, furgant en el record, em va dur a anys pretèrits, fins que el vaig poder copsar. Era aquella sensació d'haver estat sorprès en falta, sense escapatòria...

Les preguntes sorgeixen aviat. I les respostes són clares i sinceres:

– No. En el país no n'hi ha, d'homes. Fa dos mil anys que no hi ha cap home entre nosaltres.

[...]

– ¡Ah, sí! No m'estranya que et sorprengui. Som mares, totes, però no hi ha pares. Fa estona que esperàvem aquesta pregunta...

Fa dos mil anys van ser víctimes d'una sèrie de catàstrofes històriques. Delmades per les guerres, es van veure forçades a replegar-se a l'interior del país, van sofrir conquestes i saqueigs, fins a restar soles, sense ni un sol baró: «Ja sé que tot això recorda molt Titus Andrònic, però així ho conten elles.» Desesperades, aïllades per muntanyes altíssimes que les encerclaven. Van decidir continuar vivint els anys que els restaven de vida. I es van posar a treballar, van enterrar els seus morts, van començar a llaurar i a sembrar i a tenir cura les unes de les altres.

Van passar cinc o deu anys treballant juntes. Cada vegada se sentien més fortes i més sàvies, i també més unides. I llavors va succeir el miracle: una de les dones va quedar encinta. És clar, totes sospitaren que hi devia haver algun home amagat en algun lloc, però mai no el van trobar. Després van decidir que era un do dels déus, i van instal·lar la cofoia mare en el temple de Maia, la seva deessa de la maternitat, sota estricta vigilància. I allí, amb el pas dels anys, la miraculosa dona va anar donant a llum una i altra vegada, fins a un total de cinc criatures, totes nenes.

[...]

El poder de la maternitat els havia estat concedit, tanmateix, no pas a totes personalment, però era concebible que, si era hereditari, bé podria ser l'origen d'una nova raça.

[...]

¡I així fou! Als vint-i-cinc anys aquelles noies van començar a gestar. Cada una va donar a llum cinc nenes, com llur mare... Tot el país va passar del dolor i la volenterosa resignació al goig i a l'orgull. Les dones de més edat, que encara es recordaven dels homes, es van anar morint i, amb el temps, també les van seguir les més joves del grup inicial. Finalment, només va restar un grup de cent cinquanta-cinc dones partenogenètiques fundadores d'una nova estirp.

[...]

Pertanyien al gènere humà, indubtablement, però —i això fou el que més ens costà de comprendre— aquelles superdones, dipositàries d'un llegat purament femení, no sols havien eliminat certs trets masculins, que evidentment no esperàvem pas trobar en elles, sinó també molts dels atributs que sempre havíem considerat essencialment femenins.

La tradició de l'home com a guardià i protector havia desaparegut. Aquestes verges convençudes no tenien res a témer dels homes, perquè no n'hi havia i, doncs, no els calia ser protegides. I en el seu arrecerat país tampoc no hi havia feres salvatges.

Posseïen, òbviament, desenvolupada en un grau molt alt, la força de l'amor maternal, d'aquest instint maternal tan lloat entre nosaltres, unit a un amor de germanes que, tot i coneixent els llaços que les unien, ens omplien de perplexitat.

[...]

Els seus ideals eren elevadíssims: bellesa, salut, intel·ligència, bondat; i en ells concentraren les seves pregàries i el seu treball.

La reacció dels exploradors va passant progressivament de l'orgull propi de la virilitat i de la civilització occidental al reconeixement i l'admiració de la cultura i els valors del País d'Elles:

Com més descobria i estimava el que havien assolit aquelles dones, menys orgullós em sentia del que havíem aconseguit nosaltres, els homes, amb tota la nostra virilitat.

Mai no havien viscut una guerra. No tenien reis, ni sacerdots, ni aristocràcia. Eren germanes i creixien i es desenvolupaven juntes, no pas a l'impuls de la competència, sinó a través de l'acció combinada.

Al seu torn, aquelles dones, amb un seny clar de senzillesa i veritat, imaginaven el suposat progrés social de la civilització d'on han vingut aquells tres barons, i d'on també elles són originàries:

Tingueu en compte que som d'una ignorància total. No sabem res de res, no més coneixem la ciència que hem anat construint nosaltres soles, el mer resultat de les reflexions d'un petit mig-país. Vosaltres, en canvi, suposem que heu tingut l'oportunitat d'ajudar-vos mútuament, entre les nacions de tot el globus, compartint les descobertes, ajuntant els vostres avenços. ¡Que meravellosa, que bonica que deu ser la vostra civilització!

La relació entre els nouvinguts i la societat de les dones serà dura i plena de dificultats: ells se n'hauran de tornar al món d'on han vingut, havent-los donat paraula d'honor que no diran mai a ningú el lloc on és aquell bell país ni el camí que hi condueix.

CONTRA-UTOPIES

Un món feliç

Les busques dels quatre mil rellotges elèctrics de les quatre mil sales del Centre de Bloomsbury assenyalaven les dues i vint-i-set minuts de la tarda. «El rusc d'activitat» —com el Director es plaïa d'anomenar el centre— bronzia febrosament. Tothom estava aqueferat, tot es movia ordenadament. Sota el microscopi, remenant furiosament la llarga cua, els espermatozous es ficaven de cap dins els òvuls i, fecundats, els òvuls creixien, es dividien i, si eren bokanovskificats, rebrotaven i constituïen poblacions senceres d'embrions separats. Des de la sala de Predestinació Social, els muntacàrregues baixaven al soterrani, i allà, a la tenebra vermellosa, ben calents en el seu coixí de peritoneu i sadolls de succedani de sang i hormones, els fetus creixien, o bé, emmetzinats degudament, restaven condemnats a la condició d'Épsilon. Amb un brunzit feble, suau, els trens reptaven imperceptiblement a través de les setmanes fins a arribar a la Sala de Decantació, on els infants sortits dels flascons llançaven el primer gemec d'horror i d'astorament.¹

L'altaveu va repetint la lliçó de Consciència de Classe Elemental i quan acaba torna a començar, perquè cada u ho interioritzi de manera individualitzada:

Els nens Alfes van vestits de color gris. Treballen molt més de ferm que nosaltres, perquè són molt intel·ligents. Jo m'alegro moltíssim d'ésser Beta, perquè no he de treballar tant. I, a més, nosaltres som molt millors que els Gammes i els Deltas. Els Gammes són estúpids. Tots van vestits de verd, i els nens Deltas van de color caqui. Oh, no, jo no vull jugar amb nens Deltas. I els Épsilon encara són pitjors. Són tan estúpids que no...

Després s'imparteix una lliçó més avançada: roses i xocs elèctrics, el color caqui dels Deltas i una bafarada d'assafètida. Reflexos condicionats acompanyats de paraules, a fi d'inculcar als infants, abans i tot que sàpiguen parlar, comportaments complexos que convenen a l'ordre feliç del món. ¿I els vells d'avui?

Treball, jocs... als seixanta anys les nostres energies i les nostres afeccions són les mateixes que quan en teníem disset. Els vells, als temps antics, acostumaven a

1. Aldous Huxley, *Un món feliç*, Ed. La Llar del Llibre, Barcelona, 1982 (1ª edició).

renunciar, a retirar-se, a consagrar-se a la religió, a passar el temps llegint, pensant... ¡Pensant!

Actualment, i en això es veu el progrés, els vells treballen, els vells cohabiten, els vells no tenen temps ni de lleures de plaer, ni un moment per a asseure's i pensar. I si per un mal atzar s'obre una escletxa de temps a la sòlida substància de llurs distraccions, sempre hi ha el soma, el deliciós soma: mig gram per a una mitja festa, un gram per a un cap de setmana, dos grams per a un viatge al meravellós orient, tres per a una fosca eternitat a la lluna...

—I els Épsilon, la classe de sota, els obrers, ¿són feliços? —pregunta el Salvatge, sense acabar-ho d'entendre. —¿Tot i la tasca horrible que hom els imposa?

—¿Horrible? Ells no la hi troben. Al contrari; els agrada. És una feina lleugera, senzilla, infantil. No exigeix esforç mental ni muscular. Set hores i mitja de treball suau, no gens esgotador, i després la ració de soma, els jocs, la copulació sense restriccions i el sensorama. ¿Què més poden demanar? Certament —afe-gí—, poden demanar menys hores de treball. I, no cal dir-ho, podríem atorgar-los-ho. Tècnicament, seria molt fàcil de reduir la jornada de treball de les classes baixes a tres o quatre hores. Però ¿serien més feliços per això? No, no ho serien. L'experiment s'intentà fa més d'un segle i mig. A tot Irlanda s'implantà la jornada de quatre hores. ¿Amb quin resultat? Intranquil·litat i un gran augment en el consum de soma, i prou. Les tres hores i mitja d'oci addicional, en lloc d'ésser una font de felicitat, obligaven la gent a prendre's més vacances... Per al bé dels treballadors, seria una gran crueltat imposar-los lleures excessius.

Així d'anguniosa, de reaccionària i d'alienant és la felicitat en el món futur que, des de la intel·ligència desencantada, anuncia Aldous Huxley en la novel·la *Un món feliç*. Una societat positivísticament perfecta —feliç o infeliç— imaginada com la darrera i més temible utopia. La coneguda novel·la *Un món feliç* sembla escrita des d'un pregon temor existencial, com una profecia alertadora d'un avenir tal vegada inexorable però que les persones més lúcides haurien de conjurar-se per evitar. Aquell «món feliç» seu no era sinó el revers de la utopia, la utopia capgirada en contra-utopia. Un risc que, tanmateix, sense voler, ¡ja s'intuïa en la temible *polis* ideal que descrivia Plató, mai que s'hagués realitzat!

Les utopies apareixen com a molt més realitzables que no es creia en altre temps. I nosaltres ens trobem actualment davant d'una qüestió ben altrament angoixant: ¿com evitar la seva realització definitiva...? Les utopies són realitzables. La vida avança cap a les utopies. I potser un nou segle comença, un segle en el qual els intel·lectuals i la classe cultivada somiaran en els mitjans d'evitar les utopies i de retornar a una societat no utòpica, menys «perfecta» i més lliure.

Aquesta frase de Nicolas Berdiaeff és la triada per Huxley per introduir o encapçalar la seva novel·la, com si n'hagués estat la inspiradora, com volent mostrar als seus lectors la clau interpretativa, la intenció. Aldous Huxley es-

criu *Un món feliç* —quin títol més sarcàstic— l'any 1932, i no pot evitar de rellegir-la després de la Segona Guerra Mundial, després de l'explosió de la bomba atòmica d'Hiroshima, sota l'estupor dels totalitarismes. Ara, l'any 1946, si no es decideix a esmenar-la, almenys sent el compromís d'escriure-hi un pròleg, com una nova i més dramàtica, per sincera, advertència:

Tècnicament i ideològicament, encara estem molt lluny dels infants embotellats i dels grups de seminants de Bokanovski. Però, pels volts de l'any 600 d. F., ¿qui sap com aniran les coses? Quant a les altres característiques d'aquest món més feliç i més estable, probablement només es troben en una distància de tres o quatre generacions... A mesura que la llibertat política i econòmica disminueix, la llibertat sexual tendeix, en compensació, a augmentar. I el dictador farà bé d'encoratjar aquesta llibertat. Conjuntament amb la llibertat de somiar desperts sota la influència de les drogues, el cinema i la ràdio, col·laborarà a reconciliar els seus súbdits amb la servitud que és el seu fat.

Ben comptat i debatut, sembla com si la Utopia es trobés més a prop del que cap de nosaltres, només quinze anys enrera, hauria pogut imaginar. Aleshores, la vaig projectar sis-cents anys en el futur. Avui sembla ben possible que aquest horror ens caigui al damunt en un segle...

L'única sortida real d'aquest malson, per a Huxley, va ser la psicodèlia. Des d'ella va escriure, l'any 1962, *L'illa* —curiosament una «illa»—, una societat en estat de pau i d'harmonia, l'únic i veritable cant a la vida que l'escriptor, poc abans de morir, es va permetre.

Mil nou-cents vuitanta-quatre

També George Orwell, marcat profundament pel que va viure en la guerra civil espanyola de 1936-39 i per la crua experiència de la Segona Guerra Mundial i l'auge dels totalitarismes d'un i altre signe, l'any 1948 es decideix a escriure *Mil nou-cents vuitanta-quatre*, una obra duríssima, terriblement profètica, que no pot ser pas considerada com una novel·la futurista qualsevol:

El sol havia declinat i les miríades de finestres del Ministeri de la Veritat, sense reflectir ja la seva llum, semblaven les espitlleres d'una fortalesa. Davant l'enorme massa piramidal el seu cor sentí un estremiment: allò era massa fort, mai no podria ser abatut. Un miler de projectils dirigits no l'enderrocarien. Novament va considerar per a qui escrivia el seu diari. Per al futur, per al passat: per a una època probablement imaginària. I davant seu no hi veia la mort, sinó el no-res. El diari seria reduït a cendres, i ell, a fum. Solament la Policia del Pensament llegiria allò que havia escrit abans d'eliminar-lo de l'existència, de fer-lo fora de la memòria. ¿Com podríeu interpellar el futur si ni una petita partícula vostra, ni una miserable paraula anònima escrita en un tros de paper no us podia sobreviure físicament?

La telepantalla va tocar catorze batallades. Havia de partir al cap de deu minuts. Li calia ésser de nou al treball a dos quarts de tres de la tarda.

Era curiós, però la vibració de les campanes semblava haver-li desvetllat un nou coratge. Ell tenia un esperit independent que proclamava una veritat que ningú no sentiria... Va tornar a la taula, va sucra la ploma i va escriure:

Futur o Passat, temps de llibertat de pensament,
on els homes són diferents els uns dels altres i no viuen solitaris...
temps en què existeix la veritat i en què allò que un fa no pot ésser desfet.

Des de l'època de la uniformitat, de l'època de la solitud, de l'època del Gran Germà, de l'època de la pensadoble... ¡Jo et saludo!²

Orwell, abans, ja havia denunciat la temptació totalitària en *La granja dels animals*, la revolució —la utopia— contrariada, traïda pels que havien lluitat per dur-la a terme.

Profecies així poden tenir el sentit de denúncia i d'advertència, però no pas d'anunci, de sembra d'esperança. Perquè ¿ha de ser així el futur, per força, per fatalitat, per un determinisme filosòfic? Entre la necessitat i l'atzar sempre hi ha una oportunitat per a la raó, una esclatxa per a la llibertat. Aquí és, precisament, on rau allò que Sören Kierkegaard anomena «la passió del possible». Roger Garaudy, a *Paraula d'home*, deixa els interrogants oberts, sense resposta:

La fàbrica cibernetitzada ¿ens porta a una alienació progressiva de l'home tal com l'havien imaginada Huxley o Orwell, ja abans de la cibernetica? ¿És que només hi haurà satisfaccions per a uns robots drogats, o bé, més aviat, la cibernetica alliberarà potser el treball, el lleure i la cultura, segons la utopia feliç de William Morris? ¿Farà possible que de cada home surti un creador, un poeta? ¿Quines són les decisions que permeten escollir entre aquests possibles, entre aquests guions contrastats?

«Quan ja no calguin llançadores per teixir ni cisells per escairar els carreus, ja no hi haurà més esclaus», assegurava Aristòtil, fa dos mil tres-cents anys. Però, acomplerta la utopia, ¿no serà el final de la utopia?, ¿el final de la dialèctica?, ¿el final de la història? Quan els fins són tractats com a mitjans i els mitjans com a fins, és l'alienació total.

Però l'ésser humà és un fi en ell mateix, i per això és subjecte de drets, i no pas objecte de veritats o dogmes superiors. Per damunt de l'objecte cal que hi hagi el subjecte i, en el cor del subjecte, el projecte, que s'expressa a través del mite, de la poesia, que el mou a la fe —entesa com a aposta, com a opció—, que el llança a la utopia.

2. George Orwell, *Mil nou-cents vuitanta-quatre*, «Llibres a mà», Ed. Destino i Edicions 62, Barcelona, 1984.

La màquina del temps

Més que no ciència-ficció, són novel·les de societat-ficció, de forta càrrega profètica: denúncia de la societat actual i les seves alienacions, anhel i esperança d'una altra societat, més justa, més lliure, més feliç, més humana. I abans, H. G. Wells, a través de *La màquina del temps* havia entrat en el món de la des-illúsió inexorable: el Viatger del Temps arriba al futur remot, on habiten els Elois i els Morlocks. La mítica Edat d'Or esdevinguda real; ¡fins a quin punt, real!

Em vaig quedar un moment estupefacte, encara que el significat del seu gest era prou clar. De sobte, se'm va acudir una pregunta: ¿eren bojos, aquests éssers? Difícilment podeu imaginar-vos com és que se'm va acudir. Jo sempre havia predit que la gent de l'any 802.000 i escaig estarien increïblement avançats respecte a nosaltres en coneixements, en art i en tot. I un d'ells em feia de cop una pregunta que el posava al nivell intel·lectual d'un dels nostres nens de cinc anys —¡em preguntava, de fet, si havia vingut del sol amb la tempesta!

[...]

Mentre caminava, estava atent a qualsevol impressió que hagués pogut ajudar a explicar-me la condició d'esplendor ruïnosa en què vaig trobar el món —perquè ruïnosa era la paraula—... Vaig tenir una idea sobtada i, mirant en totes direccions des d'un terraplè on em vaig parar a descansar un minut, vaig adonar-me que no hi havia cases petites a la vista. Aparentment, la casa familiar i fins i tot la família ja no existien. Hi havia edificis-palau aquí i allà enmig del verd, però la casa i la cabana, trets tan característics del paisatge anglès, havien desaparegut.

—El comunisme —em vaig dir.

[...]

La meua impressió va ser que havia anat a parar al declivi de la humanitat. El crepuscle rogenic em va evocar el crepuscle del gènere humà. Per primer cop vaig començar a adonar-me d'una conseqüència sorprenent de l'esforç social que s'està fent ara.

[...]

No hi havia dubte que la bellesa exquisida dels edificis que veia era el resultat dels últims ressorgiments de l'energia, ara sense finalitat, de la humanitat, abans d'assentar-se en perfecta harmonia amb les condicions sota les quals vivia —la rúbrica del triomf que iniciava l'última gran pau—. Aquest ha estat sempre el destí de l'energia en seguretat; porta a l'art i a l'erotisme, i després vénen el llanguiment i la decadència. Fins i tot aquest ímpetu artístic, al final, haurà de morir —ja gairebé havia mort en el temps que vaig veure. Adornar-se amb flors, ballar i cantar a la llum del sol era tot el que quedava de l'esperit artístic, i res més. A la fi, això i tot s'anirà pansint en una inactivitat satisfeta.³

Tanmateix, si no per al Viatger del Temps, per a Wells, l'autor de la ficció, l'esperança en l'avenir —per lleu que sigui— sempre serà possible o, almenys, íntimament necessària.

3. H. G. Wells, *La màquina del temps*, Ed. Empúries, Barcelona, 1988.

Ell sé que no pensava sinó amb tristesa en el Progrés de la Humanitat, i només veia en el creixent edifici de la civilització un estúpid amuntegament que inevitablement ha de caure, al final, sobre els seus constructors i destruir-los. Si això és així, ens queda viure com si no fos així. Però, per a mi, el futur és encara negre i blanc. I tinc amb mi, per al meu consol, dues estranyes flors blanques —ara marrons, marcides, aixafades i trencadisses—, per testimoniar que, fins i tot quan la ment i la força havien desaparegut, la gratitud i la tendresa mútua encara vivien en el cor de l'home.

S'HA ESBOTZAT UN MUR

«**S**i hom vol estar disposat a esperar en allò que no enganya, abans li cal desesperar d'allò que enganya», deia Georges Bernanos. Edgar Morin adverteix, en el seu llibre *Per sortir del segle XX*:

La utopia il·lusòria confon el propi desig amb la voluntat de la història i, així, es constitueix ingènuament en veritat científica.

L'error de pensament rau en el fet d'haver cregut que arribaria un terme de la història, una solució final, definitiva, un avenir radiant. El mur va ser aixecat a Berlín l'any 1961 i ha estat derrocat el 1990. ¿El fracàs del comunisme, de la darrera utopia de la història? Octavi Fullat, en un article publicat ran de la caiguda del mur (*La Vanguardia*, 19-VII-1990) distingeix lúcidament entre ideologia i utopia:

El marxisme ha naufragat com a ideologia, però no pas com a utopia. La ideologia és un discurs no científic que intenta legitimar allò que hi ha —domini polític i econòmic, per exemple, del Partit Comunista—; la utopia, en canvi, és certament un saber no científic però orientat a protestar de la realitat present i també de la pretèrita.

[...]

Compte amb riure's del marxisme en tant que utopia, perquè l'ésser humà no en té prou amb les realitats; té fam d'irrealitats o valors metahistòrics. Sense ells la història dels homes es capgira en infern. En això el marxisme ha repetit el cristianisme; també aquest, com a història, ha estat calamitos. En canvi, com a exigència d'irrealitats, d'ètica, ha estat bàcul i recolzament del caminar antropològic. La mateixa sort espera al marxisme utòpic. Així m'ho imagino.

Si la utopia té un abast universal, si és pròpia de totes les cultures, també pren caràcter històric i batega en cada civilització: en la nostra època, la utopia socialista s'ha formulat a Europa, a l'interior d'una societat capitalista, dominada pel pensament liberal-democràtic, en un context d'«optimisme històric» de caire proletari i de signe progressista. Michel Coudray ho intuïa a *La bretxa*, en ple 1968:

Si aquest arbre monstruós del coneixement que la humanitat moderna cultiva cada vegada més febrilment no s'esfondra sota el seu propi pes i aixafa el seu jardiner en la mateixa caiguda, la transformació necessària de l'home i de la societat va infinitament més lluny que les utopies més folles no hagin gosat mai imaginar.

¿La fi de la utopia?

Giulio Girardi, cronista del moviment de Cristians pel Socialisme, a l'article «¿Por qué utopía apostamos?» (a la revista *Diálogo*, 1987) descriu amb gran lucidesa les dècades dels seixanta-setanta.

Es tenia el convenciment que la història duia una orientació proletària, que anava en el sentit d'una realització sempre més rica, a través de les contradiccions i dificultats que apareixien. Aquest signe progressista s'orientava vers l'ascens del proletariat. No era pas un optimisme neutral, com succeïa en el segle passat. Era un optimisme de marc marxista. Es tenia la certesa que la història es movia necessàriament en la direcció del triomf de les classes populars, en la direcció de l'alliberament total.

Vinculat amb aquest tret hi havia el convenciment que era possible una alternativa de tipus socialista al capitalisme de les nostres societats. La possibilitat d'una revolució socialista a Occident es veia en una perspectiva a mitjà termini en les nostres societats, si bé la majoria no pensava pas en una revolució violenta, una revolució en el sentit d'un canvi radical.

També l'eix d'aquesta transformació es donava per suposat: el paper central de la classe obrera i de les classes populars, així com el seu rol hegemònic.

Pensàvem, a més, que el canvi de la societat formava part d'un canvi cultural, protagonitzat per la mateixa classe obrera.

Es parlava molt de «cultura obrera», de «cultura proletària», de «cultura alternativa», i no sols en termes ambigus o abstractes. En qualsevol tema que es tractés hom mostrava una presa de partit per la classe obrera. Els plantejaments científics, els plantejaments artístics, els problemes de la tecnologia, tot girava a l'entorn del paper que havia de jugar la classe obrera. Aquesta consciència tan clara es veia afavorida per la presència del moviment d'estudiants, de les universitats en lluita. El canvi cultural havia de ser un element fonamental d'aquella transformació social.

¿I quin paper hi juga la utopia, quina actitud es pren envers la utopia, en aquest context fortament influït pel marxisme?

Hi havia confiança en el canvi, però el llenguatge de la utopia es feia servir amb certa «prudència», precisament per por de ser acusat de «moralisme». La crítica marxista a l'utopisme, titllat de moralisme, pesava molt sobre nosaltres. Calia que es donés un canvi de consciència passant del «socialisme utòpic» al «socialisme científic» en els termes plantejats per Engels. Ens semblava que, per tal que fos científic, el socialisme havia de deixar de ser utòpic. En el fons hi havia una certa malfiança envers la utopia...

Tanmateix, és en aquests anys que, precedida pel beatnikisme i el hippisme americans, esclata una onada revolucionària —la darrera— protagonitzada per la joventut estudiant d'arreu del món. Herbert Marcuse va pronunciant conferències per Europa en les quals anuncia —com el títol del seu llibre indica— el final de la utopia:

Hi ha tècnicament presents les forces materials i intel·lectuals necessàries per realitzar la transformació social (fins ara irreal, per irrealitzada en la història), tot i que l'organització existent de les forces productives n'impedeixi l'aplicació racional. Em sembla que en aquest sentit podem parlar avui, efectivament, d'un final de la utopia.

Menstrestant els estudiants s'aboquen a la conquesta utòpica per l'acció directa: a la Universitat Crítica alemanya, amb Rudi Dutschke, l'any 1967; a França, a París-Nanterre, el maig-juny de 1968; a Praga, en la mateixa primavera; a la plaça de les Tres Cultures de Mèxic; a Itàlia, el 1969; a Polònia, el 1970...

Amb una visió més penetrant que no Marcuse, més profètica, el mateix 1968, ran mateix del maig francès, Edgar Morin, a la *Introducció a una política de l'home*, escriu:

Som a l'alba del tercer mil·lenni, és a dir, del segon milionèsim aniversari de la humanitat. Estem entre dos mons, l'un encara no mort, l'altre encara no nat. Ens caldria discernir el perillós partit de l'antropolítica, en aquesta gestació turbulenta, en aquest caos on destrucció és creació i creació destrucció, on totes les forces són ambivalents, inclosa la consciència. La supervivència va des d'ara lligada a una renaixença, el progrés a un ultrapassament, el desenvolupament a una metamorfosi.

UNA MALA NOVA

A mitjans dels anys setanta, aquell «optimisme històric» comença a ser qüestionat: ja no es veu gaire clar que s'arribi a donar una crisi del «sistema» —és a dir, del sistema capitalista— ni menys que aquesta sigui insuperable, ni, encara menys, que de l'ensulsiada n'emergeixi una societat socialista. Girardi continua la seva anàlisi sobre aquells anys:

El capitalisme troba nous camins per sortir de la crisi. Més aviat tendeix a sortir-ne enfortit i ja no és evident que les classes populars es tornin més fortes. Sobretot la classe obrera. Fins i tot sembla que es torni més feble, més dividida, més incapaç d'hegemonitzar el canvi... Però si la classe obrera no..., ¿qui, doncs? Ja no es veu la possibilitat d'un canvi, perquè s'ha deixat de veure qui el protagonitzaria.

Es posa en evidència el punt central de la crisi: la confiança que sigui possible una alternativa superior al sistema capitalista. Tan sols n'hi ha uns quants que diuen que el canvi sí que és possible en els països d'Amèrica Llatina i en d'altres països subdesenvolupats perquè «les seves condicions són així», però no pas per a nosaltres.

A l'Europa occidental no es veu possibilitat de sortir del sistema capitalista. O, si se'n sortís, allò que vindria seria pitjor... Entra en crisi la perspectiva d'una transformació radical. I amb això també entra en crisi tota la temàtica d'una cultura alternativa. Tornen a prevaler els raonaments propis de la dreta sobre les compatibilitats econòmiques, sobre els realismes, sobre el llenguatge, etc. Certs termes ja no es poden emprar: «revolució», «canvi radical», «cultura alternativa», «proletariat»... Tots aquests termes són retirats de la circulació.

Aquesta derrota lingüística és signe d'una derrota cultural. Signe que l'esquerra ha deixat de tenir propostes culturals alternatives i que intenta trobar un espai en la cultura dominant. Resulta més atractiu fer funcionar el sistema que no cercar una alternativa.

La cultura dominant s'enforteix. Més i tot, la cultura de la dreta esdevé majoritàriament la cultura de l'esquerra. El discurs de les organitzacions d'esquerra es mou dins d'aquesta cultura. És incapaç de presentar un horitzó alternatiu.

Aquelles primaveres...

Doncs ¿quines són les raons d'aquest fracàs de la utopia? Girardi intenta d'esbrinar-ho:

Una raó seria el resultat de les derrotes sofertes pel moviment obrer, pel moviment d'estudiants... Una altra rau en la mateixa crisi del «socialisme real»... Una altra en el fracàs de les revolucions encara existents. La gent diu: «Ens hem identificat amb algunes revolucions, amb la de Cuba, amb la de Vietnam, amb la de Xina... i després hem sabut que allò no era gens el que ens imaginàvem.»

Aquells pòsters del Che Guevara, de Ho-Xi-Min; el llibre roig de la revolució cultural a la Xina de Mao; el moviment hippy, delerós de viatges al·lucinants, de retorns a paradisos perduts, a mítiques Edats d'Or, a Sangri-La; l'esperançada primavera de Praga; la creativitat revolucionària del maig del 68; aquell «altre» món de justícia de la joventut que protestava, cantant, amb Raimon:

No! Jo dic no! Diguem no!
Nosaltres no som d'eixe món...

Però ¿i la revolució darrera, la que marcaria el terme de la història i l'inici de la nova societat sense classes? Ran de la fi del segle XX, en la perspectiva del segle que s'acosta, Edgar Morin, a *Per sortir del segle XX*, planteja una reflexió lúcida i tensa des de la dialèctica de la fe i el dubte que la nodreix:

El nostre és un temps de revolucions, és a dir de cruiximents, ruptures, transformacions, metamorfosis socials. Des de finals del segle XVIII ha començat l'era de les revolucions, revolucions naixents, reprimides, triomfants, encobertes, emmesteïdes, renaixents. Després de la Segona Guerra Mundial, l'ascens a l'autonomia nacional d'ètnies fins llavors colonitzades constitueix un fenomen revolucionari, que comporta constitució d'Estat, formació d'una nova classe dirigent, metamorfosis de poblacions agràries tradicionals en masses desarelades... Som, certament, en el segle del triomf de la revolució russa, la qual, prosperant en la sisena part del globus, estén ara la seva claror i la seva ombra damunt de tot el globus. Som en el segle del triomf de la revolució xinesa i dels seus gegantins salts endavant, endarrere, de costat.

Però ¿vol dir això que som en el segle de la Revolució, és a dir, de la revolució decisiva que, en la història de la humanitat, instauraria la societat sense dominació/explotació de classe, capaç de superar la seva particularitat nacional en la internacional fraterna dels pobles emancipats?

Malaguanyada utopia

En aquesta desavinent tardor del segle XX, el sentiment col·lectiu ha rodolat cap a amargs desencisos, que es tradueixen en conclusions genèriques i acrítiques, de caire gairebé axiomàtic, tals com: «les revolucions sempre fracassen», «les revolucions sempre traïxen», «les revolucions sempre produeixen una violència superior a aquella contra la qual lluitaven». També la revolució de Nicaragua —la darrera temptativa— ha fracassat, i més que en vinguessin. Però ¿per què? «Doncs perquè totes les revolucions acaben així.»

A la creença en «la força ignorada d'una fantasia ètica», capaç de vèncer el «nihilisme de l'època moderna», que formulava Ernst Bloch a principis de segle, expressió d'una esperança immanent en el progrés humà, contraposa a finals de segle Michael Ende, en el seu famós apòleg *La història interminable*, la sensació que «el No-res consumeix dia a dia l'imaginari regne de Fantasia».

Continua Girardi:

Dintre d'aquesta situació és com es pot entendre tot l'impacte i la força que assoleix la crítica i el rebuig de la utopia. Tota la crítica al moviment revolucionari s'unifica, doncs, al voltant d'un tema: el fracàs del moviment revolucionari és el fracàs de les utopies. Les utopies són moviments romàntics, ingenus, extremistes; i, doncs, mostren amb el seu fracàs la ineficàcia d'aquesta via.

Les utopies, es diu, no tenen cap fonament concret. Són projectes que no es fonamenten en possibilitats concretes i, doncs, són construccions buides. Les utopies, a més, distreuen les energies de les tasques possibles i urgents... La utopia, llavors, és perillosa: és l'itinerari de la violència... Sovint, fins i tot es vincula la utopia amb el terrorisme, és la seva sortida natural.

J. I. González-Faus, teòleg de l'alliberació, en un assaig sobre les imatges de Déu en el món actual, apunta

l'aparició d'un nou i inesperat agnòstic al qual cal anomenar «agnòstic de la utopia»... que no és el que la nega ni el que no sap si afirmar-la o negar-la, sinó el que ni tan sols pregunta per la utopia.

I acaba dient, amb tota la cruesa, amb contundència d'epítafi: «Avui ha mort la utopia, avui ha mort també la pregunta per la utopia.»

La història continua

Cal tenir el coratge de no esquivar la mala nova del fracàs de la revolució del segle XX, ans d'acollir-la sense angúnies, de creure'ns-la. De no amagar-la, sinó de proclamar-la arreu, però tota sencera, també en allò que té d'anunci i d'esperança, ho diu Morin:

La revolució del segle XX ha fracassat, però la història humana continua. La idea de revolució no ha de ser pas eliminada sinó repensada de cap i de nou. Ha de ser plantejada com a problema i no pas com a solució escatològica.

No sols ha fracassat la darrera utopia revolucionària, també s'ha esvanit, com l'aigua entre els dits, la darrera pseudo-utopia reformista, civilitzada, evolucionada, moderada, paternal, amb voravius de solidaritat, amb sermoineig de mots com «repartir», «compartir», «compensar»... L'Estat del Benes-

tar, un terme que ja havia emprat fa sis-cents anys el català Francesc Eiximenis per expressar el seu concepte de política: l'art de governar els ciutadans a fi que, tot respectant els seus drets, aconseguixin la màxima «benestar».

Ara, a finals del segle XX, ens ha arribat en versió angloamericana: el *welfare State*, un terme citat a tots els discursos, proclamat a tots els programes electorals, present a totes les administracions encapçalant ministeris, departaments, regidories, oficines de Benestar Social, un titular que, d'alguna manera, recorda el dels ministeris de *Mil nou-cents vuitanta-quatre*, la novel·la d'Orwell:

El Ministeri de la Veritat tractava els assumptes referents a notícies, esbarjo, educació i belles arts. Al Ministeri de la Pau corresponia la guerra. El Ministeri de l'Amor vetllava per la llei i l'ordre. El Ministeri de l'Abundància, per fi, era responsable dels afers econòmics.

Aquesta utopia *light* de l'Estat del benestar, derivat de la més realista estratègia keynesiana, socialdemòcrata, que ofereix «qualitat de vida» alhora que tendeix a reduir els ciutadans a usuaris, a consumidors de benestar, amb la darrera crisi econòmica es desfà com un bolado, es fon, desapareix amb el segle. El «pare Estat» es confessa impotent per garantir el benestar promès als estaments no benestants: d'aquest darrer naufragi, intentarà salvar-ne el que pugui... Morin, tanmateix, intueix, anuncia:

Avui, com en el segle IV, com a l'any mil, la fi dels temps, en el sentit de la realització de la història, no és a prop... Això vol dir que hi havia, que hi ha encara una gestació revolucionària en el segle XX, que treballa en tots els seus replecs el cos múltiple i desballestat de la humanitat, preparant una incerta, una nova naixença.

«Has de pregar que el camí sigui llarg»

Ho escriu diàfanament el poeta grec Konstandinos Kavafis, ho verteix bellament al català Carles Riba i hi posa música i veu el cantant Lluís Llach envoltat d'un halo tremolós de milers de llumenetes solidàries que esperançadament transformen la nit en una albada:

Quan surts per fer un viatge cap a Ítaca,
has de pregar que el camí sigui llarg,
ple d'aventures, ple de coneixença.
Els Lestrígons i els Cíclops,
l'àirat Posidó —no te n'esfereixis—
són coses que en el teu camí no trobaràs,
no, mai, si el pensament se't manté alt,
si una emoció escollida
et toca l'esperit i el cos alhora.

Els Lestrígons i els Cíclops,
el feroç Posidó, mai no serà que els topis
si no els portes amb tu dins la teva ànima,
si no és la teva ànima que els dreça davant teu.
Has de pregar que el camí sigui llarg.
Que siguin moltes les matinades d'estiu
que —amb quina delectança, amb quina joia!—
entraràs en un port que els teus ulls ignoraven;
que et puguis aturar en mercats fenicis
i comprar-hi les bones coses que s'hi exhibeixen,
corals i nacres, ambres i banussos
i delicats perfums de tota mena:
tanta abundor com puguis de perfums delicats;
que vagis a ciutats d'Egipte, a moltes,
per aprendre i aprendre dels que saben.
Sempre tingues al cor la idea d'Ítaca.
Has d'arribar-hi, és el teu destí.
Però no forcis gens la travessia.
És preferible que duri molts anys
i que ja siguis vell quan fondegis a l'illa,
ric de tot el que hauràs guanyat fent el camí,
sense esperar que t'hagi de dar riqueses Ítaca.
Ítaca t'ha donat el bell viatge.
Sense ella no hauries pas sortit cap a fer-lo.
Res més no té que et pugui ja donar.
I si la trobes pobra, no és que Ítaca t'hagi enganyat.
Savi com bé t'has fet, amb tanta experiència,
ja hauràs pogut comprendre què volen dir les Ítaques.¹

L'illa d'Ítaca, que era per a Ulisses l'enyorament infinit de la pàtria llunyana, el retorn a través d'una arriscada i mítica odissea, es convertia per a nosaltres en la descoberta del sentit de posar-se en camí, de l'aventura del viatge, de viure proa a l'horitzó anhelat.

1. Konstandinos Kavafis, *Poemes* (traducció de Carles Riba), Ed. Curial, Barcelona, 1983.

GEOGRAFIA DELS ENLLOCS

L'IMAGINARI COLLECTIU

Dèiem, en començar: ¿hi ha cap camí que hi mení, des de la realitat, a aquest univers altre de la utopia? ¿O es tracta d'un món i d'una plenitud inabastables? ¿És una terra per descobrir, un projecte per realitzar, una profecia anunciada, una vida que fou o que serà, un origen, un terme, un nou començament? ¿Enyorament, esperança, follia? Perquè ¿és, realment —i no sols idealment—, un lloc?, ¿o no és enlloc, en cap lloc?

Des dels inicis de la humanitat, des del desvetllament en els humans d'un anhel que ens projectava més enllà de la nostra migrada existència, el pensament i el cor han imaginat altres mons més enllà, han desitjat d'abastar la felicitat, d'atènyer l'acompliment de les seves màncances, d'ultrapassar els propis límits personals i socials. Des de sempre. Des del sisè dia de la creació quan foren creats home i dona, al bell mig del Paradís, en el centre del món, o tal vegada des de l'expulsió del Paradís, des de la nuesa de la pròpia llibertat, des del risc de ser en el món.

El folklorista català Joan Amades observa aquesta tendència fabuladora del poble com una curiositat natural envers els costums i maneres de viure de les gents llunyanes.

Des dels temps més reculats el poble ha cregut en l'existència de països fabulosos i ha tingut la tendència a voltar tot el que li és llunyà d'una aurèola d'excepció i de meravella que ha augmentat la importància de les terres apartades i ha concedit una determinada categoria als qui les han visitades, els quals sovint en parlen amb una exageració manifesta per tal d'augmentar el to del viatge.

[...]

La reunió de les contalles geogràfiques de caràcter fabulós forma un cos de veritable geografia tradicional, tan interessant com curiós.¹

Tanmateix, aquesta atracció va més enllà del simple exotisme:

L'imaginari col·lectiu en la geografia fabulosa no para de jugar amb elements dels antics mites paradisiacs amb una ànsia palesa d'esbrinar els orígens i fonamentar-hi sentiments utòpics, sovint desdibuixats, banalitzats, escarnits, però insistentment presents.

1. Joan Amades, *Geografia fabulosa*, Ed. Selecta, Barcelona, 1979.

Allà on es pon el sol

Per als grecs antics, el paradís somiat és Hespèria, és a dir, el País del Vespre: unes illes fabuloses a l'altre cap de món, a occident, allà on es pon el sol, a l'extrem de l'Ecumene, de la terra habitada. El navegant Coleos de Samos va aventurar-se a la seva descoberta.

Hespèria la imaginem com un jardí de delícies, amb un arbre esplèndid al bell mig, els fruits del qual, pomes d'or pur, custodia un lleó ferotge de cent testes. Heròdot, en la seva *Història* (IV, 184-185), apunta on és:

El món acaba allí on el mar ja no és més navegable, on es troba el jardí de les Hespèrides, on l'Atlas, amb la seva muntanya cònica, suporta el pes del firmament.

Allà juguen les formosíssimes Hespèrides, les filles amoroses del rei Atlas i l'Estrella del Vespre. És un país assolat pel roig ponent que tot ho daura, on el plaer del lleure encomana placidesa i felicitat.

Per als fenicis, el paratge fabulós a ponent era Tartessos, el reialme d'Argantoni, el país de l'argent, al sud d'Hispania. I, per a la Bíblia, Tarsís: un cop cada tres anys la seva flota n'arribava duent or, plata i vori... i mones i paons...

La geografia mítica, més enllà de l'Ecumene, l'univers habitat i conegut, és extensíssima: el jardí de les Hespèrides, l'Atlàntida, les illes dels benaurats, els Camps Elisis, Leuca, la blanca illa..., paradisos dels déus o dels herois morts en combat, dels virtuosos: allà fruïen de les delícies d'una Edat d'Or sens fi. Horaci ho explica en els *Epodes* (XVI, 41 i ss.):

Júpiter reservà a part aquelles costes per a les gents piadoses, llavors que va corrompre amb el bronze l'Edat d'Or; amb el bronze, i després amb el ferro, endurí els temps dels quals és concedida als homes piadosos la felicitat, de què jo sóc l'oracle.

Indrets de constant primavera, de cels sense núvols i de brises suaus, de fonts cristal·lines, de prades sempre verdes, d'ombrívols alzinars i d'oloroses murtres, de perfumades flors i fruits meravellosos, d'ocells acolorits i refilaires, d'innombrables riqueses, de gaudis i plaers incessants. La fantasia tot ho fa més gran, tot ho capgira, tot ho idealitza. Tot ho fa desitjable, però alhora temible: la llunyania és atractiva, i a l'ensem ombriva i misteriosa. Vet aquí la formidable llegenda de l'Atlàntida.

L'Atlàntida, un imperi esfondrat

Les primeres notícies d'aquest continent malaurat daten de fa vint-i-quatre segles: Plató en descriu la història en els diàlegs *Críties* i *Timeu*. L'Atlànti-

da era una illa immensa, més enllà de les Columnes d'Hèrcules, habitada per una raça superior, sota la protecció de Posidó, déu dels mars.

Era un país fèrtil, amb extensos conreus i ric en minerals i bones fustes; tenia grans ciutats perfectament organitzades, regides per lleis justes; destacava en obres d'enginyeria, aplicava avançades tècniques de reg a la seva agricultura i el seu comerç era puixant. La renomada de la civilització atlàntica no coneixia límits.

Però als seus reis, honrats i virtuoses, tanta riquesa els va enterbolir el senderi i a poc a poc es va anar pervertint la justícia amb què era governat aquell poble, la seva gent es va tornar cobdiciosa, i les ànsies de domini els van dur a voler sotmetre els altres pobles al seu imperi. Així ho conta Plató en el *Tímeu*:

En efecte, els nostres escrits contenen de quina manera la vostra ciutat anihilada, temps ha, una potència insolent que envaïa a l'ensem tot Europa i tot Àsia i s'hi abraonava des del fons del mar Atlàntic. En aquell temps, en efecte, era possible de travessar aquest mar. Hi havia una illa davant d'aquest lloc que anomenem les Columnes d'Hèrcules, una illa més gran que tot Líbia i tot Àsia plegades.

[...]

En aquesta illa Atlàntida, uns reis havien format un imperi gran i meravellós, que senyorejaven l'illa sencera i també moltes altres i part del continent. Doncs bé, aquesta potència, concentrant totes les seves forces, va intentar en una expedició sotmetre el vostre país i el nostre, i tots els que es troben ençà de l'estret. Fou llavors, ¡oh Soló!, quan la força de la vostra ciutat féu brillar als ulls de tothom el seu heroisme i la seva energia. En efecte, ella va avantatjar totes les altres per la seva fortalesa d'ànim i pel seu esperit militar. Primer al capdavant de tots els hel·lens, després sola, vulgues o no, abandonada per les altres, al límit dels més grans perills, vencé els invasors, aconseguí la victòria, preservà de l'esclavitud els que no havien estat mai esclaus i, sense rancúnia de cap mena, alliberà els altres pobles i a nosaltres mateixos, que habitem part deçà de les Columnes d'Hèrcules. Però, temps a venir, hi hagué terribles terratrèmols i cataclismes. Durant tot un dia i una nit horribles, tot el vostre exèrcit fou engolit de cop i volta per la Terra i semblantment l'illa Atlàntida s'abismà en el mar i desaparegué. Vet aquí per què aquell mar d'allà és, avui encara, difícil i inexplorable, degut als fons fangosos i molt baixos que de l'illa, en enfonsar-se, han restat.

El mite de les civilitzacions perdudes, dels imperis enfonsats en l'oblit de l'oceà dels temps. ¿Llegenda o història veritable? ¿Potser l'una i l'altra alhora? ¿Va existir mai, l'Atlàntida? El debat ha persistit a través de segles, entre els grecs, i després, durant l'Edat Mitjana, fins ran del descobriment d'Amèrica, quan hom pretén identificar el nou continent més enllà de l'Atlàntic amb l'antic continent esfondrat.

Verdaguer, visionari en els seus viatges transatlàntics, imagina a l'Atlàntida el deliciós hort de les Hespèrides i, amb la intenció pedagògica i moral de donar valor d'exemple a la llegenda, no dubta d'assenyalar l'arxipèlag canari

com la part emergent de l'antic continent submergit en les profunditats de l'Oceà:

Veus eixa mar que abraça de pol a pol la terra?
En altre temps d'alegres Hespèrides fou hort;
encara el Teide gita bocins de sa desferra,
tot braolant, com monstre que vetlla un camp de mort.

Aquí els titans lluitaven, allà ciutats florien;
pertot càntics de verges i música d'ocells;
ara en palaus de marbre les foques s'hi congrien
i d'algues se vesteixen les prades dels anyells.

Aquí estengué sos marges lo continent hesperi;
quins mars o terres foren ses fites, ningú ho sap;
lo sol, però, que mida d'un colp d'ull l'hemisferi
era petit per veure'l a pler de cap a cap.

Era el jou d'or que unia les terres ponentines
i, cor de totes elles, com font del paradís,
los dava clares aigües a beure i argentines,
i en sos immensos braços dormia el món feliç.

Finalment, el Déu gelós dels diluvis, senyor de les venjances, enfonsa en l'Oceà el paradís hespèride, l'Atlàntida imponent, en càstig a la raça gegantina dels atlants i a la seva supèrbia de voler escalar els cels.

Mes una nit bramaren la mar i el tro; de trèmol
com fulla en mans del Bòreas, l'Europa trontollà
i, despertada a punta de dia al terratrèmol,
d'esglai cruixint-li els ossos, no veia el món germà.

I assaborint lo tebi record de sos abraços,
semblava viuda dir-li: —Oh, Atlàntida! a on ets?
Com solia, ahir vespre m'endormisquí en tos braços,
i avui los meus no et trobem, d'esgarrifança freds.

On ets? —I ai! on l'hermosa solia els cors atraure,
lo pèlag responia: —Jo l'he engolida anit;
fes-te enllà! entre les terres per sempre em vull ajaure;
ai d'elles! ai, si m'alço per eixamplar mon llit!—

Li carregà feixuga l'Omnipotent sa esquerra,
i el mar d'una gorrjada cadavre l'engolí,
restant-li sols lo Teide, dit de sa mà de ferre
que sembla dir als homes: —L'Atlàntida era ací!—

Eix màstil del navili romput illes rodegen,
de Jezabel impura com rebatuts quarters;
quan al passar los segles sa gran desfeta vegem,
diran: —Mirau on para la via dels plaers—.

Després de la catàstrofe va ser quan Hèrcules marcà les fites de la terra
ferma clavant a Gibraltar, davant la vastitud de l'Oceà, dues grandioses co-
lumnes amb aquesta severa advertència gravada com a avís als navegants so-
miadors d'utopies: *Non plus ultra*, '¡no hi ha res més enllà!'

ELS VIATGES FANTÀSTICS

Geografies inversemblants

Als «paradoxògrafs» grecs (Heròdot, Diodor Sícul, Pomponi Mela, Plini el Jove, Pausànies, Llucià de Samòsata...) no es torben a descriure, més enllà de l'Oceà que circumda la Terra com en un altre món, terres habitades per éssers estrafolaris: els grifons de musell afuat; els cinocèfals, éssers amb cap de gos; els nòmades libis amb ulls al mig del pit; els homes feréstecs, de cos pelut —que Hannó en el seu *Periple* anomena «goril·les»—, els taures antropòfags; els salvatges caribs; les braves amazones; els lotòfags; els lestrígons; les gorgones, amb figura de cigne, un sol ull i una dent per a totes tres...

Plini el Jove, en la seva *Història natural*, parla de països estranyíssims: un d'ells habitat per uns éssers partits de dalt a baix, meitat home meitat dona; un altre, d'éssers policèfals; un de més enllà, d'éssers acèfals; els homes d'un sol peu; d'altres amb gent de cos mig persona mig cavall: hipocèfals, hipòpodes, centaures...

Llucià de Samòsata, a les *Històries verídiques*, narra en termes de paròdia viatges dels més inversemblants. A l'illa dels benaurats, d'ànimes que vaguen entre les ombres despullades del seu cos, on res ni ningú no envelleix, allà on s'acaba el món. Al país dels antípodes, que tenen les cames al cap i caminen cap per avall. A la terra dels gastrocnemies, que crien els fills dins el tou de la cama; a la dels eroconeopos, que munten en mosquits i són valents guerrers; a la dels erocordacis, que cavalquen sobre raves gegantins; a la dels ceocròbols, guerrejadors cama ací cama allà sobre grans ocellots de plomes d'herba tendra; a la Coloquíntia, el país de les carbasses, on segles a venir anirà a rau-re el Massagran de Josep M. Folch i Torres.

És especialment suggestiu el país de les amazones, una república governada per dones, destres cavalcadores, avesades arqueres, que, per tal de disparar els seus arcs enormes amb més desimboltura, es cremen el pit dret —d'aquí el seu nom: *amazós*, 'sense pit'—. A Amazònia només hi admeten la presència d'homes una vegada l'any, per a fins exclusivament reproductius. Solen infantar totes el mateix dia i no volen els fills mascles.

La realitat del fantàstic

«De lluny no vingui que mentides no digui»... ¿Exageracions de mariners? La imaginació utòpica ha estat sal i pebre de descobertes increïbles, de viatges fabulosos, sovint tocats de connotacions iniciàtiques: al país on surt el Sol, o allà on es pon, a mercè de la mar engolidora, del *mare magnum* on cuegen tota mena de serpents i monstres aquàtics.

De viatges fabulosos cal citar, en primer lloc, els del navegant grec Odisseu, que retorna convertit en heroi havent resistit la força primitiva del ciclop Polifem, la màgia seductora de Circe, l'encís de les sirenes... Homer, identificant Odisseu amb Ulisses, incorpora, sota el nom d'*Odissea*, aquest vell cicle de llegendes mediterrànies a la narració del retorn d'Ulisses a la seva pàtria Ítaca, vencedor de la guerra de Troia, heroi que hom reconeix per la seva força en tesar i disparar l'arc.

I els viatges de Simbad el Mariner, incorporats a les *Mil i una nits*. La descoberta de l'illa dels diamants, l'arribada a la dels ferotges nans peluts, a la dels gegants, a la dels micos, a la dels elefants, a una de trontollant que resultarà ser una enorme balena... A la terra del pebre, a la de Serebind, on hi ha abundor d'ambre i la sorra de les platges és tota de maragdes i robins.

Autors àrabs com Abu Ubayd al-Bakri, Ibn Said, Idrisi suggereixen les Yaza'ir al-Sa'adat, illes de la felicitat, al bell mig de l'Atlàntic, on resplendeixen al sol castells d'or pur, i al seu entorn jardins de lliris i jacints per on saltironen bellíssimes donzelles. I les Yaza'ir al-Jalidat, illes eternes o afortunades, on hom només arriba per atzar (dels seus relats hom va confondre «Jalidat» amb «Caridat», i d'aquí les illes «de l'amor»).

I els viatges del monjo irlandès sant Brandan —dins la tradició cèltica dels imrama— a l'encaç del Paradís Terrenal. Navegant navegant a través de l'Atlàntic, sant Brandan descobreix illes insòlites: la dels moltons, la dels ocells blancs i parladors, la dels monjos que s'alimenten de pa baixat del cel, la dels ceps gegants... També una illa balena, als lloms de la qual el sant celebra la Pasqua de Resurrecció: sant Brandan hi encén una foguera i la balena, en sentir la cremor, se submergeix per apagar-la. L'illa balena, un tema vellíssim que ja es troba a l'Avesta, a la Bíblia —l'aventura del profeta Jonàs— i al Talmud, i que és reprès en la tradició islàmica, en la cosmografia d'Al-Qazwini, i en les sagues nòrdiques, i fins a Moby Dick, i a les aventures de Pinotxo...

Sant Brandan troba, en la seva *Navigatio*, l'illa de l'Infern, coberta de lava i pedregam negrós, on Judes pateix etern suplici. I finalment fondeja a l'illa de les Delícies —*insula Deliciarum*—, al centre de la qual hi ha un arbre immens, guarnit d'ocells, i al peu una font de la qual surten dos rius: el de la joventut i el de la mort. ¿Illa flotant?, ¿miratge que apareix i que es fon? El Paradís perdut, l'illa Perduda: després de sant Brandan mai més no ha estat trobada.

La promiscuïtat de tantes mitologies diferents, grega i romana, judeo-cristiana, cèltica, aràbiga en les narracions de tants viatges fabulosos, com en el

joc dels disbarats, va configurant en l'imaginari popular una vasta geografia mítica, la *imago mundi* pròpia de la cultura medieval:

Heus aquí que en el centre del disc immens que forma el món s'alça Jerusalem, la ciutat santa i, allà on surt el sol, a l'Orient, hi ha el Paradís Terrenal; del sortidor que hi ha al bell mig en brollen quatre rius cabalosos les aigües dels quals van a vessar als quatre oceans. Allà on s'acaba el món, enllà de la mar anomenada Tenebrosa, diuen que hi ha l'illa mítica de Brasil i també Antília, i l'arxipèlag misteriós de sant Brandan; en els extrems de l'Àsia, s'estén el temible país dels gegants Gog i Magog; i en el cor de l'Àfrica, l'imaginari estat cristià, reial i alhora episcopal, del Preste Joan.

I la literatura de viatges inventats segueix fornint geografies extraordinàries, de l'antigor fins a l'època actual, de la fantasia a la crítica social, del mite a la ciència. Citem tan sols, a tall de mostra, els viatges de Gulliver a Lilliput, el país dels nans, i a Brobdingang, el país dels gegants, de crítica política i social. Els viatges de ciència-anticipació del prolífic Jules Verne: *Vint mil llegües de viatge submarí*, *Viatge al centre de la Terra*, *La volta al món en vuitanta dies*, *Els fills del capità Grant*, *Viatges i aventures del capità Hatteras*, *De la Terra a la Lluna*, *Cinc setmanes en globus...* I els viatges a través del túnel del temps, retornant al passat, desembarcant al futur des dels de H. G. Wells i la seva màquina del temps fins a l'odissea de l'espai, de Stanley Kubrick, en cinemascop. I, ¿per què no?, el viatge de Peter Pan al País de Jamai o al país de les trenta-sis mil voluntats.

La fantasia del real

Aquella fantasia es torna realitat en les descripcions verídiques de les «meravelles del món» del venecià Marco Polo en el seu viatge al País del Sol Naixent, als confins de Catai, al reialme del Gran Khan.

I en la notícia de la descoberta del Riu d'Or —cap al golf de Guinea— pel navegant català Jacme Ferrer, l'any 1346, segons és anotat en un marge de l'Atlas Català del jueu mallorquí, astròleg, bruixoler, rellotger i constructor de tota mena d'estrís nàutics, Abraham Cresques. Els versos d'Ausiàs March suggereixen aquella aventura de les descobertes mars anllà:

Veles e vents han mos desigs complir
faent camins dubtosos per la mar...

Des de temps antics, però sobretot amb l'expansió comercial de la Baixa Edat Mitjana, els ports de la Mediterrània són punt de partença i d'arribada de les rutes de les espècies que s'obtenen en l'orient llunyà: canyella, clau, pebre, safrà, cardamom, gíngebre, nou moscada, útils per conservar els aliments i fer-los saborosos. I les fustes d'olor, l'àloe, el sàndal. I les essències

com el bàlsam, la mirra, l'encens, el benjuí, la càmfora o el ruibarbre, aplicats en farmàcia, cosmètica i l'art de perfumeria. I el cotó de l'Índia, la seda i les taronges de la Xina, mercaderies exòtiques, luxoses, procedents de països llunyans i misteriosos, dels confins del món a sol ixent. Els savis teoritzen amb les seves filosofies cosmològiques, i els cartògrafs i els navegants —armats amb l'astrolabi, la brúixola i altres noves tecnologies— tracen amb prou rigor les primeres cartes nàutiques. És l'era dels invents, però l'inconscient col·lectiu continua fabulant geografies fascinants.

Cristòfor Colom, cregut que la terra és rodona, escruta amb la mirada l'horitzó de l'Oceà, allà on es pon el sol: pretén arribar a orient per occident, a les Índies, al reialme del Gran Khan. Una alternativa a la ruta de les espècies dominada per l'imperi otomà. Però és, sens dubte, la fascinació dels antics mites que impulsa secretament, misteriosament, la gran aventura: l'obsessió per confirmar l'existència del Paradís Terrenal al país on es pon i on neix el Sol.

Els reports de les seves descobertes suggereixen el caràcter paradisiac de les illes descobertes. En torna amb mostres de fruites exuberants de sabors deliciosos, colibrís i ocells del Paradís, micos entremaliats i bons salvatges amb plomalls de tots colors i amb informes sorprenents:

La Hispaniola és meravella: les serralades i les muntanyes i les hortes i les campanyes i les terres són formoses per plantar i sembrar, per criar bestiar de tota mena, per a edificació de viles i llocs. Els ports de la mar, aquí no hi hauria creença sense vista; i dels rius, molts i grans i de bones aigües: els més dels quals porten or. En els arbres i fruits i herbes hi ha grans diferències d'aquells de la Juana; en aquesta hi ha moltes espècies, i grans mines d'or i d'altres metalls. La gent d'aquesta illa i de totes les altres que he trobat i de la qual hi ha hagut notícia, van tots nus, homes i dones, així com ses mares els pareixen, bé que algunes dones es cobreixen un sol lloc amb una fulla d'herba o una cosa de cotó, que per això ho fan ells. No tenen ferro ni acer; ni armes, ni són fets per a tal cosa; no pas perquè no siguin gent ben disposta i de bella estatura, llevat que són molt temorencs a meravella.

Després, quan els aventurers s'enrolen a la conquesta de les Índies Occidentals, il·lusos perillous, s'afiguren Amèrica com el país mític on les imaginacions són realitat: les illes de les noies verges, la de Brasil amb el riu de les mítiques amazones, la terra de Xauxa, la d'Argentina amb el riu de la Plata, el Perú, el Potosí... Se n'omplen la boca, a la tornada, quan ho expliquen —¡un Perú, un Potosí!— barrejant la crònica amb la faula. I el país d'Eldorado, que suposen entre els rius Orinoco i Amazones, a l'altiplà de Colòmbia:

Hi havia un llac en la terra del seu cacic on ell entrava algunes vegades l'any en uns rais ben tramats, anant nu de pèl a pèl però amb tot el cos ple, de cap a peus, i les mans, d'una trementina molt enganxosa i damunt d'ella li havien escampat molt d'or en polsim fi...

La llegenda, amb fonament real, es refereix al cacic txibtxa de l'estany de Guatavità, tingut per *el dorado*. Aquesta regió desconeguda es converteix, en la imaginació popular, en el país on tot és d'or puríssim. Sols cal la gosadia d'aventurar-se a anar-hi. Nombroses expedicions s'organitzen en la seva recerca, com la de Jiménez de Quesada. No pas tothom en torna.

Finalment, les exploracions dels anys 1771 i 1776 demostren que Eldorado no és enlloc. No és or tot el que lluu.

I de llavors ençà segueixen viatges i viatges, reals i a l'ensems increïbles, a circumdar la terra per la ruta del sol, als antípodes. Expedicions de conquesta, d'evangelització, rutes d'exploració, viatges d'aventura. Des de la fantasia fins a la realitat, el repte de la ciència.

Com les peripècies del català Domènec Badia i Leblich, fingit àrab amb el nom d'Alí Bei el-Abassí, que a finals del XVIII emprèn la ruta del Sàhara, travessa el mar Roig i creua Palestina fins a arribar a la Meca, la ciutat prohibida. Com les expedicions, Àfrica endins, de Livingstone i Stanley. Com les exploracions de Robert E. Peary «cap al Nord a través del banc de glaç» i de Roald Amundsen a l'Antàrtida. Com la conquesta de l'Everest, sostre del món, per part d'Edmund Hillary i el xerpa Tensing. O com la proesa espacial d'Armstrong, Aldrin i Collins a la Lluna, a bord de la nau Apollo XI.

ILLES, ILLUSIONS, MIRATGES

El poble sempre ha estat crèdul pel que fa a l'existència de països fabulosos, situats en paratges llunyans, inaccessibles, en els límits del món amb el reialme dels morts; o distants en el temps, en els límits de l'oblit amb l'enyorança, paradisos perduts en els orígens o mons escatològics, envoltats d'una aurèola de rara meravella.

La imaginació popular s'ha alimentat dels mites ancestrals mediterranis, de la Bíblia vulgaritzada en història sagrada, de les mitologies grega i romana, de les obres dels pares de l'Església, de les cançons dels bards, de les prèdiques dels torsimanyos, dels relats dels joglars i dels comedians farandulers, de les velles narracions orientals, de les filosofies dels intel·lectuals renaixentistes, de les crides dels utòpics moderns, de les proclames dels revolucionaris, dels invents dels científics...

¿Per què deu ser que tan sovint aquests mons imaginaris són descrits en la geografia dels enllocs com unes illes perdudes en la immensitat de l'oceà, sovint a sol ponent? Ho és la de Gilgamesh, l'heroi assiri; ho són també les de Tarsís, les Hespèrides, on Hèrcules va robar les pomes d'or, Ítaca l'enyorada, la pàtria d'Odisseu, les Afortunades, l'illa dels Benaurats i la de sant Brandan, els Camps Elisis, la «nova illa» d'Utopia, la «del bon salvatge» que descrigué Defoe... La Mallorca del rei En Jaume era un somni, tanmateix conquerible: «Serà cosa meravellosa a les gents que oiran aquesta conquesta que prengats terra e regne dins en la mar on Déus lo volc formar.» Després Santiago Rusiñol la descriuria com «l'illa de la calma». La Cuba dels amors dolços com el rom i la canya, gronxada per vaivens d'havanera. La calidesa dels colors de les illes Marqueses que va pintar Gauguin. El paradís turístic de les Hawaii, engarlanades de flors i ombrejades de palmeres vinclant-se sobre el mar. Les pèrfides Bermudes, sotjades de basarda, emmarcades pel triangle funest engolidor de naus. Illes misterioses, poblades de perills i de quimeres: de tempestes, de xucladors, de sirenes, meduses i monstres marins. Llocs «aïllats», perduts, rodejats de soledat per totes bandes, onades d'oblit rompent en els esculls o morint emperesides sobre l'arena blanca de les platges. Indrets sense retorn o sense voluntat de retornar-ne, edens encisers, al·lucinants, difícils d'abordar, de comiat impossible.

Una illa verda on esperar,
on els homes no tinguin por,
ben dolça, com el teu mirar...
Una illa verda on estimar,
setí lluent sobre vellut,
on retrobar aquell món perdut...
Una illa verda a l'horitzó,
on puguem sempre retenir
el vel dels somnis de tots dos...

Així la cantava Jacques Brel, l'illa paradisiàca, el món perdut, somiat, lliure i feliç.

«¿Quines serien les tres coses que t'enduries a una illa deserta?», diu la pregunta tòpica i utòpica de l'entrevistador, tot esperant al seu torn tres tòpiques i utòpiques respostes.

Sovint, la travessia esdevé iniciàtica, per als aspirants a heroï que s'hi aventuren. En el rondallari hi ha castells encantats en illes introbables, com el d'Iràs i no en Tornaràs, al qual sols es pot arribar muntant als llocs de l'ocell de la Mort, que devora carnassa, sobrevolant el mar, tres dies i tres nits.

El nostre llegendari popular descriu illes benaurades, daurades, però també d'altres de maleïdes, enfonsades com l'Atlàntida o el país de Pamparigosta, reialmes abissals. Arxipèlags sense fi ni compte, com l'illa dels Dofins o la dels Peixos, la dels Ocells, la dels Vents, o la de Judes, de l'Infern o del Diabla...

També hi ha illots de la nostra costa envoltats de llegenda —actualment, declarats parc natural, gelosos de coralls i altres tresors ecològics—, com les Medes o les Formigues.

Illes afortunades

Allà on la mar i el cel es confonen, allà on es pon el sol, hi ha una illa tota d'or massís, de color roig encès. Aquell que aconsegueix desembarcar-hi pot agafar-hi or a cor què vols. I si algú travessa l'illa d'Or de cap a cap es converteix en una formosa donzella. També es diu que aquell que arriba al punt de l'illa on acaba la mar i comença el cel, esdevé immortal. Per a uns és el Paradís original; per a d'altres, l'Altre Món, daurat pel sol ponent.

Però greus riscos impedeixen, és clar, d'arribar-hi: a l'illa d'Or sempre hi bat un vent revolt, que provoca remolins que empenyen la nau contra els esculls i l'estavellen; hi ronden serpents i monstres marins que la fan sotsobrar i terribles xucladors que l'engoleixen, i un pop gegant que engrapa els vaixells amb els seus musculosos tentacles. Diuen que un mariner va cobrir tot l'exterior de la nau amb ganivets esmolats, i així va evitar l'atac dels monstres, però no va poder amb el tràngol amenaçador i se'n va haver de tornar sense poder abordar-hi. ¿No fóra pas l'illot de Cadaqués que els pescadors anome-

nen la Massa d'Or? ¿O les «isclo d'or» que descriu Frederic Mistral, felibre de Provença? ¿O la Costa d'Or, a l'Àfrica atlàntica?

* * *

La Fortuna viu en una illa perduda enmig del mar, captiva d'uns éssers negres i peluts, que són mig gos mig home. Només per un breu temps cada any la Fortuna té oportunitat d'emprendre el vol: per allà on passa hi escampa lluentons de bona ventura. Mai que algú aconseguís d'arribar a l'illa i esquivar el ferreny setge dels monstres cervers, tindria riqueses a mans plenes.

L'illa de la Fortuna cau enmig de l'Oceà, pel cap alt pel cap baix en una latitud no gaire enllà ni ençà de les Canàries: potser per això hom les va creure antany les illes Afortunades. Ja s'hi referia Erasme de Rotterdam en l'*Elogi de la Follia*: «Jo, la Follia, vaig néixer a les mateixes illes Afortunades, on tot creix sense sembra ni conreu...»

* * *

Lluny lluny lluny..., cap a Orient, hi ha una illa on es troba el Forat del Sol, d'on l'astre rei ix cada matí a recórrer de cap a cap el firmament. ¡Qui pogués contemplar aquesta sortida de sol meravellosa! Però l'illa és poblada de gegants ciclopis amb un sol ull al front, que viuen en coves i es mengen els forasters que fan ferum de carn cristiana si gosen apropar-s'hi.

El Sol surt per un Forat i es pon per un altre, a l'altre Cap de Món: el Forat per on es pon és la porta del reialme de la Mort, on van a raure les ànimes.

Illes maleïdes

L'illa Maleïda canvia constantment de lloc, a la deriva. Apareix quan el sol és més esclatant i enlluernador. Els illencs són gegants, castigats per haver maleït la llum del sol: no poden resistir-ne la xardor. És de mal averany veure-la, prediu maregassa i tempestats. Qui sap si té alguna relació amb l'Atlàntida, enfonsada en càstig dels seus habitants, per haver maleït el Sol i haver-se negat a adorar-lo...

* * *

L'illa Miralda és una illa vivent. Ara emergeix, ara s'enfonsa en el mar: és plena d'arbres que tenen per fruits —¡imagineu-vos!— nacarades petxines. Quan els mariners la veuen, ¡creuen que amenaça tempesta o que s'acosta una gran mola de peix! Hi ha qui diu que és un monstre marí d'allò més gros, de

pell més dura que la pedra, que escup qualsevol arpó o fitora que intenti esgarrinxar-la.

Es mou molt lentament, feixuga, aparatosa. Menja amb gran abundor i desprèn uns excrements de bona flaire, que atreuen grans estols de peixos: llavors els engoleix amb la seva bocassa. Hi ha qui diu que l'illa Miralda és el mortut peix Mular o la Mare Balena: els mariners la prenen per una illa, ja que té la pell arrebossada de sorra i l'esquena embrollada d'arbustos, i no dubten a atracar-hi. Però quan, en fer-se fosc, encenen una foguera, ella sent una intensa cremor per tota l'esquenada i se submergeix per refrescar-se, cosa que ha estat i encara és causa de tremends i inexplicables naufragis.

* * *

Hi ha una illa fatídica que ningú no sap on para, ni com s'hi va i se'n torna: és l'illa de les Dones. Conten que una vegada una reina a punt de ser mare va negar l'almoïna a una captaire prenys i encara va gosar blasmar-la per la seva grossesa; la captaire, airada, va maleir la reina: tindria tantes filles com dies té l'any i totes serien unes perdudes. La reina va fugir esborronada a una illa deserta per escapar de la maledicció. Fou en va. ¡Ai del vaixell que per atzar s'hi acostà! La reina maleïda i les seves tres-centes seixanta-cinc filles l'assetgen i s'abraonen follament damunt dels mariners de viu en viu, fins a xuclar-los la darrera alenada.

¡Fins on arriba, també en el camp de la cultura popular, la misogínia! Fins a convertir les amazones, les hespèrides, les sirenes del mar, en males dones. Males llengües encara s'hi rabegen dient que són ferrenyes, lletgíssimes, d'escabellades grenyes, barbudes i d'ubèrrim mamellam.

L'encís de les sirenes

És cert que són enciseres i cruels, més que cap altra nimfa: amb els seus cants dolcíssims embruixen els navegants fins a fer-los perdre el món de vista, mentre la nau, a la deriva, és xuclada per remolins engolidors o arrossegada a esculls on tràgicament s'estavella. No hi ha temptació més terrible que la que mena a l'autodestrucció. Al Cap Norfeu, hi ha dues grans roques enmig de la mar: són dos fadrins encantats per les sirenes.

Al relleu de les nits de lluna plena les han vistes sovint, ajagudes damunt les roques lluents, pentinant voluptuoses les fines cabelleres d'argent. O nedant en eixams sobre el mirall de l'aigua, guiades per Algol, l'estel que els navegants anomenen Serena, Serena de la Nit.

Al Garraf hi ha pescadors que les han llambregades pels fondals blau turquesa dels penya-segats marins. D'altres n'han vist tot d'una la lluïssor tornassolada sota les illes Medes, on la seva reina té el palau de nacre, al qual

s'entra per una cova de corall. Però una foguera marina de blavíssimes flames priva el pas als mortals.

Al punt de la mitjanit de Sant Joan, quan les sirenes s'acosten a les platges a comptar els grans de sorra, sí que se les pot veure, distretes com estan, sense perill d'embruix. ¡Qui aconseguís robar un vel de sirena seria afortunat tota la vida! ¡I encara més qui obtingués l'anell d'or que la reina de les sirenes duu a la cua! Tindria riqueses a desdir, i el do d'entendre el parlar dels peixos i de conèixer els infinits misteris de la mar.

L'illa de «si jo manés»

Quantes vegades no hem sentit a dir —o no hem dit—: «Si jo manés... faria tal cosa i tal altra», «...ja els faria anar drets, aquests», «...això ho arreglaria de seguida», «...tal cosa no passaria». Tanmateix, això és un dir, «molt soroll de boixets i poques puntes». Perquè posar-se a manar no és pas «bufar i fer ampolles», tot i que n'hi ha de murrís que aviat decretarien «la llei de l'embut». Si no fos que qualsevol lloc no és «la terra dels babaus».

L'enginyós Miguel de Cervantes descriu, a *Don Quijote de la Mancha* (2a part, caps. XLII-LIII), la fingida ínsula Baratària, república «barata», rèplica vulgar de l'Ínsula Utopia, i hi posa Sancho Panza com a governador, per veure com se'n surt d'aquell «si jo manés...» Però Sancho no és pas un calçasses, sinó un home de tremp —i ben trempat—, i quan li toca manar, un model admirable de persona amb senderi, agut escarni del governant filòsof de la República platònica. Vet aquí la utopia insular cervantina, planera, popular i sàvia allora: una ínsula

hecha y derecha, redonda y bien proporcionada, y sobremanera fértil y abundosa, donde, si vos os sabéis dar maña, podéis con las riquezas de la tierra granjaer las del cielo.

Aquestes són les intencions del nou governador de Baratària:

Limpair esta ínsula de todo género de inmundicia y de gente vagabunda, holgazana y mal entretenida; porque quiero que sepáis, amigos, que la gente baldía y perezosa es en la república lo mesmo que los zánganos en las colmenas, que se comen la miel que las trabajadoras abejas hacen.

I aquestes són les seves ordenances pertocants al bon govern:

[...] que no hubiese regatones de los bastimentos en la república, y que pudiesen meter en ella vino de las partes que quisiesen, con aditamento que declarasen el lugar de donde era, para ponerle el precio según su estimación, bonadad y fama, y el que lo aguase o le mudase el nombre, perdiese la vida por ello; moderó el precio de todo calzado, principalmente el de los zapatos, por paracerle que corría

con exorbitancia; puso tasa en los salarios de los criados, que caminaban a rienda suelta por el camino del interese; puso gravísimas penas a los que cantasen cantares lascivos y descompuestos, ni de noche ni de día; ordenó que ningún ciego cantase milagro en coplas si no trujese testimonio auténtico de ser verdadero, por parecerle que los más que los ciegos cantan son fingidos, en perjuicio de los verdaderos; hizo y creó un alguacil de pobres, no para que los persiguiese, sino para que los examinase si lo eran; porque a la sombra de la manquedad fingida y de la llaga falsa, andan los brazos ladrones y la salud borracha. En resolución, él ordenó cosas tan buenas, que hasta hoy se guardan en aquel lugar, y se nombran: «Las constituciones del gran gobernador Sancho Panza.»

TERRES INCÒGNITES

Lles, racons de món... O terres estranyes, abans, després, més enllà, més endins de la terra rodona on vivim aquesta vida. A les entranyes de la terra, arreu les mitologies hi imaginem una humanitat pretèrita d'una cultura molt superior, perfecta, un país ple de tresors. Una humanitat covada en el ventre de la Terra, en un llarg embaràs, fins que, per fi, la Terra maternal, grossa i madura, va donar a llum la raça humana actual. La mitologia recorda com van començar a sorgir els primers humans de forats vulvars originaris, fous, coves, clots, balmes, esquerdes o vells cràters; o d'ulls o esvorancs d'on borbollen les fonts d'aigües vives que formen els torrents i els rius.

També hi ha terres que rauen fora d'aquest món, en un lloc il·lusori, en el món sobrereel dels somnis —com la terra de Meravelles, d'Àlicia, que descrigué Lewis Carroll—, o en el món sobrenatural de les creences, qui sap si més enllà de la mort o més al fons de la vida. Molts d'ells són mons sense retorn. O països als quals n'hi ha que viatgen, potser, olorant plantes secretes, sumint beuratges màgics o tastant menges misterioses, els «tocats del bolet». ¡Viatges al·lucinants! D'altres mons hi ha que es troben a la Lluna o en altres planetes o en insospitades galàxies.

Paisatges fèrtils, d'arbres perfumats i plantes de fulles i fruits meravellosos, lluents de tresors guardats per monstres o éssers estraforaris. Indrets sotmesos a rareses i anormalitats, a lleis naturals o sobrenaturals desavesades i a lleis socials del tot contrastants de les nostres, sovint descrites no ja com un disbarat foll sinó com una aguda denúncia des de la ironia. Prou que ho estem veient: n'hi ha infinites, de terres utòpiques, creació de l'imaginari col·lectiu o resultat d'una pregona intuïció. Allà on s'acaba el món, o als antípodes. N'hi ha que tenen nom propi, com Xauxa, Cucanya o Xerinola; d'altres, noms genèrics o inventats: l'illa, el país, la terra, el poble, la ciutat de... suggeridors d'allò que els caracteritza: abundància, somni, meravella, o indrets «sense» un o altre caràcter desagradable o nociu.

Les fórmules inicials de les rondalles sovint situen tals llocs en mons distants, confosos, en temps d'«era i no era»:

Vet aquí que en aquell temps que les bèsties parlaven, els arbres cantaven i les unces es mesuraven...

Vet aquí que en aquell temps que de la palla en feien fems i els fems tornaven argents...

¿Eren mons a l'origen o seran a la fi? ¿Assoliment de la plenitud o retorn al caos? ¿Per on, i com, s'hi va? És cert que, com assenyala la dita,

D'allí on el Sol en ve
tot el bé del món hi é.

Però no és menys veritat que

Cap allí on el sol hi va
Tot el bé del món hi ha.

¿Qui els assoleix, aquests mons incògnits, qui hi arriba? Aquestes són les preguntes a les quals mites, rondalles i llegendes malden per donar resposta.

Paradisos de rondalla

No se sap on, hi ha una terra extraordinària, pròpia de l'Edat d'Or i de la Nova Jerusalem apocalíptica: la terra sense Verí. Allí, ni les serps i bestioles ni les herbes i plantes que en el nostre món són verinoses no tenen cap arma ni gota de metzina: el terreny és d'una argila especial que es beu tota la malura que hi pogués caure. Els seus habitants s'han tornat rics fent de terrissers: tothora hi arriben vaixells a comprar-los plats i olles, càntrirs i cassoles, perquè la terrissa té la virtut de fondre qualsevol verí. Des de temps ben antics que reis, papes i magnats no usen altra vaixel·la, per no ser víctimes d'atemptats. ¿Cap on para, aquesta terra sense Verí? N'hi ha que la situen cap a Eivissa.

* * *

Hi ha un país estrany que anomenen la terra de la Perruixa. Hi creix l'herba misteriosa d'aquest nom, que té la virtut de fer obeir el Diable, fins al punt que aquest es veu forçat a respondre a qualsevol pregunta i a revelar qualsevol secret. Per això el Diable en fuig, de l'herba i de la terra on es cria. No acostant-s'hi el Diable, doncs, no s'hi fan pecats ni hi bullen les males passions: tothom s'hi sent feliç i hi viu en pau.

* * *

També es creu que els remeis de més gràcia guaridora provenen de la terra del Bon Aire, un país privilegiat on bufa un oreig especial que encomana vir-

tut remeiera a totes les coses. Una capital de les Amèriques en duu el nom, en castellà.

* * *

En la terra d'Adam i Eva encara s'hi conserva la soca de l'arbre de la vida. Després de tants mils i mils d'anys l'arbre ja és sec, però, revell i tot, encara produeix una resina miraculosa amb la qual l'Església elabora el sant crisma, que és consagrat, cada any, el matí del Dijous Sant. La resina sagrada regalima del tronc de gota en gota, escassament tres unces l'any. Però una serp terrible de nou caps i ales tallants com dalles guarda la soca perquè ningú no gosi apoderar-se de l'oli sagrat.

La terrible serp no dorm ni de nit ni de dia, llevat de la Nit de Sant Joan: és l'única oportunitat que hi ha d'anar a aquella terra a recollir de pressa el sant crisma amb un vas d'or i fugir, ja que la serp, si s'adona que li han robat la resina, persegueix àirada l'atrevit. D'aquest sant crisma, se'n porta una part a Jerusalem i l'altra a Roma, per a tota l'Església estesa d'Orient a Occident.

Aquesta llegenda deriva de l'apòcrif evangeli de Nicodem, del segle V. Adam, sentint-se a la vora de la mort, envia el seu fill Set a trucar al portal del Paradís i suplicar a Déu que un àngel el mení a l'arbre de la misericòrdia. La unció amb l'oli que en degota té la virtut de guarir Adam de la seva extrema malaltia. Però Déu respon a Set que no pot ser, que haurà d'esperar que baixi a la terra el Fill de Déu fet home, que l'ungirà i guarirà de tot mal.

És un tema comú del rondallari: el rei malalt que envia els seus fills a cercar un remei meravellós —herba, flor, fruit, pedra, oli, aigua— que pot guarir-lo de la seva malaltia mortal. També una serp guarda l'arbre o la font meravellosa, i cal estar amatent a prendre'n el remei a risc de restar-hi encantat.

* * *

També Siònia és una terra on les herbes i els arbres posseeixen virtuts remeieres: l'aigua del riu que hi corre els confereix aquesta gràcia. ¿Siònia fóra la ciutat de Sió, la Jerusalem bíblica?

* * *

Vet aquí una terra on la Gent no Mor Mai, on els seus pobladors viuen i viuran mentre el món serà món. Al centre hi raja la font de la vida, que fa tornar jove tothom que hi beu; té el do de la salut i qui s'hi banya viu mil anys, jove i sense xacres, dolors ni malalties. La seva aigua té mil gustos, de tots els licors i aixarops haguts i per haver.

En aquesta terra mai no hi neix cap infant ni s'hi admet cap estrany, ja que, com que no hi mor ningú, no s'hi cabria i la gent no s'entendrien entre

ells. Només cada cent anys hi admeten ara un home, ara una dona; els deixen beure d'aquesta font, però amb la condició de no quedar-s'hi a viure. Diuen que la terra on la Gent no Mor Mai es troba a les Amèriques, en una vall amagada de la Florida.

La terra de la Fosca

Tanmateix, a la terra de la Fosca sempre hi és negra nit: no es veu res i tot s'ha de fer a les palpentes i ensumant. Per això la gent de la Fosca tenen uns dits llarguíssims i un nas d'amples narius, per copsar de lluny qualsevol cosa. A la Fi del Món, quan es pondrà la llum i les tenebres envairan la terra, tot-hom es tornarà així per sobreviure. És una terra on no hi ha Sol ni Lluna ni claror de cap mena. No hi ha rastre de Vida: és el País dels Morts, imaginat no pas com un infern o un purgatori, sinó com un lloc d'ombres, tenebrós, desolat, d'oblit, d'absència, on el no-res ho és tot. Com el Sheol hebreu o l'Hades de la mitologia grega.

La terra de Sota

A ponent del món, allà on s'acaba el mar, hi ha una cascada que s'aboca a les profunditats; els vaixells hi són xuclats i mai més no poden retornar. Diuen que al capdavant de la gran cascada hi ha una altra terra on tot és i succeeix a l'inrevés del que passa en aquesta on vivim: és la terra de Sota. Allí les muntanyes tenen els cims avall i els arbres creixen amb les arrels enlaire. Les cases estan edificades de teulada en amunt, els campanars s'enfonsen en el cel subterrani i els fonaments puguen a la terra de sobre. Els vaixells solquen els camps, els carruatges galopen mar enllà i tot és a l'inrevés. Fins al punt que la gent tenen les cames sobre el cap i caminen cap per avall: d'aquí que se'ls conegui com els «anti-podos». Diuen que aquesta terra de Sota cau en un lloc desconegut de l'Àfrica. O bé que és a l'Altre Món: precisament, un dels senyals de trobar-se a l'Altre Món és que els éssers caminen cap per avall i tot és la negació d'aquest.

Un vell refrany ho diu prou clar: que «en terres estranyes les vaques baten els bous». A la terra de Sota, no sols la natura va a l'inrevés sinó també la societat. L'ordre social és capgirat: les dones manen i peguen als marits, les bèsties menen les persones... Divertida, revolucionària i exemplar utopia, la de girar la truita: els antípodes rics treballen durament, mentre que els antípodes pobres viuen a cor què vols una vida regalada... Tal és la roda de la Fortuna —sort a dalt, dissort a baix—, que gira constantment.

Expressió evident de la terra de Sota són les velles i divertides auques del Món al Revés, de vinyetes amb il·lustracions i títols elementals, humorístics i incòmodes alhora: el cel a sota i la terra a sobre; els carros per la mar i els

vaixells per terra; el gat dins la gàbia i la rata a fora; l'ase pegant a l'home; l'ós fent ballar el gitano; el brau torejant el torero; el deixeble ensenyant el mestre; la muller manant el marit —«los sexos cambiados»—; l'home filant i la dona ferrant —«suerte del casado»—; el pobre socorrent el ric; el soldat ordenant: «¡Firme!» al capità; la minyona advertint a la mestressa: «¡No me engañes!»; el cavall fustigant el traginer tot dient-li: «¡Arre caballo!»...

Pobles estrafolaris

Diuen que allà on s'acaba el món hi ha un país poblat d'éssers estranys. Uns els imaginem com ciclops amb un sol ull enmig del front que es cruspeixen els gosats que s'hi acosten. Uns altres parlen dels Mira-i-Mastega, d'un sol ull i un sol ullal. També anomenen els Gops, ogres que viuen de la caronya de les guerres; tenen una sola dent d'allò més esmolada i duen unes barbes gruixudes i rasposes que els pengen de la punta del nas. ¡I adoren l'Anticrist que ha de venir set anys abans de la Fi del Món! Pel nom, el país dels Gops no seria altre que el de Gog i Magog, aquells gegants mítics que es van negar a convertir-se a la fe cristiana.

* * *

Totes les mitologies populars, per rutes diferents, fan cap a les mateixes terres. La nostra gent de mar parla de la terra de les Mig-Dona Mig-Peix, habitada per unes dones formosíssimes: diuen que un mariner va aconseguir d'arribar-hi i es va enamorar perdudament d'una d'elles; se la va endur d'amagat i la tenia reclosa a la barca, en una mena de peixera. L'estimava cada nit i va tenir-hi fillada, però ella es marria, de nostàlgia del mar, i un dia, al límit de les seves forces, aprofitant un descuit del mariner, va aconseguir fer-se escàpola, ella i mainada. No foren vistos més.

* * *

Un dels indrets més antics del món és la terra de la Gent Doble. Els seus indígenes tenien doble el cos, en forma de creu: del ventre els sortia mig cos endavant, amb pit, braços i cap; i, de l'esquena, l'altre mig cos endarrere, anques i cames. En lloc de caminar —ja us ho podeu imaginar—, rodolaven amb les quatre cames i els quatre braços, i corrien fent gran terrabastall. Es reproduïen de forma partenogenètica, ja que cada persona tenia el sexe doble. Nostre Senyor, en veure la seva gran capacitat reproductora, els va partir per la meitat de forma que quedés a cada part un sexe. De llavors ençà, per reproduir-se, cadascú ha de cercar la seva altra meitat: les parts que es retroben en parella són felices; les que no encaixen, les que no casen bé, no ho

arriben a ser mai. Aquesta llegenda no és sinó l'antiquíssim mite androgin dels primers humans, una partió en dos sexes que deriva a la formació d'Eva d'un costat d'Adam, d'una costella.

* * *

També hi ha la terra dels Cornuts, on els homes tenen els ulls al clatell i duen banyes i les dones no. Els homes en tenen dues de grossíssimes i penetrants, que serveixen per fer l'amor. Per cada dona que un hom enamora li'n creix una, i així el més banyut, el que més trofeus té, és nomenat rei: en els corns rau el poder i la força reproductora. Les dones, diuen, són formosíssimes, que «no és tot u portar banyes o fer-les dur».

Zologies fantàstiques

Ben diferent, però, és la terra dels Cavalls Cornuts. És poblada d'esvelts cavalls dotats d'una gran corpulència: tenen una banya erecta enmig del front, amb la qual envesteixen el primer que gosi posar-se'ls davant seu.

En la mitologia clàssica, i sobretot en la medieval, són coneguts amb el nom d'unicorns o alicorns, esotèrics, dotats de virtuts sobrenaturals i curatives: se'n troben representats en capitells i gàrgoles, en tapissos, gravats i velles auques. Tenen barba de boc i cua de lleó, la pell de cinc colors —groc, vermell, blanc, blau i negre— i la veu amb la sonoritat de les campanes ressonant en tots els rumbos del vent.

L'unicorn representa la força viril, pura i penetrant com una espasa de dos talls, i simbolitza la Paraula de Déu, el geni artístic que crea del no-res, la castedat, a vegades trasmudada en colom blanc, expressió de l'ideal més pur i de la perfecció somiada i irrecuperable. Hom creu que l'unicorn viu fins a mil anys. Majestuós, victoriós, invencible, tanmateix se sotmet davant una donzella, s'ajaça captiu d'amor a la seva tèbia falda. Segons la creença popular, la banya del cavall cornut muda de color així que toca una substància verinosa, pel fet que l'absorbeix: per això reis, papes i gent poderosa cerquen de posseir banyes d'alicorn, per fer-ne copes i vaixelles a fi de resultar estalvis de morir emmetzinats.

* * *

No se sap on, hi ha la terra dels Grius o dels Grifons, una mena de bèsties mig lleó mig ocell, de força monstruosa. Totes les pedres d'aquesta estranya terra són diamants, maragdes i robins. Però els grius no hi donen cap mena d'importància, i qualsevol mariner que fondegi a les seves cales pot prendre'n tantes com vulgui; però no pas l'or i els metalls preciosos de sota terra, ¡que els grius guarden gelosament!

* * *

No pas molt lluny de la dels Grius es troba la terra dels Ocells. De tants com n'hi viuen, l'alacrió és el rei. Té les ales de plomes tallants, i neda majestuós seguit d'una cort d'ocells nedadors. Cada dia hi fan cap ocells missatgers d'arreu del món a rebre'n consell. D'alacrions només poden haver-n'hi dos, un mascle i una femella i, just abans de morir, crien la parelleta, a la qual tots els ocells reten acatament; llavors, el rei i la reina vells se'n van mar enllà, a morir... En aquest país també hi viu l'ocell simoc, el més vell de tots, que coneix tota la vida del món i té una gran saviesa i el do de la paraula: sembla que molts reis antics anaven a prendre'n consell.

Més paisatges fabulosos

La geografia fantàstica fa referència a la terra de les Muntanyes de Foc, volcans que no paren de borbollar flamarades, glops de brases roents i pols de sofre, amb tot de serps o cuques fogueres, de pèls molt llargs, talment de seda. La gent els els arrenca, els fila i teixeix i en fa vestits preciosos. Quan les teles s'embruten, hom els llença al foc i en surten nets i nous de trinca. ¿Tal vegada una imatge fantàstica de la Xina, d'on venia la seda?

També diuen que aquestes muntanyes vomiten dracs vius que s'escampen pertot. Aquests dracs duen dins el front una pedra preciosa que porta ventura i felicitat a qui la posseeix. Però tals pedres només conserven la rutilant bellesa i la virtut si el drac resta en vida en obtenir-la. Precisament, les corones dels tres reis d'Orient tenien encastades pedres d'aquesta mena, anomenades dracònties.

* * *

¿Una altra terra, encara? La de la Pedra Imant, un país terrible, enllà del mar; els mariners en fugen així que la divisen, perquè les seves roques, de lluny estant, atreuen i xuclen el ferro de les naus i tot el seu fustam es desclava i el buc es desballesta, cosa que provoca els més tràgics naufragis. Només s'hi pot acostar nedant i recórrer-la caminant descalç o amb espadenyes, ja que els claus de les sabates s'aferren al terra i no deixen avançar. Menys encara s'hi pot anar amb estris de metall, ni eines ni armes.

* * *

També podríem citar la popular terra de l'Aram. En el cançoner tradicional n'hi trobem referències esparses:

A la vora de la mar,
banzim banzam,
de la vera vera vam,
de la terra de l'Aram...

O en la cançó d'aquell joc infantil tradicional que fa:

Pim pam conillam,
de la terra de l'Aram...

El cert és que amb unes dades tan minses hom no arriba a fer-se'n una idea gaire exacta; només se'n sap que no hi creixen arbres ni plantes, perquè tot el terra és d'aquest metall brunyit.

* * *

El pebre, aquesta espècie que fem servir tan usualment per condiment, creix a la terra del Pebre, antany un país tan buscat que Colom va aventurar-se més enllà de les columnes d'Hèrcules cercant una ruta cap a Occident per arribar-hi, fos com fos. Diuen que allà el pebre s'hi cria sense sembra ni conreu: unes serpents en reguen les llavors amb la seva salivera. Per collir-lo, cal cremar els arbres del pebre: per això el fruit, que era blanc i dolç a la branca, esdevé negre i coent.

* * *

¿I la terra de les Pomes? Un país imaginari amb immensos pomerars, on les pomes es cullen a mans besades. Són d'una mena desconeguda: la gent d'allà viu de la seva olor, com nosaltres de l'aire; sempre n'han de portar al damunt, i no sols per a la set. Si les seves narius no en sentissin la flaire, la gent es moriria.

Cucanya

¿Qui no la coneix, la terra de Cucanya? Per més que són pocs els que saben com s'hi va. Diuen que cap a Llenguadoc. Els arbres, llargs i drets com maigs emplomallats, com palmons del Dia del Ram guarnits de rosquilles i tortells, com perxes de caramelles de cistella curulla, com pals de cucanya —i però sense enseuar!— tenen per fruits menges saboroses de tota mena, pernills, botifarres, pollastres, etc., i tot es pot obtenir sense esforç, sols estirant el braç.

Ser rei o abat de Cucanya —l'«abbas Cucaniensis» dels *Carmina Burana*— és tant com ser rei de Carnestoltes: regnar en el país del greix i l'exuberància, del menjar i beure i de la bona vida.

A la terra de Cucanya
qui més hi dorm, més hi guanya.

Pel nom de Cucanya, l'etimologia popular dedueix que hi ha cuques o cucaines tintoreres, d'aquelles emprades per tenyir les robes de vermell, de porpra. Segons altres versions, ja «Cocaina» s'hi poden menjar coques boníssimes i de franc!

Xerinola

Xerinola és el país dels jocs de mans. Allà tothom sap fer-ne i s'enreden els uns als altres, fins a acabar no sabent cadascú si és ell mateix o un altre. Els que saben fer anar les mans amb més lleugeresa, els més bons manipuladors, són els que, per dret, ocupen els càrrecs més alts de la república. Però sovint són destronats per altres que aconsegueixen engalipar-los a ells, i així el país és un continu desgavell. Les autoritats, en lloc d'ulleres, usen un parell d'embutos. Els antics còmics dels circs ambulants que feien jocs de mans deien que acabaven d'arribar d'aquest bulliciós país.

La terra del Poc Pa

En la geografia popular imaginària, no totes les terres són Cucanya o Xerinola: també hi ha terres com la del Poc Pa, el país dels pobres, dels que no tenen un mos de pa per dur-se a la boca. Però, precisament per això, allà tot s'esdevé o es fa al revés:

A la terra del Poc Pa
hi varen casar una noia,
la lletja varen casar
amb el més garrut dels joves.

No sols això: els pecadors confessen els sacerdots, els malfactors penen els botxins, les rates cacen els gats, els humans fan mofa de la mort: per això hi regna l'eternitat. Però no és pas, com podria suposar-se, el revés de la utopia, sinó que, a fi de comptes, potser és el mateix que anunciava l'evangeli de les benaurances:

Feliços els pobres en l'esperit: d'ells serà el regne dels Cels.
Feliços els humils: ells són els qui posseiran el país.
Feliços els qui tenen fam i set de ser justos: Déu els saciarà.

«Qui tingui orelles per entendre-ho, que ho entengui...» En definitiva, aquesta terra del Poc Pa es tornarà la terra del Bon Pa, allà on el pa s'hi pasta per si mateix sense mestresses que passin farina ni flequers que enfornin... Vet aquí: un pa tan bo que es menja sol.

Com bé es pot observar, la terra del Poc Pa té una forta retirada a aquella terra de Sota, poblada pels antípodes. Una societat a l'inrevés.

Xauxa

D'entre les utopies populars, la terra de Xauxa és la més cèlebre de totes. Busquem-la al mapamundi: diuen que cau dessota la bola del món que roda i roda. Segons la toponímia, el nom d'aquesta terra vindria del poble peruà de Jauja (antigament escrit Xauxa), que potser hom va identificar, llavors dels *conquistadores*, amb els fabulosos tresors dels inques del Perú descrits per Francisco Pizarro.

Só estat en una ciutat que la Xauxa s'anomena.
Les parets en són de sucre i les portes de canyella,
els carrers enrajolats de rajola de València.
Al mig d'aquella ciutat hi passa un riu de vi negre,
d'aiguarent i del bon vi naveguen nostres galeres
i una bassa de mel dolça set molins molen a tesa,
i en el ruedo de la bassa, els arbres llancen moneda,
les herbes llancen confits, clavells i roses les pedres.
I als que volen treballar els agafen i els destermen,
els porten a la presó i els fan ser deu dies presos.

¡A Xauxa, rai! Hi ha de tot i més, el bo i millor: lliguen els gossos amb llonganisses, les fonts ragen vi, les pedres són de xocolata i torró; els arbres produeixen tota mena de menjars cuits... ¡El que cau del cel no fa mal! Plouen joies precioses. Allà res no es fa malbé ni es torna vell: tot és sempre nou de trinca. Totes les diversions són de franc, perquè no es coneix el diner.

¡A Xauxa, rai! Allà sempre hi fa bo. Els infants es crien sols, sense mainadera, ni els cal escola ni mestres: ja neixen ensenyats. No hi ha malalties, metges ni apotecaris: hom mor de bona mort, de cop i volta, sense dolor ni patiment.

¡A Xauxa, rai! ¡Quin desvari! El vici és tolerat, i ben vist i tot. No hi ha lleis repressives, ni mossos d'esquadra: la vagància és l'única norma obligatòria. Allà tot és de tots, i, doncs, no hi calen advocats ni procuradors, notaris ni funcionaris. Tothom hi pot viure de gust, folgadamente, sense haver de treballar, sense esforç ni angúnies de cap mena.

¿A Xauxa, rai? Diu que un dijous cada set anys salpa del port de Barcelona un vaixell que hi porta: ¡és clar, de franc! Però, per evitar aglomeracions, mai no se n'anuncia la sortida: no se sap quin dijous, ni de quina setmana, mes ni any... ¿Potser per Dijous Gras? Potser per un dels de la «setmana dels tres dijous»...

Tampoc no se sap, ni enlloc s'indica, quin vaixell ni a quin moll ni a quina

hora, però diuen que a entrada de fosc. Cal anar-hi disfressat estrofolàriament, ser bergant i tenir ganes de tabola.

Gandòfia

Una altre indret fantàstic com ho pugui ser Xauxa és la terra de Gandòfia. El nom denota un deix pejoratiu. Hom situa Gandòfia prop d'Antuèrpia, pronunciació rudimentària de la població flamenca d'Antwerpen —Anvers, per als valons—; ¿Gandòfia fóra, doncs, una ridiculització faceciosa de la ciutat de Gant?

Tal suposició seria versemblant: es referiria als regiments flamencs provinents d'Anvers que va enviar Felip V d'Anjou a sotmetre Catalunya en la guerra de Successió. D'aquí vindria la dita «venir d'Antuèrpia», pròpia del Camp de Tarragona, aplicada als badocs, als que no entenen res del que passa al seu voltant —com l'expressió castellana «estar en Babia»—. Les tropes que venien d'Antuèrpia no comprenien ni la parla ni els costums d'aquí.

Una cançoneta conta com és Gandòfia als que encara no hi han estat mai:

Una terra diu que hi ha que n'és molt bonica terra,
que als que treballen assoten i als que jeuen passen renda.
Aquesta terra tan bona, la Gandòfia l'anomenen.
Les pedres són de bon sucre, la fusta n'és de canyella,
les parets són de pinyons i les escales d'ametlla.
Perquè no saben fer teules, de torrons fan les teulades,
perquè no tenen ciment, fan servir la melmelada.
Els carrers, de cotó fluix, perquè ningú hi ensopegui
i les fonts que hi ha per 'llí no ragen més que mistela.
A tots els voltants del poble hi han arbres que fan moneda;
el diner per allí es perd perquè ningú l'arreplega.
A les fleques i als hostals amb sense pagar s'hi menja
i al que s'empenya a pagar el condemnen a galeres...

EL SENTIT DE LES UTOPIES POPULARS

No és gens estrany que, en una economia de subsistència on la pobresa i la fam, les malalties i la mort són el nostre pa de cada dia, la imaginació popular s'hagués dedicat a «somiar truites», a «voler la lluna en un cove», a admirar-se de tot de «bé-de-déus», a explicar «sopars de duro»... La societat de consum i el *welfare State* són imaginats milers d'anys abans no existissin, en plena cultura de la fam.

Les falleres del país de Xauxa, les visions de taules ricament parades, de tovalles màgiques que es despleguen oferint abundor de menjars, sarrons que contenen tota mena de llepolies, bótes de sant Ferriol que ragen així que hom aixeca el colze, molinets que molen vessant tot allò que hom desitja, bosses on sempre hi ha una dobla d'or, es projecten en rondalles i llegendes com expressions populars del mite del corn de l'abundància. Tot i que, a vegades, l'excés hi és reprovat pel seu desfici, com en l'explicació de per què l'aigua del mar és salada, segons la qual uns navegants no saben deturar el molinet que produeix sal i la nau acaba enfonsant-se per excés de pes.

Exuberàncies semblants apareixen en el folklore festiu: des dels dinars de Nadal i de festa major a les escudelles, ranxos i cassoles de brou gras i «olles dels pobres» de Carnestoltes, igualitàries i excessives. I, actualment, en les descomunals paelles, truitades, xatonades, cargolades, sardinades i cremats, dignes de ser inscrits al *Guinness*. Miracles en versió profana, tots ells, de la utòpica i possible multiplicació dels pans i els peixos i de l'alegria de les bodes de Canà.

Així era en l'antiga economia de subsistència, així és en l'actual societat de consum: encara avui la publicitat —a la ràdio i la televisió, en tanques panoràmiques— excita afanys semblants d'abundància, de fruïció, d'ostentació i riquesa, de confort i seguretat, de viatges a paradisos llunyans, i la Fortuna reparteix milions diàriament als seus fidels a totes les loteries, mentre els VIP i les estrelles de cinema, de la música, de la moda i els privilegiats del diner confirmen la veritat de tals proclames, exhibint les seves llars luxoses i els seus automòbils espaterrants.

Els missatges dels *mass media* acaricien el punt dolç de l'utopisme popular tradicional: enmig de telenotícies catastrofistes, els anuncis publicitaris són gairebé els únics missatges alleujadors, mostrant el bo i millor de la vida, promentent felicitat, «tocar el cel amb la mà». I els clàssics *happy end* de les

pel·lícules d'abans en reposició. Salut, diners i amor: utopies en pantalla, miratges a l'abast de la illusió de les masses.

Un comunisme d'arrel tradicional

Tanmateix, en la tradició popular catalana, més ençà dels clàssics mites d'illes d'or o afortunades, de terres sense Verí, de Siònia, del Bon Aire, on la Gent no Mor Mai, encomanades de dons paradisiacs, s'hi endevina un anhel humanista, un afany de comunisme elemental, expressat en imatges d'una «contrasocietat» o societat alternativa que substitueix i denuncia la societat establerta —¡el sistema!— fonamentada en el poder, en la propietat, en el diner... Una mentalitat «protocomunista» expressada en termes d'utopia. Manuel Civera, en un article sobre el socialisme (a *Cuadernos de Cultura*, València, 1931), fa aquesta observació:

En la major part dels nostres pobles, la revolució és considerada com un retorn legal als costums comunistes que han quedat en la nostra sang; ella significa l'accés lliure a la propietat municipal i a vegades a la propietat particular, la transformació de les deveses, el gaudi comú de les terres de guaret i fins i tot de les collites. Aquesta forma d'entendre la llibertat no neix de les predicacions modernes, ni de les promeses dels demagogs, ni dels abusos, procedeix de records i tradicions que res no pot esborrar.

Vet aquí Xauxa, Gandòfia, la terra del Poc Pa, les típiques auques del Món al Revés... I un pamflet tan divertit i alligonador com el del rei Micomicó, escrit pel polític republicà de finals de segle passat Abdó Terrades. El cas d'un veí de Figueres, un tal Vicenç Perxes, que es va trastocar i es creia ser el rei de Micomicònia, li va servir per ordir una farsa per ridiculitzar la monarquia, tot donant-li alhora un toc revolucionari i utopista en favor del comunisme i la igualtat social.

Micomicònia és un país conegut de ben antic: ja Cervantes posa a la ment trastocada del Quixot la cabòria que es troba al país de Micomicònia, davant la reina Micomicona... Aquí es tracta del cas del tocat de l'ala d'en Vicenç. Abdó Terrades ho explica en el pròleg de la peça:

Se creà en sa imaginació un regne ideal que s'anomenà Micomicònia i ell se féu «Rei Micomicó encantat»; formàs, de sos companys, una cort micomicona amb ministres, comtes, marquesos, etc., i més tard començà a admetre-hi princeses, baroneses i duqueses. Sos companys, que també s'havien fet grans com ell, li seguiren son innocent humor veient la gran naturalitat amb què feia son paper de rei: i era cosa de veure les cerimònies que ell havia establert.

Vet aquí la clàssica farsa carnestoltesca: el més beneit, fet rei. Micomicó, rei de burla, proclama oficialment i en vers la constitució del regne de Micomicònia:

Sabreu que d'aquí en avant
seran els micomicons,
tant lo petit com lo gran,
sens que valguen distincions,
considerats tots iguals.
A est fi,
tot lo món no veurà en mi
sinó un home com vosaltres,
fet de la mateixa pasta...
Que estigieu a ma obediència
no és per ma conveniència,
per mon gust o fantasia
com pensen molts reis del dia;
sinó per fer-vos guardar
les lleis que us han de salvar.
I, en efecte, qui sóc jo,
si em falta ma nació?
Si ningú a mi no em fa encens,
adéu Rei Micomicó,
ja em torno a quedar en Vicenç!

Moltes d'aquestes rondalles i llegendes prenen forma de mite, la utopia hi és present com a ironia i com a crítica, com a somni i com a projecte. És un socialisme ancestral, que s'expressa a vegades amb referències cristianes: Nostre Senyor va ser el primer comunista de la història; el cristianisme de veritat és autènticament comunista, ja que Nostre Senyor predicava que no hi ha d'haver rics ni pobres, que tots els homes som germans i que tots els béns de la terra són per compartir. ¿Què hi ha de més autènticament comunista que el cristianisme? Sovint ho hem sentit a dir a la gent gran treballadora.

Un cristianisme d'arrel popular

Hom distingia el cristianisme, que tenia fondes arrels en el poble, de l'Església, identificada amb els poderosos. Si aquests moviments socialistes revolucionaris naixien i prenien cos fora de l'Església, si s'encomanaven de laïcisme o s'abrandaven d'anticlericalisme era precisament perquè, en el sentiment del poble, l'Església i les classes benestants —la gent «de missa»— havien traït el missatge evangèlic. Les paraules de Joan Maragall a *L'església cremada* són profètiques:

Així us haurà sobtat moltes vegades una certa semblança que les sectes antisocials tenen amb la primitiva Església cristiana: s'hi assemblen en què invoquen com a ideal un estat d'humanitat més perfecte; en què, en nom d'ell, abominen dels satisfets; en què treballen sobretot entre els pobres, els ignorants i els desesperats; i en què els seus apòstols i seguidors quan convé saben morir.

[...]

Els són el caos que vol brillar a la llum; mes a vosaltres la llum que us toca ja és en va, i mor en vosaltres mateixos, perquè heu perdut la transparència i el brill i no podeu retornar-la. Si avui el Crist tornés a començar en la terra, jo em penso que els qui se n'hi anirien darrera foren més aviat ells que no pas vosaltres.

Cosa semblant diu Alexis de Tocqueville de la Revolució Francesa:

Ha esdevingut ella mateixa una mena de religió nova, religió imperfecta, certament, sense culte, sense Déu, però que tanmateix ha inundat la terra, com l'islam, dels seus soldats, dels seus apòstols i dels seus màrtirs.

Com Nikolai Berdiaev escriu, referint-se a la revolució russa:

La revolució era una religió i una filosofia, i no simplement un conflicte relacionat amb l'aspecte social i polític de la vida.

La ideologia comunista era entesa per les capes populars, en el fons, tal com l'havien rebuda des de la pròpia tradició, com ja la sabien de sempre, res de nou. Segurament no gaire diferent del Regne de l'Esperit que predicava Joaquim de Fiore cinc-cents anys abans, ni de la terra Gandòfia o del regne de Micomicònia. Rússia podia arribar a prendre, en la imaginació popular, la categoria de país on la utopia igualitària era un fet, de societat on aquesta assolía el seu definitiu triomf: allà tothom és igual, tothom té casa, pa i feina, hi ha escoles per a tothom i a ningú no manca res; allà no hi ha explotadors ni explotats, tot és de tots, el diner no compta; no hi veuràs cap paper a terra, pels carrers.

Era el seu caràcter utòpic allò del comunisme que atreia el proletariat, la classe obrera redemptora de la humanitat, la societat sense classes...; més enllà de les estratègies de lluita, del plantejament «científic», del «materialisme dialèctic». La caritat, viscuda com a ajuda solidària, era una de les grans virtuts d'aquest protocmunisme popular tradicional. La militància era qualificada d'apostolat, com en aquesta proclama de Narcís Monturiol:

Pobres, obscurs i ignorants com els primers apòstols del cristianisme, també amb ells tindrem prosèlits ardents de la doctrina de tan diví mestre; perquè com ells també tenim una fe ardent i il·limitada en la reorganització social; i com ells estem disposats a ser màrtirs de la nostra doctrina.

També el metge i polític republicà Francesc Sunyer i Capdevila, per aquella mateixa època, propagava la utopia d'Icària en clau cristiana... ¡i en vers!

Así en el mundo perdido
sin porvenir ni esperanza
veía allá en lontananza
formarse la tempestad.

Así también lastimero
rogué a Dios arrodillado
que al verme tan desdichado
tuviera de mi piedad.
Y Dios escuchó mis preces
y Dios recogió mi llanto
y apagó el fiero quebranto
que brotó en mi corazón.
Me señaló con su dedo
y pronunció por su nombre,
por medio de un grande hombre,
la senda de Salvación.
«¡Icaria! —dijo el apóstol—.
Sea Icaria tu destino:
emprende con fe el camino
si el mío quieres seguir.
No más quejas ni lamentos,
no más llanto ni tristura.
¡Un pasado de amargura!
¡Un risueño porvenir!»

El folklore com a concepció del món

Gramsci s'interessa per aquest teixit de creences utòpiques sembrades com llavors en els solcs adobats de la cultura popular, cultura camperola, cultura obrera; pel seu codi de conducta moral que defineix allò que és just, allò que és bo, allò que és veritable; per la vocació i la mística militant que alimenta. Per a Gramsci —a *Literatura i vida nacional*— el folklore, la cultura popular, té un valor de saviesa, un caràcter de *Weltanschauung*, conté una concepció del món pròpia de la gent, de les «classes subalternes».

Caldria estudiar el folklore com a concepció del món i de la vida, implícita, en gran mesura, de determinats estrats (en el temps i en l'espai) de la societat, en contraposició (també, generalment, implícita) amb les concepcions del món «oficials» (o, en sentit més ampli, de les parts cultes de les societats històricament determinades) que s'han succeït en el desenvolupament històric.

Concepció del món no tan sols no elaborada i sistemàtica, perquè el poble (o sigui, el conjunt de les classes subalternes i instrumentals de tota forma de societat que ha existit fins ara) no pot, per definició, tenir concepcions elaborades, sistemàticament i políticament organitzades i centralitzades en el seu desenvolupament tal vegada contradictori); sinó fins i tot múltiple: múltiple no sols en el sentit de diversa i contraposada, sinó també com una aglomeració no digerida de fragments de totes les concepcions del món i de la vida que s'han anat succeïnt en la història, de la major part de les quals no es troben documents sinó en el folklore.

No hi ha dubte que existeix una «religió del poble», especialment en els països catòlics i ortodoxos, molt diferent de la dels intel·lectuals (religiosos), i sobretot molt diferent de l'orgànicament sistematitzada per la jerarquia eclesiàstica.

Així també és veritat que existeix una «moral del poble», entesa com un conjunt determinat (en el temps i en l'espai) de màximes de conducta pràctica i de costums que se'n deriven o que les han precedides, una moral íntimament relacionada, com la superstició, amb les creences religioses reals: hi ha imperatius que són molt més forts, tenaços i eficaços que no els de la «moral» oficial.

CONSTEL·LACIONS SOMIADES

Encara més enllocs, llunyans, somiats, inabastables: la celística infinita, travessada pel Camí de Sant Jaume, que duu a la Fi del Món, sovint sorprensa per estrelles fugaces, ànimes fugisseres. Voler tocar el cel amb la mà...

El Cel de Nostre Senyor

La imaginació popular diu que el cel comença allà on s'acaba el món, a l'horitzó del mar; és com un mar alçat sobre la terra. Edificat com una cúpula amb portes i forats o esclatxes per on es precipita la pluja i des d'on es purnegen i esclaten els llamps.

Més enllà, més amunt, el Cel dels cels, el Cel de Nostre Senyor, dels àngels i dels sants. La ciutat santa emmurallada i amb una sola porta per entrar-hi, la *ianua coeli*, blanca, lluminosa, tota d'or puríssim, amb una gran creu, la Creu del Cel, que és la constel·lació del Cigne.

De dins en surt una olor suau, com d'encens, i s'hi senten els cants que entonen els cors d'àngels i els arpegis de les seves cítares daurades. Diuen que hi ha una grandiosa balconada des d'on les ànimes contemplen la Terra i poden veure llurs familiars i amics. Sempre hi és dia clar i mai no es fa de nit.

Tot és un jardí immens on es baden les flors més boniques i oloroses i s'hi crien els fruits més saborosos. S'hi viu a ple aire, a solell —no hi ha cases ni altres edificacions—, en una primavera eterna, i sempre hi fa bo. Al seu centre hi ha una gran plaça rodona i, al bell mig, un setial magnífic on seu el Pare Etern. També es diu que hi ha una gran porrona on els sants beuen a galet. Els sants cavallers Jordi, Jaume, Martí hi han arribat amb llurs cavalls blancs, però els han hagut de deixar fermats a fora, convertits en estrelles.

Ja el grec Plutarq, reprenent un mite de fortes connotacions òrfico-pitagòriques, apuntava la teoria que els Camps Elisis, el país feliç on no arriba la mort, on la gent no mor mai, o allà on van a raure les ànimes dels benaurats, dels difunts piadosos, es troben precisament a la Lluna, a la banda que mira cap al cel. Les ànimes dels difunts, un cop separades dels cossos, vaguen per la regió etèria situada entre la Terra i la Lluna, durant un temps, purgant les seves impureses, fins que, ja del tot incorpòries, ascendeixen a la Lluna, a les prades elísies.

El cel de les estrelles

Cada estrella té el seu nom i la seva llegenda. La Polar és el Pastor de les estrelles, l'Estel Mariner rutila sobre la vànova de setí estesa de cap a cap de mar, els tres Reis —el cinzell d'Orió— cavalquen per la celístia, les Cabrelles —les Plèiades— pasturen apinyades i el Bou Roig envesteix amb la seva immensa banyamenta tothom que li surt al pas.

Cap a tramuntana, més enllà de les més altes serralades, cel amunt amunt, es troba la terra dels Set Estels. Totes les bèsties que hi pasturen tenen banyes, i els bous, en ramats de set en set, les tenen grandioses.

La mitologia popular explica com una jovada de set bous amb el seu bover es van voler fer amos del món i van ser convertits en estels, en càstig a la seva supèrbia: des de llavors viuen a la celístia. Hom els distingeix bé: formen la constel·lació dels Set Bous, amb el Bover que els mena.

* * *

Tinc raons serioses per creure que el planeta d'on venia el petit príncep és l'asteroide B 612...

Antoine de Saint-Exupéry, a *El petit príncep*, en deixa constància... per a la gent gran: «La gent gran volen xifres.»

Si els dieu: «El planeta d'on venia era l'asteroide B 612», quedaran convençuts i us deixaran tranquils amb les seves preguntes. Són així. No cal enfadar-s'hi. Els infants han de ser molt pacients amb les persones grans.¹

El petit príncep va deixar el seu petit planeta, i la seva flor, i va emprendre el viatge per l'univers, segurament aprofitant una migració d'ocells salvatges. Va conèixer set planetes: el primer, governat per un monarca molt autoritari però que donava ordres raonables; el segon planeta era el del vanitós que fretura d'admiradors; després venia el de l'embriac que bevia per oblidar la seva vergonya... de beure; i el de l'home de negocis que era molt seriós i no tenia temps per perdre; i el del fanaler que encenia —bona nit— i apagava —bon dia— el fanal, perquè era la consigna; i el del vell geògraf que escrivia llibres grandíssims. I el setè planeta on va anar a raure era la Terra:

No és un planeta qualsevol, la Terra. S'hi compten cent onze reis (sense oblidar, naturalment, els reis negres), set mil geògrafs, nou-cents mil homes de negocis, set milions i mig d'embriacs, tres-cents onze milions de vanitosos, o sigui, uns dos mil milions de gent gran.

1. Antoine de Saint-Exupéry, *El petit príncep*, Ed. Laia, Barcelona, 1959 (1ª edició).

Cyrano de Bergerac, enmig d'una escena de Carnaval, fingeix caure de la Lluna —on l'astronomia popular, en observació a ull nu, hi sol veure un home estrany—, del món de color de safrà, com un aeròlit. Els ulls plens de la pols que desprenen els astres, el vestit cobert d'èter, amb pèls d'un planeta als esperons i amb una ploma arrissada a la jupa, arrencada de la cua d'un cometa. Té marcat el senyal d'una dentegada de l'Óssa Major al tou de la cama, i una esgarrinxada del Trident, i duu el vestit esquitxat de llet de la Via Làctia, ha travessat la constel·lació de la Lira trencant-li una de les cordes i duu estrelles d'or enganxades a la capa talment asteriscos.

D'«estar a la lluna», a caure de sobte a l'esquiva realitat, a «tocar de peus a terra».

Altres galàxies

Més universos, més enllocs: els de ciència-ficció, des del planeta dels simis a galàxies llunyanes. ¿Hi ha éssers humans o intel·ligents en els mons estel·lars?, ¿són corporis?, ¿com són biològicament, fisiològicament?, ¿s'alimenten, defequen, tenen sexe? ¿I psicològicament?, ¿i intel·lectualment?, ¿pensen?, ¿com s'expressen, com es comuniquen?, ¿tenen sentiments, passions, són capaços d'estimar, odien? ¿I èticament? ¿Tenen consciència del bé i del mal, són bons, malvats? ¿I com estan organitzats socialment? ¿En llibertat, en anarquies felices, en societats totalitàries? Viuen en santa innocència, en la pura ingenuïtat natural, paradisiàca, feliços i en pau, fins que un mal dia un element forà, terrícola, ve a trasbalsar la seva benestar: ells són els bons i nosaltres els dolents, i l'astre on habiten, la utopia original. Aquí és on la teologia sol formular la qüestió de si hi ha éssers intel·ligents en altres mons, si hi ha pecat original i, per tant, necessitat de redempció.

O bé estan sotmesos a estructures socials totalitàries, tecnològicament avançadíssimes, on s'imposa la igualtat amb colors mats, on la felicitat, l'amistat, la llibertat, la intimitat, l'alegria, l'amor hi són absents i on la pau és fruit de la imposició repressiva del govern totpoderós que planifica i controla fins a la intimitat de les consciències. Són éssers amb un terrible afany de domini del món, de l'univers: ells són els dolents i nosaltres els bons. Són l'antiutopia profètica, un advertiment de fins on podríem anar a raure.

Com és el cas de la novel·la de H. G. Wells, *Els primers homes a la Lluna*. Socialista convençut, Wells projecta a la Lluna les seves preocupacions terrestres. A la superfície de la Lluna no hi ha vida, però sí en el seu interior: els selenites, homes insecte, mostren un elevat grau de cultura, constitueixen una comunitat jerarquitzada i tenen un sistema econòmic comparable al nostre, amb una agricultura i una indústria, i una extensió important a sectors terciaris. Però entre els humans i els selenites la comunicació és tan impossible com entre el capitalisme i el socialisme.

En el millor dels mons

També la teologia s'ha projectat des d'aquesta terra, d'aquest món feble, mesquí i pecador, a l'univers, en una cosmovisió mística i escatològica. L'evolució del món es transforma en autoevolució a través de l'ésser humà personal i social, vers una superconsciència col·lectiva o noosfera, orientada a l'acompliment definitiu del Crist còsmic en el punt Omega, que és el terme absolut i transcendent del món i de la història, més enllà de la mort, coincidint amb el punt Alfa de l'origen. Tal és la fe professada pel paleontòleg, filòsof i teòleg Pierre Teilhard de Chardin: «Tot és per al millor en el millor dels mons possibles.»

CIUTAT LLUNYANA I ÍNTIMA

Ara que el braç potent de les fúries aterra
la ciutat d'ideals que volíem bastir,
entre runes de somnis colgats, més prop de terra,
Pàtria, guarda'ns: —La terra no sabrà mai mentir.

Entre tants crits estranys, que la teva veu pura
ens parli. Ja no ens queda quasi cap més consol
que creure i esperar la nova arquitectura
amb què braços més lliures puguin ratllar el teu sòl.

Qui pogués oblidar la ciutat que s'enfonsa!
Més llunyana, més lliure, una altra n'hi ha potser,
que ens envia, per sobre d'aquest temps presoner,

batecs d'aire i de fe. La d'una veu de bronze
que de torres altíssimes s'allarga pels camins,
i eleva el cor, i escalfa els peus dels pelegrins.

Ho escriu el poeta Màrius Torres, des del Mas Blanc, a Centelles (Osona), malalt terminal, l'any 1939, just al final de la Guerra Civil —«año de la victoria»—, amb Catalunya, la democràcia, desfetes i subjugades. Una ciutat enfonsada, perduda. Però potser n'hi ha una altra més enllà.

La fantasia popular descriu ciutats llunyanes arreu de la geografia dels enllocs. Llegendes de ciutats enfonsades en el mar o en el fons abismós dels estanys, preservades del temps i l'aire que tot ho envelleix i ho fa malbé; o castigades per un cataclisme. Ciutats encastellades en cims inaccessibles, més enlaire que els núvols, on cel i terra es toquen; o camuflades en denses bosquíries, perdudes en valls oblidades on el temps s'ha deturat.

Les unes intuïdes a través de miratges formats per la reflexió de núvols o de roquissars sobre la superfície encantada de les aigües, o per les ombres de tosques o d'algues refractades en les profunditats. D'altres, roques de rares siluetes, figuracions de campanars i merlets i torratxes. Unes altres encara, ruïnes de poblats prehistòrics, «puigs castellers» ibèrics, castells medievals, que la fantàstica arqueologia popular reconstrueix en formes imponents, majestuoses.

Ciutats submergides

Diu la fantasia popular que al fons del mar, al centre de la gran concavitat, hi ha la ciutat de Malica, immensa i plena de claror, on conviuen peixos i éssers humans en perfecta harmonia: els humans no hi senten necessitat corporal ni angúnia de cap mena, s'hi troben realment com el peix a l'aigua. Però només els és donat de viure-hi just un any: llavors els ve la mort, irremissible. A Malica s'hi arriba per una rampa d'amaratge que des de la costa es va enfonsant suaument. Però peixos esquerps i monstres horrorosos espanten tot-hom que gosa apropar-s'hi. I, si algun aventurer aconseguia d'anar-hi, tornar-ne encara fóra més arriscat: els monstres ho impedirién, no fos que es propagués la notícia d'aquest paradís submarí...

* * *

També diuen que allà on ara hi ha l'estany de Guils hi hagué una gran ciutat. Es va enfonsar a causa del terrible cataclisme que va somoure els fonaments del món en morir en creu Nostre Senyor, i n'emergirà quan Jesús tornarà a la fi dels temps. De Guils n'era fill Ponç Pilat, que es va rentar les mans davant la iniqua condemna: aquesta fou la causa de la seva destrucció. Mort Jesús, Pilat vagava esmaperdut pel món fins que va tornar a la ciutat on havia nascut i, en veure-la enfonsada, s'hi va tirar de cap i hi ronda abismat mentre el món serà món. És un estany maleït, el de Guils: el Divendres Sant s'hi veu reflectida l'escena del Calvari amb les tres creus.

* * *

A les profunditats de l'estany andorrà d'Engolasters hi ha una ciutat submergida en càstig al mal cor dels seus habitants envers els pobres. Un dia s'hi presentà Nostre Senyor de pelegrí, captant un mos de pa per l'amor de Déu, però no va trobar ningú que li'n donés ni un mal crostó.

Una pobra dona va dir-li que si un rosegó en quedés al calaix bé l'hi daria. Jesús li va indicar que de les engrunes de farina del fons de la pastera li'n pastés un panet; la dona, malgrat la poca fe, va provar-ho, però en adonar-se que li sortia un pa gros i bonic, llavors l'hi va negar avarament. Jesús va repetir la proposició, i en va tornar a sortir un bon pa rodó, que un altre cop li va ser escatimat; i fins a tres vegades.

De sobte, un terratrèmol va fer estremir els fonaments de la ciutat i un aiguat va inundar tota la vall d'Engolasters, que es convertí en l'estany actual, al fons del qual va quedar la ciutat impenitent. En dies de tempesta s'hi ha sentit ressonar un clam pregon: «¡Feu caritat als pobres de Jesucrist!»

Semblantment va succeir a la rica i populosa ciutat de Cabestany, que fou la capital del comtat de Pallars, ara ofegada als fondals de l'estany de Montcortès. ¿O va ser castigada perquè els seus pobladors, en lloc de defensar la

terra contra la invasió alarb, es van passar a la fe dels moros i van batre's contra els catalans?

* * *

¡Quantes civilitzacions antigues esfondrades! Submergida en el mar hi ha la veritable ciutat d'Empúries. Ran de platja, ¡però no pas allà on s'han fet excavacions! Sota la transparència de l'aigua es pot veure el traçat dels carrers i les cases, i se senten sonar pregonament les campanes de l'església. Va ser enfonsada en càstig al comte d'Empúries, que es va enamorar perdudament d'una donzella mora i va tenir-ne un fill.

¡I la tràgica Troia! Diu que en un cert indret de l'illa de Menorca, es pot veure, encantada al fons del mar. Es desencantarà l'any que, al punt de la Mitjanit de Sant Joan, set Joans i set Joanets la descobreixin: llavors ressorgirà amb la població que l'habitava quan es va produir el seu fatal desenllaç.

* * *

Moltes de les civilitzacions d'antany foren felices, riques i esplendoroses. Però pels pecats contra Nostre Senyor o contra la natura van ser castigades. Ja una primera humanitat, de raça gegantina, va ser anihilada per Jahvè a causa del seu orgull, de la seva supèrbia. Sort que sempre la història reprèn, per un sol home bo que resta i esdevé així capdavanter d'un nou poble.

I s'escaigué, quan començaren els homes a multiplicar-se damunt la faç de la terra i els nasqueren filles, que veieren els fills de Déu les filles dels homes, que eren belles i es prengueren per mullers les que entre totes elles escolliren. I Jahvè digué: «No romandrà per sempre el meu esperit en homes com aquests, puix també ells són carn; i seran els seus dies cent vint anys.» En aquell temps, i després també, hi havia els Nefilim damunt la terra, quan els fills de Déu entraren a les filles dels homes i aquestes els parien. Aquests són els herois des del temps antics, els homes de renom.

I veient Jahvè que era molta la malícia de l'home en la terra, i que totes les formes del pensament del seu cor eren només dolentes tots els dies, es penedí Jahvè perquè havia fet l'home en la terra, i s'entristí en son cor. I Jahvè digué: «Exterminaré de damunt la faç de la terra l'home que vaig crear; de l'home fins a l'animal, fins al rèptil, i fins a les aus del cel, car em penedeixo d'haver-los fet. Però Noè trobà favor als ulls de Jahvè...» (Gn. 6, 1-8).

En una congesta dels Pirineus, entre els pics de Font Argent i Fra Miquel, una llegenda hi endevina les runes de la pecadora ciutat d'Argent. Als seus peus, el riu de Fontalba i l'estany habitat per goges. Argent fou destruïda pel Diluvi Universal i aixafada per la quilla de l'Arca de Noè, que hi va encallar: des d'allí les bèsties van escampar-se altra vegada per la terra. Noè hi va sobreviure, vora l'estany: d'aquí el nom de Noedes. La Nit de Nadal, any rere any, l'han vist anar a adorar el Nen Jesús seguit de tot el seu bestiar.

Encara s'hi podria trobar l'Arca, enmig del bosc, sencera, amatent a l'espera d'un segon Diluvi, per tornar a estalviar tota persona nada i totes les espècies de la terra. I els pastors han vist l'enorme anella de pedra on Noè va amarrar-la, la mateixa anella on Anníbal va fermar el seu cavall en passar el Pirineu, i Carlemany quan va entrar a Catalunya. La Nit de Sant Joan l'anella es torna d'or massís.

* * *

¡I a quants més estanys dels Pirineus no s'hi troben ciutats negades! Al fons de l'estany de Balaig, al Canigó, n'hi ha una d'habitada per diables i bruixes, guardada per un drac bramador: si hom hi llença una pedra al llac, es forma un núvol negre que provoca una densa tempestat d'aigua bullent que rosteix arbres i plantes.

Més ciutats esfondrades

També van ser castigades la prepotent Babel, la luxuriosa Babilònia, i Sodomà i Gomorra, corrompudes pels vicis. I l'Atlàntida puixant. I l'aràbiga Ubar. I la Jerusalem maleïda per haver refusat d'acollir Nostre Senyor:

Quan Jesús arribà prop de Jerusalem i veié la ciutat, arrencà el plor i digué: «Tant de bo haguessis conegut avui on es troba la teva felicitat! Però ara els teus ulls no són capaços de veure-ho: vindrà un dia que els teus enemics construiran al teu voltant un mur de setge, et rodejaran, t'assaltaran per tots costats, us rebatran per terra, a tu i els teus fills, i no et deixaran pedra sobre pedra, perquè no has conegut el moment propici que Déu et concedia.» (Lc. 19, 41-44).

Es conta que al cim de Montserrat hi havia una ciutat pecadora anomenada Trencauous, en la qual Nostre Senyor no trobà ni una sola persona justa digna de misericòrdia. Per això es va esfondrar amb el terratrèmol que es produí quan van crucificar Jesús: moltes de les roques actuals no són altra cosa que trossos de columnes, de torres i murs d'aquella ciutat maleïda. Encara avui, dins els avencs i les esquerdes se senten cants pecaminosos i rialles de princeses i cortesans. Amb el cataclisme, va quedar capgirada: les roques de la santa muntanya no són sinó part dels fonaments deformes esbotzats.

Ciutats d'encantades

Moltes d'aquests ciutats misterioses són poblades de fades. Una llegenda parla de Miranda, una de les ciutats més antigues del món: va ser bastida per gegants al Pirineu, a l'Edat de Pedra. En una balma, una fada encara hi

guarda els seus tresors, entre els quals hi ha un mirall encantat que enamora a qui s'hi mira. Verdaguer, a *Canigó*, fa que sigui ella mateixa que ho conti:

Quan Barcelona era un prat
ja Mirmanda era ciutat,
forts gegants l'han aixecada,
que de pedra amb glavi tosc
quan los veien dintre el bosc
fins los roures tremolaven.

L'aixecaren, fent ensalms,
amb reblums de quatre palms,
amb palets de quatre canes,
entre el secà i l'aiguamoll,
com la vila de Ripoll
entremig de dues aigües.

Allí tinc lo meu casal,
tancadeta amb un penyal
sota el casal hi ha una balma;
de joiells d'argent i d'or,
allí guardo mon tresor,
com sos bonics una garsa.

Lanós, ciutat d'encantaments, el gran llac de les fades. Diuen que la seva reina va enamorar un xicot d'Enveig i se'l va endur al seu palau al fons del llac, amb la condició que no s'havia de girar en tot el camí. Però el noi, en sentir bruels horrorosos de feres al seu pas, no va poder resistir a la temptació instintiva: ell i els monstres van restar encantats de pedra, un roquissar espectral.

La Nit de Sant Joan, que és la nit de l'amor, el jove fadat torna a alenar vida i a córrer adelerat a l'encalç de l'atractiva fada. El llac encomana una claror irisada mentre pugen del fons els cants seductors de les goges i els arpegis de les seves arpes d'or, confosos amb dringueig de vaixel·la i de copes i rialles impúdiques. ¡Ai de qui es deixa endur pels seus encisos! Terribles xucladors l'engoliran, ¡no en sortirà mai més!

* * *

Quan les aigües de l'estany de Banyoles són clares trasllueixen els edificis i carrers d'una ciutat enfonsada; l'església romànica de Santa Maria de Porqueres, vora l'estany, és la rèplica exacta de la que està coberta per les aigües. Hi ha qui, nedant, s'ha esgarrinxat amb el penell del campanar. La Nit de Nadal s'hi veu una claror tènue i s'hi escolta el so apagat de les campanes repicant a matines.

Al fons del fons hi ha el palau de les fades: s'hi entra per les esquerdes de la balma de les Estunes. Dins el seu palau meravellós, les aloges teixeixen fils d'or amb teler de cristall i llançadora de vori.

L'urbanisme sagrat

La mitologia traeix la nostàlgia no sols de la natura paradisiàca, sinó també de ciutats. Primer serien les ciutats sagrades, bastides en el centre del món. Emmurallades, amb torres de defensa, temples i palaus de cúpules lluent, amb avingudes que fan cap a una plaça major amb un brollador d'aigua cantadora.

Per als antics, la fundació d'una ciutat repeteix la creació del món: consagra un espai, marca un traçat que delimita el sagrat interior —el *mundus*, el «pur»: pròpiament, el «món»— i el profà exterior —l'*immundus*, l'«impur», l'«estranger»: el que és «fora del món»—. L'espai sagrat és sempre «orientat», en relació amb el Sol, a Orient. La creu o cruïlla dels carrers o eixos principals —*cardo* i *decumanus* a les ciutats romanes— n'assenyala el centre: allà s'hi eixampla la plaça —el *forum*—, amb un pedró, una columna, una creu, una font o un sortidor, un arbre venerable. I a la plaça hi ha el temple. Encercant la ciutat, les muralles, les portes orientades als quatre punts cardinals. Defora, el que és immund, els monstres, els diables, convertits en curioses gàrgoles. També el Cel ha estat representat com una ciutat, des de les primeres civilitzacions urbanes: Babilònia, la Jerusalem apocalíptica... I encara avui Jerusalem, Roma —ciutat eterna—, la Meca són centres sagrats del món, prefiguracions de la Ciutat de Déu, fites de multitudinaris pelegrinatges.

Tenia una muralla gran i alta, amb dotze portes... Tres de les portes miraven a llevant, tres al nord, tres al sud i tres a ponent... La ciutat és quadrada: la seva llargada és igual a l'amplada... La muralla era tota de jaspi, i la ciutat, d'or brunyit com el cristall. Els fonaments de la muralla eren dotze pedres precioses de tota mena: la primera era jaspi; la segona, safir; la tercera, calcedònia; la quarta, maragda; la cinquena, sardònix; la sisena, sarda; la setena, crisòlit; la vuitena, berille; la novena, topazi; la desena, àgata; l'onzena, jacint; la dotzena, ametista. Les dotze portalades eren dotze perles, i cada portalada, una sola perla. I la plaça de la ciutat era d'or brunyit, que emmirallava com un vidre (*Ap.* 21, 12-21).

Les ciutats, la ciutat

Les ciutats santes però també les ciutats humanes, les que, a la Mediterrània, van inventar la primera democràcia, la primera urbanitat. Els intel·lectuals grecs són urbans; Sòcrates —segons Plató—, tracta la natura amb menyspreu:

Els camps i els arbres no m'ensenyen res, i només en la ciutat puc treure partit del contacte amb els altres homes.

Segles a venir, Eugeni d'Ors, en una de les seves «glosses», aprofundeix en la significació essencial de la ciutat, de la ciutadania, elevant-la a categoria:

La construcció de la Ciutat és el sentit mateix de la història. —Sobre quin camp es construeix la Ciutat? Sobre el camp de la Solidaritat, de la interdependència entre els homes—. Quina és la matèria, la terra eterna d'aquest camp? Aquesta: la socialització de la idea dels «jo».

[...]

Tots els «jo» particulars neixen, viuen, moren, es mouen, en fi, dins un «jo» superior, un «jo» públic. «In illo vivimus, movemur et sumus». Aquest és l'Estat (en el vast i noble sentit de la paraula, en el sentit realista de la paraula), és a dir, la Ciutat en construcció, la Ciutat *in fieri*. El «particular» diu «jo», però la Ciutat, que devé, diu també son jo. I, sense saber-ho, el minúscul «jo privat» s'alimenta del majúscul «Jo públic». Quan aquell romp la seva comunicació amb aquest, mor.

El model de la ciutat, la seva mesura, és la *polis* grega, real i ideal alhora. Tanmateix, és curiós que quan Thomas More descriu la ciutat modèlica, al país d'Utopia, manté en la imaginació el traçat urbanístic més clàssic:

Amauroto està situada en la falda d'una muntanya, i és de forma quadrada.

[...]

Cada una de les ciutats se subdivideix en quatre districtes iguals, cada un dels quals té en el seu centre una plaça on hi ha els magatzems generals comuns a tots.

Quatre parts del món, de la ciutat, del terme municipal, cada un d'ells una «quadra», un *quartier*, un barri. Amauroto és una ciutat dels homes, clàssica i alhora moderna, renaixent, geomètrica, racional, progressista; també conserva, en la fantasia de l'humanista cristià, traces de la Ciutat de Déu. Ciutat mística, nostàlgia d'utopia, nostàlgia de ciutat, d'una ciutat llunyana, de la qual la real no és altra cosa que un transsumpte imperfecte.

La ciutat somiada, la ciutat enyorada

L'emigrant, des d'un tràgic esquinçament interior, deixa el seu indret per anar a l'encalç de la ciutat llunyana, per una objectiva necessitat de subsistència, però alhora per un íntim anhel d'utopia. No són pas els més necessitats els que se'n van, ni els més forts, ni els de més edat; són els joves els que lleven àncores, els somiadors, els més aventurats. ¡Fer les Amèriques! ¡Desembarcar a Europa!

L'exili s'ofega a mig camí
 sense deixar rastre de frustració.
 Un paradís sense aigua és el nostre somni preferit,
 i la nostra salvació, aquesta barca.
 Però la barca no duia cap nom
 ni tenia adreça.
 Aigua beneïda,
 ¡porta les nostres pregàries a cada llar!
 A cada sant li portarem espelmes
 i hi sacrificarem l'última bèstia.
 L'horitzó només ens ha promès
 onades de sospirs i mutanyes de cansaments.
 S'enfosca l'aigua tan a prop i tan lluny,
 i s'enfosca l'ànima.
 El vent del sud bufa olor de morts.
 Cementiris líquids.
 Noms descolorits.
 Res no ens atura en aquest camí cap a la nova Meca.
 Creiem en aquest mar, pou de miracles.
 I si patim és perquè anem a contracorrent.
 Homenatge al mar, homenatge al seu poble.
 La teva esquena no es cansarà mai
 i mai no ens cansarem nosaltres.

Aquest poema l'ha escrit —data: juny de 1993— Abdelghani El Molghy, en àrab i en català, un jove marroquí de Marràqueix que ara viu a Manlleu. Descriu l'aventura de les fràgils «pateres» atapeïdes de joves magribins compatriotes seus que travessen l'estret de Gibraltar. Viatge clandestí, contra el vent i les lleis d'estrangeria, a favor d'un anhel, a l'encalç d'una utopia, imaginada il·lusòriament com una nova Meca. També Salvador Espriu, a l'«Assaig de càntic en el temple», expressava la temptació d'anar-se'n lluny a trobar la ciutat, la civilització amb ribets d'utopia. ¡Quants no l'havíem recitada!

Oh, que cansat estic de la meua
 covarda, vella, tan salvatge terra,
 i com m'agradaria d'allunyar-me'n
 nord enllà,
 on diuen que la gent és neta
 i noble, culta, rica, lliure,
 desvetllada i feliç!
 Aleshores, a la congregació, els germans dirien
 desaprovant: «Com l'ocell que deixa el niu,
 així l'home que se'n va del seu indret»,
 mentre jo, ja ben lluny, em riuria
 de la llei i de l'antiga saviesa
 d'aquest meu àrid poble.
 Però no he de seguir mai el meu somni

i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo, a més, amb un
desesperat dolor
aquesta meva pobra,
bruta, trista, dissortada pàtria.

Però Espriu no se'n va, conclou el poema amb l'antiutopia de quedar-se «fins a la mort», expressió de la dura fidelitat radical —d'arrelament— a la pròpia realitat, més ençà dels anhels i dels somnis. Sense negar, tanmateix, l'esperança. Deu ser el batec fondo de l'aire, del paisatge, de la pròpia gent, el sentiment del terror com la mare, com la «màtria», la «nació» —és a dir, el lloc on hom és nat, d'on hom és natural—, el racó on reposar finalment per sempre més. Aquell «mes ai, tornau-me en terra, que hi vull morir» de «L'emigrant» de Verdager. O aquella esperança de «terra promesa» com el «país del gran repòs», després d'un pelegrinatge mil·lenari —sempre un èxode— pel desert del món a través de la Golah, que canta Salvador Espriu en *La pell de brau*:

I el més vell dels vianants
l'assenyalà amb el llarg
bastó de la seva autoritat,
mostrant-lo als altres,
i després indicà aquests camps
i va dir:
—Certament aquí descansarem
de tota la vastitud dels camins
de la Golah.
Certament aquí
m'enterrareu.
I eren també enterrats,
un a un, a Sepharad,
tots els qui amb ell arribaven,
i els fills i els néts,
fins a nosaltres.
[...]
Per això, quan algú
de tard en tard s'atansa
i amb un posat sever
ens pregunta:
«Per què us quedeu aquí,
en aquest país aspre i sec,
ple de sang?
No és certament aquesta
la millor terra que trobàveu
a través de l'ample
temps de prova

de la Golah»,
nosaltres, amb un lleu somriure
que ens apropa el record
dels pares i dels avis,
responem només:
—En el nostre somni, sí.

Sempre, íntimament, hi ha la pròpia terra i, en ella el poble, la vila, la ciutat concreta i llunyana alhora, barreja de realitat i d'utopia, enyorada i somiada, en el fons del miratge.

LA VOCACIÓ D'UNA CIUTAT

Urbanisme i utopia

Si Jules Verne, davant l'Acadèmia d'Amiens, va descriure la seva ciutat ideal, amb el títol *Amiens l'any 2000: utopia urbanista*, en aquella mateixa època Ildefons Cerdà estudia i dissenya la pròpia utopia urbanista amb la Reforma i l'Eixample de Barcelona. Cerdà pertanyia als cercles progressistes i revolucionaris barcelonins, al costat de Narcís Monturiol, de Josep Anselm Clavé, influïts tots ells per les idees del socialisme utòpic. Cerdà valora els estudis urbanístics del seu temps arreu d'Europa i alhora recull les propostes dels models de comunitats autosuficients del socialisme utòpic francès, però va més enllà: la seva *Teoría general de la urbanización* (1867) realitza per primera vegada una anàlisi sistemàtica de l'estructura urbana d'una ciutat i una teoria històrica i estructural del fet urbà. En una primera part, inclou una història de la urbanització, un estudi de l'estat de la urbanització en el seu temps i una anàlisi teòrico-històrica de les relacions entre els sistemes de locomoció i la formació de les ciutats. La segona part de l'obra és l'*Aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de la ciudad de Barcelona*, en la qual estudia tant la topografia com la població i el funcionament de la ciutat i formula la important distinció entre «urbs o continent» i «contingut o població». La tercera part és la més simptomàtica de la seva adscripció socialista: *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856*: hi analitza els recursos econòmics dels treballadors, per imaginar un pla de desenvolupament urbà que eviti l'especulació i permeti a les capes populars d'accedir a habitatges dignes. La seva *Teoría* no es podrà dur a la pràctica, no pas pel seu caràcter utopístic, sinó per causa de la política de la Restauració, que posa fi a una època de domini progressista i liberal.

Cerdà té en compte la lluita nacional contra el tractament borbònic de Barcelona com a plaça militar, que se centra en la reivindicació popular d'enderrocar la Ciutatella i les muralles medievals, amb el crit de «ja baix les muralles!».

Però també té en compte el fet sociològic de les successives onades immigratòries, que densifiquen fortament l'espai edificat, i la vocació industrialista de la Barcelona del seu temps. Cal anar més enllà d'una simple reforma urbanística burgesa: la seva ciutat igualitària i illimitada pretén resoldre les contradiccions centre-perifèria, rural-urbà i burgesia-proletariat.

Les «mansanes» seran el mòdul d'aquesta triple superació. I també l'espai viari, que permetrà l'eixamplament il·limitat del conjunt de l'espai urbà i acabarà alhora amb la dispersió de l'hàbitat i amb les densificades concentracions urbanes. Les noves tecnologies del transport resoldran el problema de fer proper el distant: Cerdà preveu la possibilitat d'un transport no col·lectiu, que anomena «locomotora individual». El Pla Cerdà és de 1859, la seva visió prospectiva és admirable.

La ciutat encisera

És llavors que Verdaguer, en l'«Oda a Barcelona», no se sap estar de descriure amb versos èpics la gran ciutat que s'eixampla en l'espai i en el futur:

En nàixer amazona, de mur te coronares,
mes prompte ta creixença rompé l'estret cordó;
tres voltes te'l cenyires, tres voltes lo trencares,
per sobre el clos de pedra saltant com un lleó.

Per què lligar-te els braços amb eix cinyell de torres?
No escau a una matrona la faixa dels infants;
més val que l'enderroques d'un colp de mà, i esborres.
Murallles vols ciclòpees? Déu té les do més grans.

Déu te les da d'un rengle de cimes que et coronen,
gegants de la marina des de muntanya al peu,
que ferms de l'un a l'altre les aspres mans se donen,
formant a tes espatlles un altre Pirineu.

[...]

Lo teu present esplèndid és de nous temps aurora;
tot somiant fulleja lo llibre del passat;
treballa, pensa, lluita; mes creu, espera i ora.
Qui enfonsa o alça els pobles, és Déu que els ha creat.

El mite de les ciutats enfonsades a conseqüència de no seguir la pròpia vocació. Consecutivament, Maragall l'admira i l'amonesta en una «Nova Oda a Barcelona», amb amor exigent, ¡sentint-se-la contradictòriament tan seva!

—On te'n vas, Barcelona, esperit català
que has vençut la carena i has saltat ja la tanca
i te'n vas dret enfora amb tes cases disperses,
lo mateix que embriagada de ta gran llibertat?
[...]
Corre enllà, corre enllà, corre enllà, Barcelona,
que ja et cal ésser una altra per ésser la que deus;

perquè ets alta i airosa i fas molta planta,
 però bé et falta encara molt més del que tens.
 Ets covarda, i crudel i grollera,
 Barcelona, però ets riallera
 perquè tens un bell cel al damunt;
 vanitosa, arrauxada i traçuda:
 ets una menestrala pervinguda
 que ho fa tot per punt.
 Alces molts gallarets i penons i oriflames,
 molts llorers, moltes palmes,
 banderes a l'aire i domassos al sol,
 i remous a grans crits tes espesses gentades,
 per qualsevol cosa acorruades entorn de qualsevol.
 Mes, passada l'estona i el dia i la rauxa
 i el vent de disbauxa, de tot te desdius;
 i abandones la via i la glòria i l'empresa,
 i despulles el gran de la grandesa.
 I encara te'n rius.
 [...]

Tal com ets, tal te vull, ciutat mala:
 és com un mal donat, de tu s'exhala:
 que ets vana i coquina i traïdora i grollera,
 que ens fa abaixar el rostre
 Barcelona! i amb tos pecats, nostra!, nostra!
 Barcelona nostra!, la gran encisera!

«Hi ha poquíssims casos de ciutats amb tant imaginari com Barcelona»,
 remarca Manuel Vázquez Montalbán:

Ha tingut una selecció increïble dels millors escriptors de tots els temps, des
 de Soldati al premi Nobel Claude Simon. De Thomas Mann fins a Jean Genet, la
 llista és inabastable, impressionant. [...] L'imaginari i la mitologia de la ciutat per-
 tanyen al territori de la memòria.

Pere Quart, uns quants anys després, reprèn en una altra «Oda a Bar-
 celona»:

Barcelona,
 rumbeges el barri aristocràtic
 amb roba proletària.
 somriu amb urc, amb impaciència
 la gent nova i jove.
 Ai ton capritx fill de l'antiga enveja,
 que finalment caldrà que ofeguis!
 Sofrí tant!
 I no pas fam o nuesa:
 l'exaltació xarona del privilegi.

La vanitat erecta.
 L'atzar estult.
 L'oprobri de la beutat antiga.
 La pau de l'ànima
 bescanviada per monedes i voluntat esclava.
 El treball prostituint-se
 en les cambres secretes del negoci,
 enllefiscant-se
 en les llaors del luxe...
 Barcelona, contempla't.
 Barcelona, no cantis.
 Ausculta aquest cor teu que s'escarrassa a batre.
 No et deturis. Plora una mica cada dia,
 quan la Terra comença
 un altre tomb, ullcluca.
 A poc a poc, no et distraguessis
 amb les fulles que el vent requisa als arbres.
 Ni amb el presagi de les ales noves.
 Treballa. Calla.
 Malfia't de la història.
 Somia-la i refés-la.
 Vigila el mar, vigila les muntanyes.
 Pensa en el fill que duus a les entranyes.

Anar-se'n o romandre, no per això hom deixa mai d'estar a l'àncora de la seva ciutat, utopia contradictòria entre la ciutat llunyana i la present. Aquell «roda el món i torna al Born», com sense haver-ne marxat mai, duent-lo sempre a dintre. Una vegada més, el poeta grec Konstandinos Kavafis —com si respongués a Salvador Espriu o el seguís en l'«Assaig de càntic en el temple»— sap expressar-ho des de la pròpia experiència, i com una advertència davant la temptació de fugir-ne, d'allunyar-se'n:

Has dit: «Me n'aniré en una altra terra,
 me n'aniré en una altra mar.
 Bé hi haurà una ciutat millor que aquesta.
 Cada esforç meu és una sentència que em condemna;
 i el meu cor sembla un mort colgat dins una tomba.
 Fins quan ha de ser que em romangui
 l'esperit en aquest marasme?
 Cap on sigui que giro l'ull, pertot on miro
 veig de la meva vida aquí les negres runes,
 aquí on he passat tants anys
 i he devastat i he fet destrossa.»
 Uns nous indrets, no els trobaràs,
 no trobaràs, no, unes altres mars.
 La ciutat, on tu vagis, anirà. Pels mateixos
 carrers faràs el tomb. I en els mateixos barris

t'envelliràs, i en aquestes mateixes
cases et sortiran els cabells blancs.
Sempre serà en aquesta ciutat que arribaràs.
Cap a uns altres llocs, no ho esperis,
no hi ha vaixell per a tu, no hi ha camí.
Tal com has devastat aquí la teva vida,
aquí, en aquest racó petit, és en tota la terra que n'has fet la destrossa. ¹

1. Konstandinos Kavafis, *Poemes* (traducció de Carles Riba), Ed. Curial, Barcelona, 1983.

«NO ÉS I SERÀ...»

Hem rodat el món, illes llunyanes, terres incògnites, galàxies inabastables, ciutats submergides... Hem rescatat de l'eternitat passada l'enyorança arcaica de paradisos terrenals, i hem albirat amb admiració i temor futurs escatològics de progrés il·limitat. Hem escrutat en l'imaginari col·lectiu universos mítics, anhels irrealitzats, somnis fantàstics. Per retornar al nostre indret, a la nostra realitat concreta, a la nostra condició humana més terrenal, als nostres quefers quotidians. Perquè l'únic Enlloc és «en lloc», *in situ*, el lloc concret i determinat d'on som, on vivim, on treballem, on estimem. I alhora el planeta Terra tot sencer.

I tanmateix, la fidelitat al concret, a la situació que ens defineix —que ens marca els fins, els límits— i ens envolta, no ens excusa del compromís ètic d'imaginar, d'inventar, d'optar, de comprometre'ns per allò que hauria de ser i no és; encara ens exigeix que mirem al nostre entorn amb una nova mirada, per descobrir poèticament, profèticament, èticament, allò que batega en la realitat, que malda per venir a l'existència des del no-res, des del caos, des del conflicte, de la lluita, del neguit, de l'esperança.

La temptació pragmàtica

La temptació, avui, té rostre de pragmatisme il·lustrat, curt de mires, amb aparença de fidelitat al real, però negant la dialèctica, com si fóssim els humans que anéssim al darrere de la història en lloc de ser-ne protagonistes, és a dir, responsables, capaços i amb el deure de respondre'n. Com si reconèixer els condicionaments volgués dir plegar-nos al seu determinisme, rendir-nos, reconèixer-nos vençuts; ¡vet aquí el realisme! Aquest pragmatisme il·lustrat forma part de la cultura de l'individualisme eixorc, desenganyat, temorós de parany, tocat de culpabilitats indefinides, encomanat d'inseguretats i de pors, ofegat de buidor, mancat d'horitzons, reduït als propis límits. Els cants de sirena del final d'aquest mil·lenni no llancen la nostra nau als escullers de la quimera sinó que pretenen deixar-la ancorada en la badia de l'absència.

Diuen: «És saludable, per fi, que no hi hagi utopies; les utopies ens obliguen a sacrificar el present, que és l'únic que compta, l'únic que realment tenim, l'únic repte al qual hem de respondre. Sacrificar el present real a un fu-

tur dubtós, imaginari. Perillosa alienació la de refugiar-nos en un amagatall mític, quasi religiós, que ens abstreu del procés històric real. Cal baixar del cel utòpic al concret, tocar de peus a terra.»

Manuel Vázquez Montalbán, en una entrevista publicada a l'*Avui* (10-IV-1994) comenta críticament l'actual tendència a oblidar, a l'amnèsia, a tractar els esdeveniments del passat com si fossin fenòmens invisibles:

Forma part d'una ofensiva cultural dominant, de la dèria de la filosofia hegemònica, d'aquesta filosofia neodeterminista, neopositivista, neoliberal, de desqualificar al mateix temps tot el que signifiqui memòria i utopia. La memòria els sembla inútil perquè és un model que ja no serveix, i la utopia, una bestiesa. Per a ells, l'única evidència que tenim és el present i el que hem de fer és reconduir i administrar el present. Desqualificar el passat i el futur implica la no-obligació de tenir uns referents d'allò que hauria estat possible i no ha estat, és a dir, del model que s'ha perdut o que s'ha traït. ¿Com poden defensar un món que està predestinat per forces tan terribles?, ¿com es pot lluitar contra el determinisme d'un present en nom d'un futur alternatiu? Això entra dins l'estratègia de la tendència cultural dominant, allò que Sciascia anomenava el present com a inquisició.

Aquest refús de la utopia, pragmàtic però tocat d'un indissimulat nerviosisme, amb aparença de lúcida i realista, està marcat per una profunda desmoralització. La nostra segona «moral de la derrota» d'aquest segle. José Luís Aranguren, en una conferència donada a la Casa de Cultura de Girona (febrer de 1990), s'hi ha referit: desmoralització tant en el sentit de crisi dels valors morals com en l'actual accepció «esportiva» (que entén moral com a ànims: «tenir moral» «aixecar la moral»). Aquesta desmoralització prové de «la creixent distància entre allò somiat i allò real, entre moral i allò que deixa de ser-ne».

Els valors —segueix dient Aranguren— eren projectes de vida, però la nostra època viu pendent del present, i això suposa una greu reducció. La necessitat que alguna cosa doni sentit a la vida ens ha portat a la substitució dels valors morals pels valors trivialment estètics (presència, imatge, maquillatge, aparença, decòrum, «dignitat»...). El moment actual es caracteritza pel fet que «estem sumits en la perplexitat», per un sentiment individual i col·lectiu d'impotència i per un afebliment de la raó moral. Com sovint es creu —o es vol fer creure—, no hi ha principis, només resultats.

El realisme de la utopia

Però hi ha uns irrenunciabls utòpics. La política no pot ser només «l'art del possible», sinó el sentit de la *polis*, de la ciutat humana. L'educació no es pot limitar a l'aprenentatge de destreses per comportar-se en aquesta societat, per reeixir-hi, sinó, en tot cas, per «re-eixir-ne», per anar més enllà: han de defensar el dret del jovent a ser joves, a creure, a somiar, a estimar. La con-

dició humana rau precisament en l'anhel existencial d'anar més enllà dels propis límits, en la voluntat constant de superació: viure és vibració, tensió dialèctica vers allò que encara no és, per fer que sigui. Per això la utopia és alhora més enllà i més endins; més que un enlloc és una altra dimensió.

¿Realisme o utopia? La utopia és realista, perquè respon a la capacitat humana de somiar, d'imaginar, d'inventar, d'obrir camins allà on no n'hi havia, d'anar a contracorrent, de trasbalsar, de transformar.

La utopia és realista: neix de la crítica de la realitat, però d'una crítica que no es limita a constatar uns fets lamentables i a acceptar que no tenen remei. Coneix els condicionaments, els límits, però no s'hi conforma. S'oposa a les negacions i injustícies del present i hi planta cara. No pacta amb el mal, amb la injustícia, amb la misèria. Per realisme històric, sap que hi ha hagut transformacions en la història de la humanitat i vol continuar-les, per la via de la llibertat i la justícia. La fe utòpica no és pas il·lusòria, sinó que es fonamenta en una confiança històrica.

La utopia és realista perquè el seu idealisme es formula críticament, agosaradament, des d'una clara i dura consciència de la societat real. Com deia Albert Einstein,

ser idealista quan hom viu als llimbs no té cap mèrit. Sí que en té, però, continuar-ho essent quan hom ha percebut la fetor d'aquest món.

La utopia, una aposta

El futur no és pas predeterminat sinó inèdit, perquè el present és gràvid d'esperança. Karl Popper, des del punt de vista de la ciència, ve a confirmar-ho:

La nostrá mateixa comprensió del món canvia les condicions del món canviant; i semblantment ho fan els nostres desigs, les nostres motivacions, les esperances, els somnis, les nostres fantasies, les hipòtesis, les teories.

[...]

Tot això equival al fet que el determinisme és, senzillament, erroni: tots els seus arguments tradicionals s'han marcit i l'indeterminisme i el lliure albir s'han convertit en part de les ciències físiques i biològiques.

Allò de «voler és poder», d'alguna manera, pot tornar a ser veritat. Cal voler, cal optar: assumir la utopia. Giulio Girardi precisa:

La utopia no és una certesa, és una aposta històrica. És una opció. No és una font de seguretat. És un risc que, tanmateix, val la pena de córrer.

I s'explica:

Probablement havíem identificat massa coneixement científic amb coneixement fet de certes. Però no és pas així. El coneixement científic procedeix sistemàticament per hipòtesis, per representacions de la realitat que són anticipadores. És a dir, anteriors a la verificació empírica. Orienten la investigació i la recerca en una certa direcció. La seva validesa està vinculada i ha de ser jutjada per la seva fecundació a nivell «heurístic», a nivell de recerca. És a dir, una hipòtesi és fecunda quan ens permet descobrir nous aspectes i unificar noves dimensions de la fenomenologia i arribar, de mica en mica, a elaboracions i visions més de conjunt.

I és fecunda pràcticament perquè permet dominar la realitat a través de la tecnologia i d'altres instruments. Així podem afirmar que el coneixement humà no és un lloc de certes sinó que té un caràcter problemàtic i probable. Assumeix conscientment el risc d'equivocar-se. Implica audàcia intel·lectual, imaginació, anticipació.

Girardi fa referència a la figura de Pascal com a científic i com a filòsof:

A nivell filosòfic, Pascal planteja la importància de l'«aposta». Amb això es vol dir que hi ha certs nivells de coneixements on només es pot «apostar». Això és molt seriós. No és el recurs fàcil al qual hom va a raure quan no es té cap solució. Es tracta d'un camí nou que mena al coneixement.

[...]

L'alternativa de la qual parlem ara, en el camp de la investigació política, seria com una anticipació de la realitat, una direcció de recerca, que té un caràcter problemàtic, és a dir, que no es fonamenta en el que és segur. Això vol dir que no podem garantir amb seguretat que una alternativa sigui possible.

Hi ha moltes raons per pensar que no. Però no n'hi ha cap per pensar que «segurament» no és possible. Aquesta posició implica audàcia. És com un moviment de la imaginació que exigeix una verificació històrica. No és una Utopia en el sentit pejoratiu d'«anem a contemplar». No, no es tracta pas d'això, sinó d'«anem a verificar-la» precisament veient quina és la seva fecunditat. Tal com, anàlogament, es fa amb les hipòtesis científiques.

Profecia, poesia

Una opció utòpica d'aquest caire és capaç de provocar alhora una creativitat teòrica i una activitat pràctica. Desvetlla energies, capacitats de projectar. La confiança —deia Popper— canvia les situacions existents, és creadora, desvetlla confiança en les persones, en els grups, en els pobles, i els ajuda a descobrir noves potencialitats que desconeixien. Segueix Girardi:

L'aposta per la utopia és una aposta històrica i existencial. Consisteix a dir: «Jo assumeixo aquests riscos, jo em fico en aquesta aventura, per més que no n'estic segur. No hi ha seguretat en el triomf final.»

[...]

Les seves motivacions no sorgeixen d'una anàlisi objectiva, de cap anàlisi eco-

nòmica. Són forces històriques que poden ser descobertes precisament per aquesta mateixa tensió històrica.

Aquesta tensió utòpica es converteix, llavors, en una càrrega profètica, perquè és una anticipació d'un futur nou, més ple. Un futur que qüestiona de soca-rel el present, que canvia el sentit de la política, que es fonamenta en la solidaritat com a força subversiva i en l'esperança com a raó de ser. Aquest plantejament de la utopia

no nega, necessàriament, el realisme sinó ben al contrari: manifesta noves dimensions de la realitat, perquè desplaça les fronteres del possible. Perquè revela regions de la realitat l'existència de les quals no se sospitaven. I això perquè la realitat és més gran que no la raó humana. No la descobreix només la raó, sinó, també, la passió, la imaginació, la creativitat del revolucionari, del poeta, del creient.

Precisament, també Aranguren conclou així el seu discurs, intentant respondre a la qüestió de qui pot ser, en la nostra època, un reformador moral. La creació moral actual —diu— prové dels poetes i dels artistes, dels creadors de l'estètica no trivial —Heidegger s'informava contínuament en Rilke—. Els filòsofs només reflexionen sobre la tasca dels creadors de moral, que són els artistes amb la seva «imaginació ètica» —en el sentit de nova mirada, d'invenió, comparable a la imaginació estètica—. Joan Vinyoli, en l'últim poema del seu últim llibre, *Passeig d'aniversari* (1984), conclou:

D'ençà d'aquell excés
totes les coses se'm canvien sempre
en altres de millors, insòlites: si rocs,
en diamants; si didals, en campanes
tocant a festa; si agulles de cosir,
en parallamps d'acer; si cavallets de fira,
en constel·lacions.
I, doncs, és falsa
tota queixa que digui, tot gemec que faci,
tot ploricó:
que el que, però, perdura
ho funden els poetes.

Sumari

«Això era i no era...»	7
------------------------------	---

ALTRES MONS, ALTRES TEMPS

<i>El país d'Enlloc</i>	11
Una paraula bescantada	11
En nom de la ciència	12
Una aventura apassionant	14
Perillós somiar	15
Esperit de contradicció	15
«¡Demaneu l'impossible!»	16
El camí i l'horitzó	17
<i>Paradís, terra promesa</i>	19
L'Edat d'Or	19
Retorn al Paradís	22
Estrenar el temps	23
L'hort de les tres taronges	24
El centre del món	25
«In illo tempore...»	25
<i>La ciutat filosòfica</i>	27
La república ideal	27
L'ànima de la ciutat	28
<i>La ciutat teològica</i>	30
La història té un sentit	31
La temptació de la cristiandat	31
<i>L'edat de l'esperit</i>	33
La revolta dels benaurats	33
La llibertat de l'Esperit	34

<i>El seny i la follia</i>	37
<i>La nova illa d'Enlloc</i>	39
Utopia, una lúcida visió	40
<i>L'edat d'inventar</i>	43
«De revolutionibus...»	44
La Ciutat del Sol	46
La ciutat científica	47
<i>Utòpica natura</i>	49
L'home i l'Estat	50
La universalitat dels drets humans	51
<i>¡Anem a Icària!</i>	53
Un comunisme fraternal	53
Assajar la utopia	54
<i>La revolució escatològica</i>	57
La nova era	58
La humanitat solidària	59
La societat sense classes	60
Homenatge a Catalunya	60
«M'estimo els insurgents...»	61
<i>Utopies de novella</i>	63
«Notícies d'Enlloc»	63
«El País d'Elles»	64
<i>Contra-utopies</i>	68
Un món feliç	68
Mil nou-cents vuitanta-quatre	70
La màquina del temps	72
<i>S'ha esbotzat un mur</i>	74
¿La fi de la utopia?	75
<i>Una mala nova</i>	77
Aquelles primaveres...	77
Malaguanyada utopia	78
La història continua	79
«Has de pregar que el camí sigui llarg»	80

GEOGRAFIA DELS ENLLOCS

<i>L'imaginari col·lectiu</i>	85
Allà on es pon el sol	86
L'Atlàntida, un imperi esfondrat	86
<i>Els viatges fantàstics</i>	90
Geografies inversemblants	90
La realitat del fantàstic	91
La fantasia del real	92
<i>Illes, il·lusions, miratges</i>	95
Illes afortunades	96
Illes maleïdes	97
L'encís de les sirenes	98
L'illa de «si jo manés»	99
<i>Terres incògnites</i>	101
Paradisos de rondalla	102
La terra de la Fosca	104
La terra de Sota	104
Pobles estrafolaris	105
Zoologies fantàstiques	106
Més paisatges fabulosos	107
Cucanya	108
Xerinola	109
La terra del Poc Pa	109
Xauxa	110
Gandòfia	111
<i>El sentit de les utopies populars</i>	112
Un comunisme d'arrel tradicional	113
Un cristianisme d'arrel popular	114
El folklore com a concepció del món	116
<i>Constel·lacions somiades</i>	118
El Cel de Nostre Senyor	118
El cel de les estrelles	119
Altres galàxies	120
En el millor dels mons	121

<i>La ciutat llunyana i íntima</i>	122
Ciutats submergides	123
Més ciutats esfondrades	125
Ciutats d'encantades	125
L'urbanisme sagrat	127
Les ciutats, la ciutat	127
La ciutat somiada, la ciutat enyorada	128
<i>La vocació d'una ciutat</i>	132
Urbanisme i utopia	132
La ciutat encisera	133
« <i>No és i serà...</i> »	137
La temptació pragmàtica	137
El realisme de la utopia	138
La utopia, una aposta	139
Profecia, poesia	140

COLLECCIÓ «CULTURA POPULAR»

1. Llorenç Prats, Dolors Llopart, Joan Prat, LA CULTURA POPULAR

A CATALUNYA. Estudiosos i institucions (1853-1981)

Aquest estudi eminentment documental segueix un fil històric a través del qual es presenten les principals iniciatives personals i institucionals relacionades amb la cultura popular a Catalunya des dels primers treballs sobre literatura popular el 1853 fins als nostres dies. En una primera part, s'ocupa de la història del folklore a Catalunya des de la Renaixença fins a la Guerra Civil. La segona part abasta l'època franquista. El breu apèndix final intenta una reflexió sobre l'etapa actual. Una obra utilíssima i de referència inevitable per als estudiosos de la nostra cultura popular.

2. Gabriel Janer Manila, PREGONER DE QUIMERES

En aquest aplec de treballs diversos (ponències, articles, conferències...) l'autor insisteix en els conceptes de cultura i educació que ha plantejat al llarg de la seva obra: una cultura que, pel seu afany d'esdevenir popular, es constitueix en consciència de la col·lectivitat, en procés de cohesió, en instrument d'identificació col·lectiva.

3. LA CULTURA POPULAR A DEBAT

(edició a cura de D. Llopart, J. Prat i Ll. Prats)

Recull de les ponències presentades al Seminari de Cultura Popular organitzat per l'Institut Català d'Antropologia (1983-1984) i que es desenvolupà a partir de dos grans eixos: la cultura popular com a camp d'estudi i la cultura popular com a camp d'acció. Al llarg d'aquests treballs el lector trobarà un ampli registre de les diverses reflexions que, entorn de la denominació de cultura popular, s'han esdevingut i s'estan esdevenint encara al nostre país.

4. Gabriel Janer Manila, PEDAGOGIA DE LA IMAGINACIÓ POÈTICA

Una reflexió entorn de la incidència dels llenguatges poètics en les estructures que configuren la imaginació de l'home. Una sèrie de propostes didàctiques sobre allò que ha d'ésser la pedagogia de la imaginació. Una incitació a la feina d'estimular la descoberta del joc d'imaginar. D'interès especial per a mestres, pedagogs i animadors culturals.

5. Isidre Vallès i Rovira, ARTESANIA, ART I SOCIETAT

Contràriament als qui consideren l'art com a producte derivat o secundari de l'artesania, aquesta obra distingeix els camps propis de l'una i l'altra d'aquestes activitats i estableix que tenen un objectiu clarament diferenciat. Per tal de demostrar-ho, l'autor analitza les èpoques i els condicionaments de llur aparició i llur desenvolupament i posa de manifest la incidència de factors discriminators —socials, culturals i objectuals— que distancien qualitativament l'artesania de l'art i col·locaven aquest en una posició hegemònica.

6. Fundació Serveis de Cultura Popular, CALENDARI DE FESTES DE CATALUNYA, ANDORRA I LA FRANJA

Estudi antropològic, inventari i descripció de totes les celebracions populars, amb nombroses informacions històriques, geogràfiques i artístiques. L'inventari més complet que mai s'hagi fet sobre el nostre patrimoni festiu, fruit de cinc anys de treball d'un equip d'experts i col·laboradors i milers de consultes directes i documentals. Més de 8.000 festes descrites. Més de

30.000 referències bibliogràfiques. Índex de festes classificades tipològicament i per denominació. Índex de poblacions, que remet a les festes que se celebren a cada lloc, amb indicació de les festes majors. Una bibliografia general i per comarques amb més d'un miler d'obres referenciades... Volum extraordinari, enquadernat en tela.

7. Antoni Martínez i Roig, MALTRACTAMENTS D'INFANTS

El problema del maltractament dels infants no és d'avui. Al llarg dels temps han estat objecte d'una brutalitat i d'una indiferència indicibles. Però el fenomen amb el qual hem d'enfrontar-nos coincideix, paradoxalment, amb el període històric de la màxima valoració de la infantesa. Ens deixen sobretot perplexos aquells maltractaments que s'esdevenen al si de la família, ja que considerem la família com aquell lloc càlid que hauria d'afavorir el creixement harmònic de l'infant. Amb tot, hi ha uns altres tipus de mals tractes de què sovint són víctimes els petits.

8. Ramona Violant Ribera, LA RONDALLA I LA LLEGENDA.

Contribució a l'estudi de la literatura folklòrica catalana.

Una introducció a la rondallística i a la llegendística, com també als principals rondallaris i llegendaris catalans. S'hi insisteix en la diferenciació entre *rondalla* i *llegenda*, s'hi fixa una tipologia bàsica i s'hi estudien amb deteniment els temes, les estructures i les tècniques que configuren aquests dos gèneres de la narrativa de tradició oral.

9. Dolors Comas d'Argemir, Iolanda Bodoqué, Sílvia Ferreres, Jordi Roca

VIDES DE DONA. Treball, família i sociabilitat entre les dones

de classes populars (1900-1960).

Basant-se en les perspectives teòriques i metodològiques de l'Antropologia Social, els autors analitzen les experiències i percepcions que les dones posseeixen de les seves pràctiques quotidianes, com també els factors socials i ideològics que les condicionen. El treball, la vida domèstica i la sociabilitat són els tres eixos a partir dels quals es reconstrueixen les trajectòries socials de les dones, les seves actituds, els seus condicionaments i les seves eleccions.

10. Gabriel Janer Manila, L'EDUCACIÓ DE L'HOME QUE RIU

L'home riu al carrer, a la plaça pública, al cinema, al teatre, en una reunió familiar, entre amics, a les tavernes, al mercat. A vegades riu tot sol... L'home aprèn de riure en la cultura, i aquest aprenentatge constitueix un camí de coneixement de la realitat i una força de socialització. Però és, sobretot, una experiència cognitiva relacionada amb els processos intel·lectuals, especialment amb la capacitat de simbolització.

11. Fundació Serveis de Cultura Popular

CALENDARI DE FESTES DE LES ILLES BALEARS I PITIÛSES

Aquest llibre vol ser molt més que l'inventari del patrimoni festiu, ric i variat, de les illes Balears i Pitiüses. A més de l'enumeració i la descripció detallades d'unes 2.000 festes populars illenques, conté nombroses referències històriques, religioses, geogràfiques i literàries que reflecteixen amplis horitzons de la vida col·lectiva. Voldríem que el lector que fullegi aquest *Calendari* no hi vegi un simple i ròneg inventari festiu, sinó que percebi, més enllà de les paraules, la presència d'una mà que el convida a la festa.

12. Josep Manyer, QUAN L'ISLAM TRUCA A LA PORTA

Aquest llibre va destinat a tothom a qui la presència creixent d'immigració musulmana a Catalunya desvetlla la inquietud de conèixer la seva identitat, els costums i les creences. Ha estat concebut i escrit pensant en totes les persones que mantenen un contacte més immediat

amb aquest sector de la nostra immigració: des del treball social, educatiu, sanitari, assistencial i també cultural. Per mitjà dels immigrants, la cultura àrabo-musulmana és present al nostre país, i conèixer-la no sols hauria d'obligar el seu veïnat proper i els agents socials que hi treballen, sinó tothom: més ençà o més enllà del nostre entorn immediat, aquesta cultura pren un rostre entre nosaltres. Fins quan restarà oblidada, al marge?

13. Edmundo Sepa Bonaba (Kopesese), ELS NEGRES CATALANS

Després de repassar la història i l'actualitat de la immigració negroafricana a Catalunya, el llibre descriu els principals col·lectius organitzats que hi resideixen i les seves impressions sobre el nostre país i els problemes dels immigrants. En una segona part l'obra presenta els grans grups racials de l'Àfrica negra, descriu els aspectes fonamentals de la cultura africana i en dóna una visió panoràmica històrica.

14. Teresa San Román, LA DIFERÈNCIA INQUIETANT.

Velles i noves estratègies culturals dels gitanos

Estudi sobre la història d'aquest col·lectiu, la seva cultura i la seva situació social a Catalunya i a Espanya. La recerca consisteix en una anàlisi rigorosa i crítica del tractament oficial i cívic que han rebut els gitanos en la nostra societat al llarg de la història moderna i dels principals trets socio-culturals característics de la comunitat gitana.

Cultura Popular, 15

Conegut i fecund polígraf, Joan Soler i Amigó ens ofereix en aquest llibre un viatge apassionat i apassionant per la realitat de la utopia. La reflexió i la inquietud socials i polítiques de grans pensadors i reformadors desfilen amb vigor per les pàgines d'aquest llibre, enriquides amb productes meravellosos de la imaginació popular. ♦ La utopia no és només un enlloc, és també l'intent d'imaginar i, sovint, de construir el millor dels mons possibles, de posar imaginació i il·lusió, en comptes de subordinació acrítica, en el disseny de nous projectes d'organització social, de convivència i de benestar. És l'esforç de sobrevolar les estretes fronteres de les realitats contingents, ofegadores i conformistes. ♦ La història de les utopies va de bracet amb la filosofia, la religió, la ciència, la literatura, la política... És a dir, la cultura: More, Lull, Plató, Sant Agustí, Erasme, Rousseau, Monturiol, Huxley, Orwell... La utopia és, sobretot —i aquest és un dels molts mèrits d'aquesta obra—, una de les grans aportacions de la poesia. ♦ Utopies noves i velles utopies es passegen en aquestes pàgines amb tot el seu encís i la seva força interrogadora de les realitats humanes. Creacions i paisatges que inviten a la contemplació estètica, a la reflexió filosòfica i religiosa, a l'acció social i política: de la República platònica a l'Estat del Benestar, de la Ciutat de Déu a la Ciutat del Sol, de la «¡Imaginació al poder!» al poder de la imaginació... ♦ Quan alguns proclamen la fi de les utopies, aquest llibre ressona com un crit reivindicatiu de la llibertat, l'eficàcia i la fecunditat del somni i del mite, de la capacitat d'il·lusionar-se en la construcció de projectes que potser mai no seran assolits del tot. La fi de les utopies també és una utopia, menys brillant que moltes de les que l'han precedida.

ISBN 84-7900-060-0

9 788479 000608